

درد و دلجوئی

رحمت شاه
فراز

Ketabton.com

د بدلون پر لور

د

بدلون

پر لور

رحمت شاه فراز

د بدلون پر لور

د کتاب پیژندنه:

د بدلون پر لور	.....	د کتاب نوم:
رحمت شاه فراز	.....	لیکوال:
پخپله لیکوال	.....	کمپون:
۱۳۹۹ ل.	.....	کال:

0093 (0) 76 75 74 834

شمېره و وټساپ:

rsfaraz4@gmail.com

برېښنالیک:

د بدلون پر لور

ليکاري

- 7 ..... سريزه
- 11 ..... اختلاف
- 17 ..... يووالی
- 33 ..... بنجھه
- 43 ..... سړی
- 52 ..... وړان ليدلوري
- 53 ..... ۱- مسلمان د نړۍ غوره انسان
- 56 ..... ۲- غيرت
- 59 ..... ۳- شخصيت پرستي او په تاريخ وياړ
- 62 ..... ۴- جنسي پوهاوی
- 64 ..... ۵- د هېواد قوانين
- 66 ..... ۶- کسبونه
- 68 ..... ۷- په ټاکنو کې نه گډون

د بدلون پر لور

- 73 ..... مور او روان عصر
- 78 ..... ۱- ژبه
- 80 ..... ۲- کمپیوټر
- 81 ..... ۳- انټرنټ
- 82 ..... ۴- نړی لید
- 85 ..... ۵- د علم لوری
- 88 ..... ۶- ډله ییز کار
- 90 ..... ۷- د بدلون او نوښت منل
- 92 ..... ۹- له کرښې اوبتل
- 94 ..... ۱۰- کورنی ملاتړ
- 96 ..... زموږ ښوونیز نظام
- 96 ..... ۱- ښوونځی
- 98 ..... ۲- مدرسه
- 101 ..... ۳- نیمګړتیاوې او اړین بدلونونه
- 106 ..... ۴- پوهنتون
- 110 ..... ژبه

د بدلون پر لور

- 110 ..... ۱- د ژبې پيدا ايښت
- 112 ..... ۲- زموږ د هېواد ملي ژبې
- 114 ..... ۳- د دري او پښتو ترمنځ روان کرکېچ
- 119 ..... ۴- د پښتو ژبې کره کول
- 124 ..... ۵- په پښتو ژبه کې املايي تنوع
- 129 ..... من تشبه بقوم... حديث
- 131 ..... الف) د پايڅو مسئله
- 133 ..... ب) د بيري مسئله
- 137 ..... موسيقي
- 151 ..... د بشخوپه اړه
- 158 ..... ۱) آیا بشخي له عقلي او ديني پلوه ناقصه دي؟
- 162 ..... ۲) د بشخود حجاب او پردې مسئله:

سريزه

د دې کتاب هره کرښه د څو کلنې مطالعې او فکر مېوه ده. فکر مې په دوو لاملونو وروسته یاد کړ. یو، دا کتاب یوازې له ځینو کتابونو څخه کټ مټ اقتباس شوې خبرې نه دي، بلکې د کتابونو له مطالعې وروسته فکر هم ورباندې شوی. دوه، په دې کتاب کې له کتابونو وړهاخوا هغه نظریات هم راغلي چې د مجرد فکر پایله ده.

په کتاب کې راغلې هره خبره زما خپل شخصي نظر ده، د ناسموالي او غلطې امکان پکې شته. او دغه راز هر د نظر څښتن کولای شي چې له دې نظریاتو سره خپل اختلاف څرګند کړي. په هره خبره مې تر انساني وسه پوره فکر او غور کړی او هڅه مې کړې چې په علمي او عقلي دلایلو یې ستاسې مخې ته کېږدم؛ په بدل کې یې له درانه لوستونکي هم هیله لرم چې خپل اختلاف او یا د کتاب غلطې په علمي و اکاډمیک میتودونو روښانه او په دلایلو سره څرګند کړي.

کتاب په درې برخو (ټولنه — علم و ژبه — مذهب فکر) وېشل شوی. د دې کتاب یوازینۍ موخه دا ده چې په افغاني ټولنه کې ټولنیز، علمي او مذهبي نقد، بحث او تحقیق ته لاره هواره شي او په دې لاره کې پراته ګڼ ځنډونه له اوبو سره لاهو شي.

دلته به یوه بله هیله هم وکړم، هغه دا چې چې له دې کتاب سره دې لوستونکي هماغه چلند وکړي چې الله تعالی یې په قرآن کریم کې د مؤمنو بندگانو د ځانګړنې په توګه یادونه کړې: **فَبَشِّرْ عِبَادَ ۱۷ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْأُولَاءُ ۱۸** (الزمر: ۱۷-۱۸)

ژباړه: زما بندگانو ته زېرى ورکړه (17) هغوى چې خبرې ته (ښه) غوږ ږدي ، بيا چې کومه ډېره غوره وي د هماغې متابعت کوي ، دوى هغه خلك دي چې الله هدايت ورته کړى او همدوى د عقل خاوندان دي. (18)

د کتاب د لا بدایني لپاره ستاسو غوره لارښوونو ، پر خای نیوکو او علمي وړاندیزونو ته
سترگې په لار ،

رحمت شاه فراز

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب لومړۍ برخه

ټولنه

اختلاف

د ټولو انسانانو د خلقت ريښه يوه ده ، خو د دوی وړتيا ، فکر ، عقیده ، استعداد ، نظر او د مسایلو په اړه لید لوری ، بېل او مختلف وي. د رنگ ، ژبې ، نسل او قوم توپیر ، ظاهري او بېلوونکی توپیر دی ، اصلي او اساسي توپیر د دوو انسانانو تر منځ د هغوی فکري او نظري توپیر دی چې همدا وروستی توپیر چې کله پر عقلي ، منطقي او استدلالی بنسټ ولاړ وي اختلاف ؛ خو کله چې همدا توپیر او بېلوالی د جذباتو ، احساساتو او د ملي ، عقیدوي او ژبنيو تعصباتو په اساس وي ، نو هغه مهال مخالفت ترې پیدا کېږي. په بشري تاریخ کې اختلاف اوږد تاریخ او مخینه لري. د یونان په اتن ښار کې به سقراط په کوڅو کې گرځېده او له خلکو به یې د ټولنیزو ، اخلاقي ، فلسفي او سیاسي موضوعاتو په هکله پوښتنې و گروپرنې کولې. نوموړی په دې باور وو چې پوښتنه کول تر ځواب ورکولو سخت دی. سقراط ، پوښتنه کول علم و پوهې ته د رسېدو اصلي لاره بلله. د سقراط د بحث او ښوونې تگلاره په ښوونیزه ارواپوهنه کې سقراطیت بلل کېږي. سقراطیت په حقیقت کې په اختلاف بنا دی چې د هرې خبرې لپاره علمي و عقلي دلیل غواړي. سقراط به تر ډېره پوښتنو ته خپل ځوابونه نه ویل ، بلکې د خپلو پوښتنو له لارې به یې د مخاطب په ځواب کې د هغه تېروتنه ور په گوته کوله. له همدې امله به د ده مقابل لوري پر ده نیوکه کوله چې سقراط هېڅکله ځواب نه شي درکولای ، یوازې پوښتنې کولای شي او د مقابل لوري ځواب ردولای شي.

د اختلاف او سقراطیت یوازینی فرق دا دی چې په اختلاف کې دواړه لوري د یوې پوښتنې د ځواب په لټه کې وي او دواړه لوري په پوره استدلال خپل نظرونه وړاندې کوي. اختلاف په علم او دلیل ولاړ وي چې د انساني ټولنې د ښکېرغی ، پرمختګ او ودې اساس جوړوي. خو مخالفت پر حسد ، کینې ، غرور او ناعقلانیت بنا وي چې همدا

ټول عناصر د دښمنۍ ، جنگ او جگړې لامل گرځي او د پرمختګ په لاره کې خنډ جوړېږي.

اصلاً اختلاف څه شی دی؟ اختلاف څنګه وګرځي؟ او څه وخت اختلاف د مخالفت دایرې ته ننوځي؟ او په کومو مسایلو کې باید اختلاف وشي؟

تر ټولو دمخه ، د دریمې پوښتنې ځواب ته تم کېږو. انساني ټولنه په یو ځای ولاړه او منجمده نه وي ، بلکې د یوه روان څرخ مثال لري چې هر کله له نوو مسایلو ، لوړو ژورو او ستونزو سره مخ وي. انسان د یوه عاقل موجود په توګه د دې مسایلو پر وړاندې غلې نه کېږي ، بلکې تل یې د حل لارې او هوارتیا په لټه کې وي. په دې ځای کې یو انسان د خپلې وړتیا ، فکر او عقلي ځواک — چې د هر انسان بېل و مختلف وي — له مخې هڅه کوي چې یوه حل لاره ورته وړاندیز کړي او په ورته وخت کې د همدې ټولنې یو بل وګړی یوه بله حل لاره وړاندیز کوي ؛ خو د دواړو کسانو وړاندیز کړې حل لارې له یو بل سره فرق لري. دا ښکاره ده چې په دې دواړو کې سمه او صحیح لاره یوازې یوه وي او یا به دا وي چې یوه به تر بلې ښه وي. په دې وخت کې دوی له یو بل سره بحث او خبرو اترو ته کېږي. په دې معنا چې هر لوری خپله خبره په دلایلو سره بیانوي او لږ تر لږه پنځه سلنه په دې هم باوري وي چې زما په خبره یا حل لاره کې د غلطې او ناسموالي امکان هم شته او که هغه غلطې په عقلي دلایلو روښانه شوه نو له خپلې خبرې تېرېدلو ته هم تیار یم. کله چې دواړه لوري په دې باوري وي چې د دوی خبره اسماني وحی نه ، بلکې د انساني عقل او فکر لاسته راوړنه ده نو اصلاً دوی دواړه له یو بل سره اختلاف کوي.

خو که دواړه لوري خپله خبره په دې نیت او فکر وکړي چې خبره یې سل په سلو کې سمه ده او هېڅکله له خپلې خبرې اوستو ته چمتو نه وي او یا دا چې په بحث کې د علمي استدلال پر ځای ډول ډول احساسات ، جذبات ، تعصبات ، له تمسخر او سپکاوي ډک کلمات ، غوسه او د یو بل د نیتونو او اهدافو تعین ، د بحث اساس و

بنسټ وگرځوي ، نو په حقيقت کې دواړه لوري له يو بل سره لاس او گربوان کېدلو ته لاره هواروي او د مخالفت پر دريځ ولاړ دي. له اختلاف څخه مخالفت ته د لار کولو او له دې وروسته ځينو ناسمو کړنو ته د لاس کولو په هکله د هند لوی عالم ، مولانا وحيد الدين خان په خپل کتاب (اسلامپوهنه) کې ليکي:

((د اختلاف د رامنځته کېدو پر مهال اړيکو ته د پای ټکی ايښودل ښه کار نه دی. پکار ده چې په اختلافي مسئله باندې ښه جدي بحث وشي او ورسره خپلمنځې اړيکې هم په خپل حال پاتې وي. له اختلاف لرونکي شخص سره تگ راتگ پرېښودل يا له هغه سره ناسته پاسته نه کول په هېڅ حال کې هم سم کار نه دی.))

د يوه بل عالم په وينا اختلاف د ژوند ښکلا ده او د نړۍ پرمختگ له يو بل سره له اختلاف پرته ناشونی ده. وحيد الدين خان په بشري ټولنه کې د اختلاف شتون يو لازمي عنصر گڼي:

((د اختلاف رامنځته کېدل بده خبره نه ده ، بده خبره دا ده چې د اختلاف له پېښېدو وروسته انسان د اختلاف په ازمايښت کې پاتې راشي.))

اختلاف په اصل کې د بحث له لارې کېږي او د مولانا په خبره ښه جدي بحث دې ورباندې وشي. د بحث په اړه عجيبه خبره دا ده چې د بحث لغوي معنا ((د ځمکې کيندل او گرانبيه ملغلرې او کانې ترې راويستل)) ده ؛ که بحث په رښتيا هم په همدې هدف او نيت وشي چې د خاورو له منځ نه گرانبيه ملغلرې را و ايستل شي ، نو په حقيقت کې د ټولنې د پرمختگ په لور گام پورته شوی دی. مولانا صېب د اختلاف او بحث ادابو او په اختلاف کې د يو چا پر نيت او شخصيت نيوکې نه کولو ته هم اشاره کوي:

((مؤمن هغه دی چې اختلاف د نيت مسئله ونه گرځوي. اختلاف يوازې تر هغو بريدونو پورې وساتي په کومو کې چې اختلاف رامنځته شوی وي. په يوه خبره کې د

اختلاف له کبله یو څوک په هره معامله کې تېروتي گنل ، په یوه خبره کې له اختلاف پېښېدو وروسته هغه ته منافق ، بد نېټی او بې اخلاصه ویل ، له یوې مخې غیر اسلامي کړنلاره ده.))

د اختلاف ځای او سطحه ټاکلې نه ده چې په دې او دې مسئله کې به اختلاف کېږي او په نورو کې به نه کېږي. بلکې اختلاف د ژوند په هره مسئله او (د یو مسلمان لپاره له خدای او رسول پرته) له هر چا — پاچا ، زوی ، پلار ، ملا ، امام ، استاذ ، ورور ، مشر ، کشر ، سپین ږيري — سره کېدلای شي او هېڅ پوله نه مني. دا ځکه چې کله اختلاف ته پوله او برید ټاکل کېږي ، هغه مهال د ټولني د ودې و پراختیا پر مخ د دېوال درولو هڅه کېږي ، د پرمختګ هره شونې لاره تړل کېږي او د علم ، تحقیق او څېړنې دروازې بندېږي. که زه دا ومنم چې هر څه چې زما امام ، استاذ ، پلار یا ملا ویلي یا وایي ، هماغه سم او وروستی ټکی ده ، نو په ما کې به د تحقیق او پلټنې هغه انرژي ، لېوالتیا او مینه له کومه کېږي چې کله زه دا ووايم چې نه هغوی هم انسانان دي ، په خبره کې یې د غلطې امکان شته او یا دا چې امکان لري زه د هغوی له ښودلې لارې یا خبرې نه ښې او بهترې خبرې ته ورسېږم. اختلاف د پټو سترگو تقلید له رینښو را وباسي او په هره مسئله او خبره کې د دلیل غوښتنه کوي او که په عقلي او علمي استدلال یې سینه یخه نه شي ، نو تر هغو په کرار نه کېني تر څو چې د علمي دلیل په مټ سم او صحیح ټکي یا په ټوله کې حقیقت ته ځان ونه رسوي او دا هم ورسره غوټه نه کړي چې کېدای شي په دې خبره کې هم غلطې وي ، په دې چې علم په هر وخت کې د نوو نظریاتو او افکارو کوربه دی.

په یوه ټولنه کې د اختلاف د آغاز او پیل ټکی دا دی چې په هغه ټولنه کې دود دیني ، مذهبي ، سیاسي ، ټولنیز او اقتصادي افکار او عقاید وننگول شي او له خپلو سترگو نه د تقلید رندوونکی او د پرمختګ د لارې خنډمنه پرده ایسته وغورځول شي او ټولو

مسایلو ته له نوي سره له ټولو ملي ، عقیدوي او نسلي جذباتو او تعصباتو نه پورته په علمي او عقلي سترگو وکتل شي او په سوچه او نوښتگر فکر تحلیل او وڅېړل شي.

د اختلاف په مقابل کې زموږ په ټولنه کې دوه ډوله خلک وجود لري. دلته هغه درېیم ډول خلک چې د اختلاف وړتیا نه لري ، تر بحث لاندې نه دي.

۱- زموږ د ټولني یو ډله خلک هغه دي چې هر څه یې په پټو سترگو منلي او خپل منلي عقاید ، افکار او نظریات ورته سل په سلو کې سم ښکاري او د هېڅ ډول غلطی او تېروتنې امکان هم پکې نه مني. که دوی ته وویل چې ستاسې دا فلاڼی نظر یا فکر په دې او دې دلایلو ناسم یا غلط دی ، نو دوی سمدستي د مخالفت او دښمنۍ وسلې ته لاس غځوي او د جنگ ډگر ته وځي. که څه هم دا یو ډېر ناسم چلند دی تر دې چې د اسلام دین هم دا ډول چلند غندلی ؛ خو د دې ډلې یو ښه والی دا دی چې له نوو نظریاتو او افکارو سره هم کار نه لري او د پښتنو په اصطلاح د فیل په غوږ کې ویده انسانان وي.

۲- دوهمه ډله خلک هغه دي چې یو خوی یې هر څه په پټو سترگو او د تقلید له مخې منلي وي ، بل لور ته د نوو افکارو ، نظریاتو ، عقایدو او په ټوله کې د نوښت د مخالفت مخکښان هم همدا ډله خلک وي. دوی نه په خپلو منلو افکارو باندې بیا کتنه کوي ، نه د بل چا اوري ، او نه هم دې ته اجازه ورکوي چې په ټولنه کې نوې څېړنې او تحقیقات را وړاندې شي. دا ډله خلک د ټولني لپاره له لومړنۍ ډلې ډېر خطرناک او زیانمن دي او د یوې ټولني اصلي دښمنان او د بدمرغۍ لامل همدا خلک وي. د دې دواړو ډلو اصلاح او تربیه اړینه او ضروري ده ، که نه نو دا ټولنه به د تل لپاره په همدې بدمرغیو او ویجاړیو اخته وي او هېڅکله به د پرمختګ ، سوکالی ، آرامتیا او ډاډ ساه ونه باسي. د مقالې په پای کې یو ځل بیا د اسلامي نړۍ د لوی مفکر خبرو ته وګرځو:

((اختلاف د ژوند يوه برخه ده. د بېلابېلو لاملونو له امله د خلکو په منځ کې اختلافات رامنځته کېږي. څرنگه چې د عامو خلکو په منځ کې اختلاف وي، په همدې ډول د سوچه او مؤمنو انسانو ترمنځ هم اختلاف پېښېږي. د اختلاف مخه نه شي نيول کېدای. هو، دا کېدای شي چې د اختلاف سرېږه انسان پر سم او روغ چلند ولاړ وي.))

***

يووالی

هره ټولنه — هغه که پرمختللي وي او که وروسته پاتې — يو شمېر ارزښتونه پالي. اصلاً دا ارزښتونه په يوه ټولنه کې د ملا د تير او پښتۍ رول لوبوي او ټولنه په همدې تګه و ولاړه وي. د ټولنې هر وګړی مکلف وي چې دې ارزښتونو ته ژمن پاتې شي او سرغړونه ترې ونه کاندې.

خو په دې برخه کې د پرمختللو او وروسته پاتې ټولنو تر منځ يو څرګند توپير وي ، چې پرمختللي ټولنې هر وخت دې ارزښتونو ته ور ګرځي ، پر هغو بيا کتنه کوي ، سم او ناسم اړخونه يې را برسېره کوي ، سمو ته يې دوام ورکوي او ناسم يې اصلاح کوي ، وراسته او بېکاره ارزښتونه ايسته غورځوي او نوي ارزښتونه ور خپلوي. د هغوی د دې کار پايله مبهمه او يا ناڅيزه نه وي ، بلکې د همدې کار له کبله دوی ته پرمختللي ټولنې ويل کېږي.

د دې برعکس ، وروسته پاتې ټولنې خپلو زرو ارزښتونو ته ژمن وي او له همدې ارزښتونو سره خپل ژوند ته دوام ورکوي. دوی خپل ارزښتونه له تېرو نسلونو ور پاتې ميراث او ګرانبيه پانګه ګني ، او کله چې يو څوک پر دې ارزښتونو نيوکه وکړي او يا يې نيمګړتيا را برسېره کړي ، نو بيا ډول ډول نومونه پرې ايښودل کېږي او د ځان پر وړاندې يې د پرديو توطيه ګني او په دې باور وي چې پرديو ، له نيکونو او پلرونو څخه د ور پاتې ميراث د له منځه وړلو او نابود کولو په موخه لومه ورته جوړه کړې. او د هغوی د همدې ناسم چلن مېوه دا وي چې تل له نورې نړۍ شاته پاتې وي او هېڅکله له هغوی سره د سيالۍ جوګه نه ګرځي.

د ټولنې د بقا ، پرمختګ او ودې لپاره بويه چې ارزښتونه وخت په وخت بدل شي ، د لرغونو وختونو ګرد او دورې تر وڅنډل شي او ټولنه دې ته تياره کړای شي چې په پراخه سينه د نوو ارزښتونو هرکلی وکړي.

له همدې زرو ارزښتونو څخه يو ارزښت چې زموږ د ټولنې هره طبقه — ملایان ، د عصري علومو پوهان ، مشران ، عادي وگړي ... — او تقريباً هر شخص يې په ډېر ټينگار يادوي او د هغه ارزښت په له منځه تلو اوبښکې بهوي او د بېرته را ژوندي کولو لپاره يې چيغې او نعرې وهي ، هغه ارزښت ((يو والی او اتفاق)) دی. که زموږ د ټولنې له يوه ماشوم نه هم وپوښتل شي چې زموږ د بدمرغيو او وروسته پاتې والي لامل څه دی نو بې له ځنډه به ترې واورئ چې: ((په مور کې اتفاق نشته.)) خو که له يو چا نه پوښتنه وکړو چې اصلاً دا يو والی څه شی دی او د يو والي تعريف څه دی ؛ بيا نو هېڅ ځواب ورته نه لري. په دې چې که يو والی دې ته وايي چې په يوه ټولنه کې يو دين ، يوه ژبه ، يو قوم ، يو نسل ، يو ذات ، يو فکر او يوه عقیده شتون ولري ، نو هغه ټولنې ته به متفقه او پر يو والي بنا ټولنه ويل کېږي نو داسې ټولنه د نړۍ په هېڅ گوټ کې هم نه موندل کېږي. نو له دې ښکاري چې موږ د يوه داسې ارزښت غوښتونکي يو چې اصلاً يو ښکاره ، غوڅ او څرگند تعريف ورته نه لرو او يوازې يې له نوم سره اشنا يو.

په هغه ټولنه کې چې هر وگړی يې عاقل ، مخلص او فکرمن انسان وي ، هلته د يو والي رامنځته کېدل يو ناشونی کار دی. ځينې مسلمانان د يو والي پر موضوع باندې د بحث پر مهال د نبوي او را وروسته دور مثال ورکوي چې د هغوی د پرمختګ او سوکالۍ لامل د هغوی تر منځ د يو والي شتون وو او د دوی په اند که دا مهال هم هماغه يو والی رامنځته شي ، نو اسلامي ټولنه به يو ځل بيا له هوساينې او سوکالۍ برخمنه شي.

خو که لږ تم شو او هغه ټول دور ته د علم او عقل په رڼو سترگو وگورو ، نو لاندې څو ټکي مو مخې ته راځي:

الف) په نبوي ص دور کې د مسلمانانو پر يوه غږ را ټولېدل د هغوی ترمنځ د رسول الله ص د شتون له امله وو ؛ خو دا بايد له ياده ونه باسو چې دا همغږي او اتفاق هم

یوازې په دیني و مذهبي امورو کې وو ، له دې وړ هاخوا ، په دنیوي چارو کې فکري او نظري اختلاف د نبي کریم ص او صحابوو ترمنځ هم رامنځته شوی .

ب) کله چې نبي کریم ص له دې نړۍ سره مخه ښه وکړه ، نو د هغه مبارک ص له تکفین و تجهیز وړاندې لا په ثقیفه بنو ساعده کې د مسلمانانو ترمنځ د واک پر سر شخړه رامنځته شوه او د مسلمانانو د یو والي او اتحاد د خوبونو او هیلو هنداره ټوټې ټوټې شو .

ج) په را وروسته پېر کې هم د مسلمانانو ترمنځ همغږي او اتحاد د هغه مهال د قبیلوي نظام ، ټولنیز جوړښت او مذهبي عصبيت له امله وو ؛ که چېرته داسې نه وای ، نو بیا ولې له قریشو څخه د خلیفه پر ټاکلو ټینګار کېده ؟ د دې لامل دا وو چې هغه مهال د مسلمانانو لپاره تر ټولو غوره واکمن د قریشو د قبیلې یو تن کېدای شوی .

د) که چېرته د یوه واکمن تر قوماندې لاندې د مسلمانانو را ټولېدو ته د یو والي او اتحاد نوم ورکړو ، نو اړیو چې لاندې دوه ټکي له پامه وغورځوو:

یو ، په اسلامي نړۍ کې د یوه واکمن ، واکمني د عثمان رض تر لومړنیو وختونو پورې وه ، له هغه وروسته لومړی دا واکمني په ورو — ورو ټوټو ووېشل شوه او په دوهم پړاو کې د اندلس او بغداد په دوو سترو واکمنیو بدله شوه .

دوه ، دا ډول د یوه واکمن تر چتر لاندې را ټولېدل یوازې د مسلمانانو ځانګړنه نه شو بللای ، د نړۍ په هره برخه کې چې یو ټولنیز نظم رامنځته شوی ، نو هلته په همدې ډول د واکمن امر ته په یوه لویه کچه لیک ویل شوي .

له پورتنی بحث څخه دې پایلې ته رسېږو چې د یو والي او اتفاق ارزښت یوه مبهمه غوښتنه او داسې خوب دی چې هېڅکله به پوره نه شي ، ځکه په عملي ژوند کې د یو

والي رامنځته کېدل او شتون يو ناممکنه کار دی. اصلاً دا امکان نه لري چې د يوې ټولني ټول وگړي دې د يو ډول افکارو او عقايدو تر چتر لاندې ژوند وکړي.

اوس چې د دې ارزښت اصلي خپره په دې ډول ده نو څه پکار دي؟ د دې پوښتنې ځواب ډېر ساده دی؛ په دې ځای کې هماغه د پرمختللو ټولنو چلند بويه چې کله د يوه ارزښت پالل ستونزمن، هغه ارزښت پخپل ذات کې مبهم او له مادي و معنوي اړخونو بې گټې شي نو خپله ټولنه له هغه ارزښت څخه پاکوي او پر ځای يې نوي ارزښتونه رامنځته کوي. مور ته هم پکار ده چې د يو والي پر ځای نوي ارزښتونه ولټوو او يو داسې دريځ ومومو چې په رښتيني معنا زموږ د سوکالي، هوساينې او پرمختگ لامل وگرځي.

د يو والي د ارزښت پر ځای کولای شو چې د يو بل د منلو، د يو بل افکارو او عقايدو ته د درناوي، زغم، په غوره او احسن ډول د اختلاف کولو، د يو چا په شخصيت او ژوند کې د کار نه لرلو او د اعراض په څېر ارزښتونه را خپل کړو. يو څوک په کوم فکر ده، عقیده يې څه ده، د کوم دين او مذهب پلوی ده، شخصيت يې څنگه دی، پکار ده چې دې او دې ته ورته مسايلو سره هېڅ غرض ونه کړو، بلکې د هر چا فکر، نظر، شخصيت، دين، عقيدې، کلتور او ارزښتونو ته رښتيني درناوی وکړو او په درنه سترگه ورته وگورو. په ټوله کې بايد خپل حد وپېژنو او په دې پوه شو چې که موږ د خپل شخصيت او فکر سپکاوی نه غواړو، نو لومړی بايد د نورو د افکارو او نظرياتو درناوی زده کړو.

زموږ لويه ستونزه دا ده چې د يو والي غوښتنه به کوو، او بيا د يو چا په شخصيت پسې به بد او رد هم وايو؛ په يو والي پسې به ژړا کوو، او د يو چا په فکر، دين او عقيدې پسې به رشخند او ملنډې هم وهو؛ په يو چا ډول ډول ټاپې هم لکوو، د يو بل منلو ته په پوره اخلاص او مينه اماده هم نه يو، د يو بل د زغملو او منلو وړتيا هم نه لرو، د نورو له غيبت، چغلي او تجسس څخه به لاس هم نه اخلو، د نورو په شخصي ژوند

کې مداخله او لاسوهنه به مو خپله په زړه پورې بوختیا هم گرځولې وي ؛ خو له دې ټولو سره- سره د یو والي په نشتون پسې به آه و فریاد هم کوو.

پکار ده چې دا خبره د یوه حقیقت په ډول ومنل شي چې یو والی د انسانیت په ټول تاریخ کې اصلاً وجود نه دی لرلی او نه هم د یو والي راتگ شونی دی. دا یو ناشونی کار دی او د هغو ارزښتونو چې په انساني ټولنه کې د نېکمرغۍ ، نوښت او بدلون لامل گرځي ، د هغو د لارې یو ستر خنډ دی. او په دې برخه کې له هغو خلکو چې د یو والي نعرې اوچتوي باید دا پوښتنه وشي چې دوی اصلاً یو والی څه شي ته وایي ؟ او آیا د یو والي لپاره یو بشپړ او غوڅ تعریف لري هم او که نه ؟ او یو والی په کومه برخه کې باید رامنځته شي ؟

دا خلک د وروستۍ پوښتنې په ځواب کې وایي چې زموږ د بدمرغيو تر ټولو لوی لامل دا دی چې له مذهبي اړخه یوه ډله نه یو او بې شمېره او ډول ډول فرقې رامنځته شوې ، که موږ ټول یوازې یوه ډله وای نو بیا د یو والي راتگ اسانه وو او هغه وخت مو کولای شوی چې پرمختګ او وده وکړو. خو که دوی ته وویل شي چې د عیسویت دین په اوس وخت کې له ۲۵۰ زیاتو فرقو وېشل شوی ، او په هېڅ هغه هېواد کې چې رسمي دین یې عیسویت دی دا ډول بدبختۍ او بدمرغۍ نه لیدل کېږي لکه اسلامي هېوادونه چې نن ورځ پرې اخته دي. حال دا چې په اسلامي هېوادونو کې خو یوازې د ۵۰ شاوخوا ډلې دي. د دې لامل څه شی ده ؟ نو تاسو به وگورئ چې دوی یې په ځواب کې هېڅ هم نه لري ؛ ځکه موږ نېکمرغي او هوساینه په داسې ځای کې لټوو چېرته چې له بدمرغيو او ناخوالو پرته د بل هېڅ شي څرک هم نه وي.

د دې پوښتنې چې نور اقوام ولې دومره هوسا او پرمختللي دي ، ځواب ډېر ساده دی او هغه دا چې هغو خپل ارزښتونه بدل کړي. د هغوی ترمنځ که دیني یو والی نشته ، نو د بلې ډلې او فرقې په یوه پیرو باندې د کفر او منافقت تور لگول هم نشته ؛ که په هغوی کې فکري همغږي نشته ، نو د یو بل فکر او نظر ته په سپکو سترګو کتل هم

نشته ؛ هغوی دا منلي چې په بشپړ ډول ديني ، فكري ، عقيدوي ، ټولنيز او نظري يو والی رامنځته کېدل ناشونی دی او په دې يې ځان پوه کړی چې د انساني ژوند ښکلا په بېلتون ، توپير ، گڼوالي او تنوع کې نغښتې.

د دې يو ښکاره مثال لويديځ دی. په لويديځ کې اکثريت کورنۍ داسې دي چې په سهار سهار کې مور د بودا د مجسمې په وړاندې ولاړه وي او د بودايت له دين سره سم عبادت کوي. پلار يې په هماغه وخت کې په بېله کوټه کې د عيسی او مريم مجسمو ته شراب نيولي وي. خو زوی يې د موسيقۍ د اورېدو په حال کې له کور نه د پوهنتون په لور روانېږي. د زغم اندازه يې تر دې بريده وي چې پر يو بل د بې دينۍ او بې لارۍ ټاپې لگول يوې خوا ته کېږده ، پر يو بل غرض هم نه کوي او دا يې منلي وي چې د کورنۍ ارامتيا لپاره يو والی نه ، بلکې د يو بل منل او زغمل بويه. د دې پر خلاف ، که مور خپل حالت وگورو ، په يوه کور کې دوه مسلمان وروڼه چې مور ، پلار ، خويندې او ټوله کورنۍ يې په يوه دين (اسلام) وي ، يوازې له دې امله يو بل وژني چې يو يې د وهابيت پلوی وي او بل يې د حنفي مذهب! دا پېښه خو زموږ په هېواد کې د وژلو يو ډېر لوی لامل ده ، دلته خو د ((يوازې)) يوه معمولي کلمه ورته کارول شوې ؛ او بله دا چې په دې بېلگه کې د حق په پلوي کې يو ورور بل ورور وژلی يعنې يوه ورور غوښتل چې خپل دا بل ورور له باطلې لارې راوگرځوي خو هغه يې خبره نه ده منلې ځکه قضيه تر دې ځايه رسېدلې. زموږ ټولنه له داسې پېښو هم برخمنه ده چې د يوه درېيم کس د حق او باطل په پرېکړه کې د زوی او پلار او دوو وروڼو ترمنځ داسې حالات رامنځته شوي.

د ټول بشري تاريخ له لوستلو او څيړنې وروسته همدا په ډاگه کېږي چې جنګ ، جگړه ، د وينې بهېدل ، د تورې او توپک اړتيا يوازې او يوازې هماغه وخت پېښه شوې چې کله د انسانانو يوې ډلې غوښتلي ، چې ترمنځ يې يو والی او اتفاق رامنځته شي. که د دې پر ځای دوی د ځينو نورو ارزښتونو لپاره هڅه کړې وای ، نو نن به هغه جنت ته چې

الله تعالیٰ یې راسره ژمنه کړې په تمه نه وو ، بلکې همدا نړۍ به راته یو جنت گرځېدلای
وو.

د یو بل منل — هغسې څنگه چې هغوی دي — یو لور او اوچت انساني ارزښت دی ،
د دې ارزښت په خپلولو بشري ټولنه خپل اوج ته رسېږي او د دې ارزښت تر پښو
لاندې کول د ټولني د خورتیا پیلامه گرځي.

***

ملا

په اسلامي ټولنو کې د ((ملا)) په نوم شخصیت ته ډېر قدر او درناوی ورکول کېږي. ملا هغه چاته ویل کېږي چې دیني زده کړې یې تر یوې اندازې کړې وي او په یوه جومات کې د امامات او وعظ دنده ترسره کوي. خو د زده کړو دا کچه په ټولو ملایانو کې ثابت نه وي، بلکې یوازې ځینو ملایانو د دین بشپړه پوهه ترلاسه کړې وي، خو ډېری ملایانو یوازې د دین په اساساتو، د امامت د کولو په طریقه او د وینا په طرز ځان پوه کړی وي او په بېلابېلو ځایونو کې د امامت (چې زموږ په ټولنه کې یې ملایي بولي) دنده مخته وړي.

زموږ په ټولنه کې شته ملایان له درې ادرسونو څخه دې دندې ته رسېږي. یو ډله ملایان هغه دي چې هغوی د دیني زده کړو لپاره شاوخوا گاوندیو هېوادونو ته ځي، هلته خپلې دیني زده کړې پوره کوي او بېرته خپل هېواد ته راستنېږي؛ بله ډله ملایان هغه دي چې د هېواد دننه مدرسو کې خپلې دورې او درسونه پوره کوي؛ او درېمه ډله یې هغه وي چې نه له هېواد نه دباندې ځي او نه په هېواد کې دننه مدرسو ته سر ورشکاوي، بلکې د ابتدایي نوعیت شیان په خپله کورنۍ کې له مور او پلار نه زده کړي او ځینې کتابونه د خپل جومات له ملا نه ولولي.

په اسلامي ټولنو کې ملا ته په خورا درنه سترګه کتل کېږي او خبره یې په ډېر غور اورېدل کېږي؛ خو دا چلن په ټولو اسلامي هېوادونو کې یو شانته نه دی، بلکې د اسلامي هېوادونو ترمنځ د سیاسي، اقتصادي، ټولنیز او فرهنګي توپیرونو په اساس دا له یوې ټولنې نه بلې ته فرق کوي. په هغو اسلامي هېوادونو کې چې وګړي یې له دین نه خبر او په مسایلو باندې د غور او فکر ډېره وړتیا او ذوق لري، هغوی د ملا خبره په پټو سترګو نه مني، بلکې د علم او عقل په تله کې یې تلي او له هغه وروسته یې د خپلې عقیدې یا عمل په توګه غوره کوي. خو د دې برعکس، په هغو ټولنو کې چې اکثریت

وگړي يې له دين ناخبره او د علم او پوهې له رڼا لرې پاتې وي ، هلته د ملا ارزښت او درناوی د افراط بريدونه رانيسي .

په دا ډول ټولنو کې د خپل د جومات د ملا صېب لاس ښکلول ، بوتان ورته سمول ، د اوداسه اوبه ورته چمتو کول ، جای نماز ورته هوارول ، له ملا صېب په تگ کې دوه گامه شاته تلل ، د ملا صېب په يو شخصي کار کې منډې ترې کول ، او داسې نور ډېری کارونه د ډېر سعادت او ښکمرغۍ وړ چارې بلل کېږي او د کلي خلک يې په ډېره مينه او خوشالۍ ترسره کوي او د ځان لپاره يې يو وياړ بولي .

د يو چا احترام او درناوی کول — که په اعتدال ولاړ وي — کوم بد عمل نه دی ، خو دلته يوازې احترام نه کېږي ، بلکې د ملا صېب هر قول او فعل ته هم د دين د يوه حکم او امر په سترگه کتل کېږي . د ملا هره خبره وروستۍ کرښه گڼل کېږي او په دې ټولنو کې ملا او دين سره ورته گڼل کېږي او توپير پکې نه کېږي . په دې معنا چې دين له ملا څخه سرچينه اخلي او ملا د دين او مذهب يو سمبول گرځېدلی وي .

د ملا په دې څېره کې تر ټولو لوی رول د ملایانو خپل چلند ، رويه او شخصیت لوبوي . ملایان د يوې ټولنې د وگړو له ټول ژوند څخه راچاپېره وي . کله چې يو ماشوم پيدا کېږي ، د هغه په غوږ کې اذان کول ؛ د ۵ يا ۶ کلنۍ پر مهال په جومات کې د ملا تر لښتې لاندې سپاره او لمونځ زده کول ؛ هماغه ځوان چې کله د واده پړاو ته ورسېږي ، د هغه نکاح ور تړل ؛ او په پای کې يې جنازه او قبر ته تر ور ښکته کولو پورې ، لنډه دا چې د يو انسان په ټول ژوند يې سيوری غوړېدلای وي . د يوه ملا او ديني عالم له خوا د دې کارونو تر سره کېدل بې له شکه د ښکمرغۍ چاره ده ، خو اصلي ستونزه هله رامنځته کېږي چې دا ملا په هر پړاو کې د دې انسان په ذهن کې دا خبره ور ځای کړي چې ستا د ژوند يو پړاو هم له ما پرته سرته نه شي رسېدلای ، که زه دې په غوږ کې اذان ونه کړم ، ته مسلمان کېدلای نه شي ؛ که زه لمونځ او قرآن در زده نه کړم ، ته به څنگه ځان مسلمان گڼي ؛ د جمعې په وعظ کې که له بدې لارې د منع کېدو او ښې لارې ته

د راتلو نصيحت درته ونه کړم نو ستا د بې لارې کېدو پراخه امکانات دي ؛ له ما پرته ستا واده نه شي کېدلای او که زه دې جنازه ونه کړم ، نو الله به دې کله وېښي . د دې ټول فکر يوه لازمي پايله دا وي چې د دې انسان په ذهن کې دا خبره ژورې ريښې وکړي چې په رښتيا هم له ملا پرته زما ژوند نيمگړی دی او له نن نه وروسته بايد د ملا هره خبره ومنم ، په هېڅ خبره يې نيوکه ونه کړم او د يوه ديني شعار په توگه يې پيروي وکړم ؛ ځکه که داسې ونه کړم ، نو هغه څوک به مې خفه کړی وي چې د دنيا او آخرت نېکمرغي او سعادت مې ور پورې تړلي دي .

د دې ترڅنگ ، بل مهم عنصر د دين او مذهب په اړه هغه فکر دی چې ملايان يې خپلو خلکو (مقتديانو) ته ورکوي . ملايان د دين او مذهب په اړه خپله سريزه په دې ډول بيانوي : ((دا د الله تعالی دين دی ، د محمد (ص) له لارې تر صحابوو رارسېدلی ، صحابوو تر نورو نسلونو رسولی او دا ده اوس تر مور . (ملايانو) پورې را ورسېد ، له دې وروسته د دې دين د بيانولو او خپرولو مسؤليت زموږ له غاړې ده .)) د دوی دا خبره پر ځای ده ، او قرآن کریم کې هم د علماوو دنده همدا ښوول شوې چې يوه ډله دې دين زده کړي او بيا دې يې تر نورو پورې ورسوي . خو ستونزه هغه وخت را پيدا کېږي چې کله دوی د دين د رسولو يا تبليغ پسې پايڅې را بد وهي . د علماوو عمومي مزاج داسې وي چې هغوی دين د يوه علم په ډول نه رسوي او نه داسې چلن ور خپلوي چې د دين اصلي ماخذونه يې له کوم ځاني تفسير او تعبير څخه د خلکو په وړاندې کېږدي ؛ بلکې دوی دين له خپل تفسير او تعبير سره يو ځای وړاندې کوي او په داسې ډول يې بيانوي چې اورېدونکی فکر وکړي چې د دين په تړاو همدا وروستی ټکی دی ، همدا تر ټولو صحيح تعبير او مفهوم دی او پر دې تعبير نيوکه او تنقيد کول په اصل کې په دين تنقيد کول دي او پر دين نيوکه کول يوه ناسمه او ناروا کړنه ده .

په خپل تبليغي روش کې ، ملايان پر خپلو نظرياتو نيوكه نه مني او دا كار د اسلام په خلاف بولي. كله چې له دوى نه د يوې مسئلې يا حكم دليل پوښتل كېږي ، نو ډېر ښه چلن به يې دا وي چې ووايي:

((آيا كله دې له ډاكټر نه هم پوښتنه كړې چې د دې درملو چې ته يې راكوږي ، دليل څه شى ده ؟ اوس چې زه د الله او رسول دين درته بيانوم ، نو له مانه دليل غواړي ؟))

كه نه د ډېرى ملايانو چلن هماغه څه وي چې مور يې پخپله ټولنه كې شاهدان يو يعنې كوم چا چې پوښتنه كړې وي او بحث يې ورسره پيل كړى وي ، نو د هغه د نيت او هدف پر بېكړې به پيل شي ، په ډول-ډول ټاپو به ونازول شي او ټولنې ته به هغه شخص په داسې ډول ور وپېژني چې نور به هغه سرى هېڅكله په هغه ټولنه كې په لور سر ونه شي گرځېدلای.

درېيم هغه عنصر چېرته چې ملايان د دين او مذهب په نوم د خپل اغېز د زياتولو لپاره كار ترې اخلي هغه د جمعې ورځې منبر ده. په دې دريځ كې د ملايانو بېلابېل ډولونه ليدل كېږي ؛ يو ډول ملايان د وعظ او نصيحت پر ځاى د پخوانيو وختونو كيسې بيانوي او ډېرى كيسې يې داسې وي چې نه يې سند معلوم وي او نه پكې د پند او نصيحت كومه خبره وي. دوهمه ډله ملايان بيا له دې منبر څخه د نورو مذهبي او ديني ډلو د تحقير ، سپكاوي ، د هغوى په اړه د كفر او شرك فتوا وركولو او داسې نورو چارو لپاره كار اخلي. د لومړۍ ډلې يوازينى زيان دا دى چې د خلكو وخت ور ضايع كوي او د منبر له اصلي دندې څخه غافله وي. خو په دې كې تر ټولو زيانمن او خطرناك يې دوهمه ډله دي چې په خلكو كې د غوره ارزښتونو او سپېڅلو اخلاقو د راټوكولو پر ځاى د خپلې ټولنې د وگړو په اړه ناسم تصورات ، د نفاق او كړكې لاملونه او شخړې رامنځته كوي.

کله چې یو ملا د یوې مذهبي ډلې په اړه د کفر فتوا ورکوي ، نو په حقیقت کې خو ده ته ښکاري چې د دین یو ډېر اعلی او ستر کار یې کړی خو د نوموړي پام نه وي او نه پوهېږي چې د دې کار پایله به یې څه وي. ملا دې ته نه گوري چې دا ناست خلک به ټول ژوند په همدې جومات کې نه تېروي ، بلکې دباندي به وځي او په هماغه ټولنه کې به ژوند کوي ، په کومه ټولنه کې چې د هغه مذهب پلويان هم شته چې ملا تکفير کړي. او د یوې ټولني د وگړو په توگه به دواړه ډلې (تکفير شوې او د ملا مقتديان) یو بل سره ډول ډول کاروباري او ټولنيزې اړیکې پالي ، کله چې دا لوری په دې فکر اوسي چې دا بل کافر دی نو هغه مهال به د دوی تر منځ د اړیکې نوعیت په څه ډول وي ؟ د دوی ترمنځ به ټولنيز نظم په څه ډول رامنځته کېږي ؟ او کله چې (خدای مه کړه) د دوی ترمنځ په کومه خبره شخړه وشي ، نو آیا دواړه لوري به د یو بل په خلاف د خپلو مذهبي ملایانو هغه فتوا ونه کاروي ؟ او کله چې دا فتوا د دواړو لورو له خولو راووتله ، نو له هغه وروسته به چې کوم حالت رامنځته کېږي ، په الفاظو کې یې بیانول سخت کار دی.

دلته بحث په دې نه دی چې یوه ډله کافر او بې لارې ده او که نه ؟ بلکې د خبرې هدف دا دی چې ملایان باید په دې فکر وکړي چې د دوی د یوې خبرې پایله به څه وي او موږ دا خبره کوم ډول خلکو ته کوو ؟ آیا دا خبره به د یوه اصل او مسئلې په ډول د خلکو په ذهن کې پاتې کېږي او که به په عملي ژوند کې دا خبره اطلاقي اړخونه هم مومي ؟ ښکاره خبره ده چې د دې اصل ، اطلاق به کېږي او هر اطلاق خپلې پایلې زېږوي.

پکار دا ده چې په دواړو خواوو کې یو بدلون او تغیر رامنځته شي. ملایان پخپل چلن ، وعظ ، خبرو او رویه کې بدلون راولي ، او خلک باید په دې ځان پوه کړي چې ملا پیغمبر نه ، یوازې د دین یو مبلغ دی. هر کله چې یو ملا — که هر ملا و عالم وي —

يوه خبره وکړي ، پکار ده چې د هغې خبرې دليل ترې وپوښتل شي ، او ملاته دا وويل شي چې دين د يو چا شخصي ملکيت نه ، بلکې د الله تعالی پيغام دی .

په دې حای کې به د دين د اصالت په اړه يو څو خبرې ښي وي . د الله تعالی دين نن ورځ د قرآن او سنت په شکل کې په بشپړ ډول په خپله اصلي بڼه موجود دی ، نو په دې حالت کې يو څوک هېڅ دې ته اړتيا نه لري چې د دين په اړه د يو چا خبره و نظر وروستۍ کړينه وگڼي . بلکې وروستۍ او اخري خبره به يوازې د قرآن او د سنت خبره وي . زموږ د ټولني خلکو ته پکار ده چې په دې برخه کې خپل چلن ته تغير ورکړي او د تحقيق او څېړنې لار ور خپله کړي . په دې معنا چې کله له يوې مسئلې سره مخ شي ، نو لومړی وگرځي د دين هغه عالم پيدا کړي چې د نورو په پرتله د ده زړه ډېر پرې ډاډه وي ، له هغه دې د هغې مسئلې پوښتنه وکړي ، بيا دې د هغه حواب دليل ترې وپوښتي ؛ که يې دليل قانع کوونکی وو نو هغه خبره دې ومني ، که نه بل عالم ته دې ورشي ، د هغه نظر دې واوري ، له هغه دې هم دليل وغواړي ، که دا هم ورته ډاډ بښونکی نه وو نو همدې کړنې ته دې تر هغو دوام ورکړي چې تر ټولو غوره حواب ته نه وي رسېدلی . خو که بيا هم داسې حالت رامنځته شو چې د هېچا خبرې قناعت ور نه کړ ، نو بيا د الله ټول دين په خپل لومړني شکل خوندي دی ، هغه ته دې مراجعه وکړي او غور او فکر دې پکې وکړي . له هغه وروسته دې په پوره اخلاص او د يوه رښتوني محقق په څېر د ځان لپاره يوه رايه غوره کړي او په هماغه رايه دې تر هغو عمل کوي تر څو پورې چې کوم عالم په علمي او عقلي استدلال د ده د رايې غلطی او ناسموالی ور په گوته نه کړي . دا د ستونزې د هوارتيا او د ملايانو له بې حايه نفوذ او اغېز څخه د خلاصون تر ټولو اغېزمنه او معتدله لاره ده .

په دې تگلاره عموماً دا نيوکه کېږي چې په دې ډول به د هر چا چې زړه وي يوه يوه رايه په سم يا ناسم ډول غوره کوي ، او له دين څخه به د ماشومانو د لوبو يو توکی جوړ وي . خو د موضوع حقيقت په دې ډول نه دی ؛ له دې لارې چې کومه رايه غوره

شوې وي هغه به تر هغو د هغه کس لپاره د عمل وړ وي تر څو پورې چې په ((علمي او عقلي استدلال)) د هغه غلطی نه وي روښانه شوې. او کله چې یوه مفکر او په دین پوه عالم غلطی وړ په نښه کړه ، نو بیا به له هر ډول کینې ، بغض ، جذباتو او تعصباتو پورته په پوره اخلاص هماغه استدلال مني. خو د دې نوي عالم نظر به هم تر هغو منل کېږي تر څو چې یو بل عالم را پورته کېږي او د دې عالم غلطی هم په بشپړ استدلال سره روښانه نه کړي. علم یو بحر ده او د بحر ښکلا په رواني او بهېدو کې وي. د علمي بحر په درولو په ټولنه کې پرمختګ نه شي رامنځته کېدلی. په همدې ډول دین ته هم باید د علم په سترګه وکتل شي او نوو نظریاتو ، نوو تحقیقاتو او اوسنیو څېړنو ته په پراخه سینه ښه راغلاست وویل شي. او له ځینو پوچ مغزو ذهنونو څخه را پیدا شوی هغه فکر او تصور باید له منځه یو وړل شي چې په دین کې د اجتهاد ، غور ، فکر ، تدبیر ، څېړنې او تحقیق دروازې تړل شوې دي.

له دین وړ هاوخوا یو بل کار چې ملایانو په دې ټولنه کې ترسره کړی هغه د دې ټولنې خلکو ته د نورې نړۍ ، ساینس او ټکنالوجي په اړه ناسم او غلط لیدلوری ورکول دي. د نورې نړۍ او ساینسي علومو په اړه د ملایانو دریځ په کرکه ، وېره ، ناسم پوهاوي ، او نیمګړو معلوماتو بنا وي. د ساینس د هرې لاسته راوړنې او اکتشاف په اړه د دوی نظر منفي او د هغه خلاف فتوا سره مل وي ، خو د حیرانتیا ځای دا وي چې د هغه ساینسي ایجاد له کارولو بیا لاس هم نه اخلي.

دغه راز ، د نړۍ په اړه هم زموږ خلکو ته یو منفي او له تیارو سره ملګری فکر او تصور ورکوي او ټوله نړۍ یې دینه ، په الحاد ککړه او له اخلاقو لوېدلې وړ معرفي کوي. حال دا چې حقیقت داسې نه دی.

د دې ستونزې حل لاره دا ده چې نن ورځ نړۍ په یوې نړیوالې ټولنې بدله شوې. هر وګړی کولای شي چې په مستقیم ډول د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه ځان خبر کړي. په دې اړه د بل چا لارښوونو ، مشورو او نظریاتو ته هېڅ اړتیا نشته. همدا راز په دې باید

پوه شو چې ساينس د بشري عقل او فکر لاسته راوړنه او د ټول انسانيت مشترکه پانگه ده. د دې پانگې نه يوازې هرکلی او ستاينه يې وکړو ، بلکې د ودې او پرمختگ لپاره يې بايد هر اړخيزه هڅه هم وکړو. په دې بايد ځان پوه کړو چې زموږ ملایانو د نړۍ په کوم پرمختللي پوهنتون کې د ساينس او ټکنالوژي زده نه دې کړي ، له همدې امله دې ته اړتيا هم نشته چې د يوې ساينسي لاسته راوړنې او اختراع په اړه د دوی خبرو يا فتواوو ته غور کېږدو. او دلته بايد بيا هماغه چلند را خپل کړو چې پورته يې يادونه وشوه او پخپله دا څېړنه وکړو چې آيا زموږ دين د دې لپاره راغلی چې د يوې ساينسي اختراع غندنه وکړي او که د انسان د اخلاقي وجود د ښېکښې او بهبود لپاره نازل شوی ؟ د قرآن موضوع د ساينسي تحقيقاتو دروازې تړل نه ، بلکې انسان ته د يوه خدای او اخرت وړ پېژندنه ده.

په دې اړه د ملایانو لپاره تر ټولو غوره چلند دا کېدلای شي چې هر کله داسې يو څه وويني چې هغه د انسان د اخلاقي سرکښۍ لامل گرځېدلای شي ، هغه په دليل سره روښانه کړي ، خلکو ته يې د فتوا په ډول نه ، بلکې د يوه علمي تحقيق په څېر وړاندې کړي ؛ هغسې چې د نړۍ لوی لوی علمي مرکزونه د يوې نوې موضوع په اړه خپل تحقيقات په علمي او اکاډميک ډول وړاندې کوي. د ملا او عام وگړي تر منځ حکم بايد په هر حال کې دليل وي.

د نن ورځې ملا بايد په دې ځان پوه کړي چې نننۍ عصر د علم ، دليل او استدلال دور دی او دين به د علم په توگه په استدلال تر خلکو رسوي ، او د ده فتواوو ، ټاپو ، په تبليغي ډول د دين رسولو دور پای ته رسېدلی دی. نوی عصر نوې غوښتنې لري ، پکار ده چې د هر پور فرد چمتوالی ورته ونيسي.

د پورتنیو نکاتو تر څنګ ، د ملایانو له امله ټولني ته پېښ هر ډول گواښ د لاندې دوو لارو په مټ له منځه وړل کېدای شي:

الف) یو دا چې د هر جومات لپاره امامان د حکومت استازي وټاکل شي. تر څو د حکومت او په ټوله کې د دې ټولنې استازیتوب وکولای شي. او یا که دا کار سخت وي ، نو بیا د مدرسو له ملایانو څخه د جمعې ورځې منبر واخیستل شي او یوازې په همدې ورځ (جمعې په ورځ) هغه علما خلکو ته وعظ او نصیحت وکړي چې د دولت له خوا گمارل شوي وي. او د اسراییلیاتو د کیسو او افسانو په ځای سوچه دیني او علمي ویناوې ورته وکړي.

ب) دوهمه حل لاره یې دا ده چې د دې ستونزې اصلي رېښه — مدرسه — له جرړو وایستل شي او په ځای یې په عصري غوښتنو او معیارونو سنبال دیني او علمي درس ځایونه رامنځته شي. دا کار هم تر ډېره د دولت مسؤلیت دی. پکار ده چې داسې درس ځایونه جوړ شي چې هلته یو ماشوم له لومړۍ ورځې څخه لا د دین په عالم کېدو بوخت نه شي ، بلکې لومړی یو ماشوم د دې لپاره آماده کړای شي چې د ځان لپاره د علمي مسیر د ټاکلو جوگه شي. له هغه وروسته که یو ځوان غواړي چې د دین عالم شي نو د هغه زمينه هم ورته مساعده وي. خو دلته هم یو شي ته پاملرنه ډېره اړینه ده چې دین به د یوه ځانگړي حنفي ، شافعي ، مالکي ، حنبلي یا شيعه تعبیر او تفسیر له مخې نه تدریس کېږي ، بلکې د یوه علم په توگه به یې ښوونه کېږي.

***

بڼه

بشري ټولنه په دوو اساسي ستونزو ولاړه ده: بڼه او سپری. دا نړۍ د بڼې له شتون پرته نشته ده ، او که بل خوا سپری نه وای نو بیا به هم دا نړۍ نه وه. د بشري ټولنې اساس بڼه او سپری دواړه په ګډه جوړوي ، دواړه له یو بل پرته نیمګړي دي او نه شي کولای چې رښتینې ارامتیا او هوساینې ته ورسېږي. دواړه د یو بل د اړتیاوو د پوره کولو لپاره پیدا کړای شوي. د خلقت له مخې په دواړو کې هېڅ ډول تفاوت او توپیر نشته. د دواړو رېښه یوه ده او له هر اړخه دواړه سره برابر دي. په دوی کې حاکم او محکوم نشته ، آمر او مامور نه لري ، او کم او زیات نه لري ، بڼه په خپل ذات کې ناقص العقله نه ده ، او د سپري په اړه دا تصور ناسم دی چې د بڼو په پرتله ډېر عقلمن او هوښیار دي. د دې نړۍ رښتینې سوکالي او پرمختګ هغه مهال ممکنه کېږي چې کله دواړو ته په نړۍ کې په مساوي او ورته ډول برخه او حقونه ورکول شي ، له دې پرته د نړۍ پرمختګ د خپل اساس له مخې یو ناشونی کار دی.

د انسان په ژوندانه کې بڼه ګڼ رولونه لوبوي. انسان وړوکی ، بې وسه او ناتوانه وي ، نو بڼه د مور په شکل کې را وړاندې کېږي او له مینې او ارامتیا ډکه غېږه کې ځای ورکوي. په هلکوالي کې یو چاته اړتیا لري چې لوبې ورسره وکړي ، بڼه د خور په شکل ورسره وي. په ځوانۍ کې یوه ملګري او داسې چاته اړمن وي چې د خپل زړه حال او راز ورته ووايي ، بڼه یې د مېرمنې په ډول په خوا کې وي. په زړښت کې یو چاته اړتیا لري چې خدمت یې وکړي ، بڼه یې د لور په بڼه هر امر ته تیاره ولاړه وي. د انساني ژوند په هر پړاو فکر وکړئ ، یوه برخه به هم داسې ونه مومئ چې هلته د بڼې شتون مو تر سترګو نه شي.

خو له دومره ملتیا او ملګرتیا تر څنګ هم بڼه زموږ د ټولنې تر ټولو بې وزلی او مظلوم مخلوق دی. د بڼو حقونه تر پښو لاندې کول ، په میراث کې برخه نه ورکول ، زده کړو

يې ته نه پرېښودل ، د کار لپاره له کور څخه د وتلو اجازه نه ورکول ، د يوې محکومې او مظلومې طبقې په ډول چلن ورسره کول ، تر دې چې کله نا کله يې انسان هم نه گڼل ، دا ټول هغه څه دي چې زموږ د ټولنې په هر کونج کې ليدل کېږي .

د ښځو پر وړاندې تر ټولو لوی تاوتریخوالی او ظلم دا دی چې دوی زده کړو ته نه پرېښودل کېږي . له ماشومتوبه نيولې تر پيغلنوب پورې يوه ښځه د کور په کارونو بوخته وي او کله چې واده شي بيا د خپلې خوانېې او خسر په ظلمونو او د خپل مېړه په خدمت کې خپل ټول ژوند قرباني کړي .

د ښځو پر وړاندې دا تاوتریخوالی ژور شاليد لري چې دلته به يې په دوو اساسي ټکو کې را لنډ کړو:

يو ، د ښځو په اړه تر ټولو ناسم تصور او غلط ليدلوری زموږ ملايانو خلکو ته ورکړی . د ښځو په اړه به ملايان هغه خبرې کوي چې يو شريف النفس انسان يې په خوله هم نه شي راوړلای چې ځينې به يې د خبرې د اثبات لپاره دلته را واخلو: ((ښځه بايد له کور څخه ونه وځي . که ښځه له کور څخه راووتله ، بې دينۍ ته لار هوارېږي . ښځه د شيطان ځاله ده . ښځه زده کړو ته هېڅ اړتيا نه لري ځکه چې بيا بې لارې کېږي . الله تعالی ښځه د کور لپاره پيدا کړې...)) او داسې نورې ډېرې بې بنسټه او له علم او عقل لرې خبرې ترې اورېدل کېږي چې د اسلام په سپېڅلي دين کې يې اصلا لوری و درک نه وي . دا چې زموږ د ټولنې اکثريت وگړي له علم او پوهې څخه لرې پاتې شوي ، او د ملا اغېز يې ډېر زيات په زرونو کې ناست دی ، نو دا دواړه (د خلکو ناپوهي او ملا) سره يو ځای شوي او ښځه يې له خپل ژوند څخه بېزاره کړې .

دوهم فکتور چې په دې برخه کې يې ډېر کرغېړن رول لوبولی هغه ټولنه ده . او د ټولنې د دې رول تر ټولو لوی لامل ناپوهي ده . ناپوهي هغه ناروغي ده چې د يوه انسان عقل او فکر ورستوي او د بصيرت سترگې يې ور پټوي . د ناپوهۍ پر مهال يو انسان ښه او

بد نه ويني. زموږ د ټولني ټول هغه کسان چې د بنځو پر وړاندې د تاوتریخوالي په برخه کې يې پايڅې را بد وهلي وي ، داسې نه وي چې هغوی دا کار د کومې ټولنيزې ، مذهبي ، اقتصادي يا سياسي مجبوري له مخې کوي ، بلکې هغوی دا کار ښه گڼي او ښه هم هغه ((ښه)) نه وي چې علم او عقل يې ((ښه)) گڼي. بلکې د دوی د پوچ مغزو ذهنونو زېږنده وي. هر گوره چې له دوی نه د ناپوهۍ دا تيارې ايسته شوې ، هغه ورځ به دوی پوه شي چې پخپلو کړنو کې څومره تېروتي او کارونه يې څومره د عقل خلاف وو. دا امکان نه لري چې په ټولنه کې دې ناپوهي پاتې وي او د بنځو پر وړاندې اوسنی روان وضعیت دې تغير وکړي. نو له هر څه وړاندې بايد د بنځو په اړه زموږ د خلکو تصور بدل او په دوهم قدم کې زموږ پر اذهانو باندې د ملایانو اغېز له اوبو سره لاهو کړای شي.

خو دا کار د هغو بنځو له شتون پرته ناممکنه ده چې د مسایلو سم درک يې کړی او د ستونزې په هر اړخ يې ځان پوه کړی. پکار ده چې په دې برخه کې هغوی را وړاندې شي او د نورې نړۍ د بنځو په څېر د خپلو رښتینو او اساسي حقونو — چې علم او عقل يې غوښتنه کوي — غوښتنه وکړي. په دې برخه کې يوه لويه ستونزه د بنځو وېره وي ، له کورنۍ وېره ، د ټولني له خوا د رټل کېدو وېره ، او داسې گڼې وېرې د بنځو په ذهنونو کې را ټوکېږي ؛ خو دوی بايد پوه شي چې که په رښتيا هم کوم څه چې دوی غواړي هغه حق دي ، نو ټوله نړۍ به له دوی سره اوږه په اوږه شي ځکه د حق د ترلاسي لپاره هېڅوک يوازې او بې وسه نه دی پاتې شوی. د بشري تاريخ له ځغلندې کتنې څخه دا خبره له ورايه برېښي. دا کار يوازې بايد په لويو لويو ښارونو کې ونه شي ، بلکې په هغو لرې پرتو سيمو کې چې ډېری کوندي د خپلې خوانې او خسر تر ظلمونو ، ډېری یتیماني د نورو د تېري ښکار ، ډېری بااستعداده او تکړه نجونې له زده کړو لرې ، ډېری ميندې د خپلو زامنو او مېړونو له لاسه په تريخ ژوند او داسې ډېرو نورو ناخوالو کې ژوند تېروي.

که غواړو دا ټولنه د بريا هسکو ته ورسوو او له نړۍ سره يې سياله کړو ، نو پکار ده چې د دې ټولنې په علم سنباله او پوهې بڼې را پورته شي .

په دې ځای کې به د بڼې د ژوند هغه دوه پړاوونه تر څېړنې لاندې ونيسو چې د بڼو په ژوند کې د ستونزو او رېږو د را ټوکېدو اصلي پړاوونه دي:

۱- له واده مخکې پړاو: دا پړاو د يوې بڼې له پيدايښت څخه پيل کېږي او بيا تر هغې ورځې پورې دوام کوي چې کله خپل پلرنی کور پرېږدي او د خپل ژوند له ملګري سره د ژوند تېرولو تړون وکړي .

په دې ټولنه کې د يوې بڼې بدمرغي تر دې ځايه رسېدلې چې د يوې نجلۍ په پيدايښت او زوکړه خوشالي هم نه کېږي ، بلکې په کوم کور کې چې نجلۍ پيدا شوې وي ، هلته د غم او خفګان تغر خور وي او يو بل ته زېږی او يا مبارکي هم نه ورکول کېږي! د نجلۍ هرکلی په خوشالی او مينه نه کېږي ، بلکې د يوې نجلۍ لومړۍ ورځ لا دا په ډاګه کړي چې دا ټولنه د نارينه وو کور ده او بڼه دلته يو بې حيثيته موجود دی .

له زوکړې وروسته د نجلۍ روزنه پيل شي . د روزنې په برخه کې څومره پام چې يو پلار خپل زوی ته کوي ، خپلې لور ته يې نه کوي ، او تر دې پورې چې داسې زړونه هم شته چې تر هغو پورې د لور څېره ليدل هم نه خوښوي تر څو پورې يې چې لور پخپلو پښو مخې ته نه وي راغلې او مخامخ ورته ونه درېږي . هلکان په ماشومتوب کې د قرآن کریم د زده کړې لپاره جومات ته لېږل کېږي ، خو نجلۍ له دې امله چې په راتلونکي کې به بڼه وي ، جومات ته نه لېږل کېږي او د علم او حکمت له لويې سرچينې څخه د ټول ژوند لپاره يې برخې پاتې شي . دلته هغه نجونې نېکمرغه دي چې الله ورته په علم سنباله او په دين پوهه ميندې ورکړې وي . د نجونو ښوونځيو ته د لېږلو خو هېڅ پوښتنه نه پيدا کېږي ، او که کومه نجلۍ ښوونځي ته د تګ اجازه يا غوښتنه وکړي ، نو د هغې بې

وزلې په وړاندې ډول ډول له ځانه جوړې شوې کيسې پيل شي چې فلانې نجلۍ هم ښوونځي ته تله او مور او پلار يې هېڅ خیر ترې ونه ليد. حال دا چې ډېری دا کيسې پر دروغو بنا وي. بله دا چې ، دا ډول مور او پلار دې دا نه هېروي چې ډېری تعليم یافته ځوانان هم شته چې له هغو ځوانانو څخه ډېر بې لارې او بې خیره دي چې زده کړې يې نه دي کړې ، نو له نن نه وروسته دې هلکان هم ښوونځيو ته نه لېري!

دا چې يوه نجلۍ ښوونځي ته نه شي تللی ، نو هر ورو د کور کارونو ته پاتې کېږي. د بې تعليمه کورنيو ميندو يوازینۍ هيله دا وي چې لور يې د کور په کارونو کې تکره شي ، ډوډۍ پخول يې ښه زده وي ، پخلی وکړای شي ، او د کور په جارو کولو کې تنبلي ونه کړي ؛ او ټول پام يې همدې ته وي. د دوی د دې شوم گام له امله هغه نجلۍ چې الله تعالی د دې ټولني د يوې لويې اړتيا پوره کولو لپاره دې نړۍ ته را استولې وي ، هغه اړتيا نيمگړې او نابشپړه پاتې شي. ښايي دا نجلۍ الله تعالی د دې لپاره خلق کړې وي چې يوه ښه ډاکټره شي او د خپلې ټولني د ښځو درملنه وکړي ، ښايي يوه تکره انجينره ، ديني عالمه ، ويانده ، وکيله ، وزيره او يا هم داسې ولسمشره شي چې د هېواد د ټول برخليک او سرنوشت لپاره د تغير او بدلون لامل وگرځي. زموږ خلک بايد په دې پوه شي چې الله تعالی ښځه د نړۍ د يوې نيمگړې برخې د بشپړولو لپاره خلق کړې ، که موږ اجازه ور نه کړو ، نو په حقيقت کې به مو د الله تعالی د ټاکلې طرحې په خلاف گام اوچت کړی وي.

له دې ټول نامساوي او پر ظلم بنا چلند سر بېره ، تر ټولو ستر تېری له يوې ښځې سره هغه مهال ترسره کېږي چې کله د هغې له اجازې او خوښې پرته د هغې د ژوند تر ټولو لويه يعنې د خپل ټول ژوند د يو چا په نوم کولو ، پر بکړه کېږي. په دې برخه کې زموږ په ټولنه کې له يوې نجلۍ د هغې خوښه او اجازه غوښتل يو شرم او تابو گڼل کېږي. او که يوه نجلۍ د نيوکې غږ اوچت کړي ، نو د هغې بې وزلې ژوند په همدې نړۍ کې د دوزخ ژوندۍ بېلگه وگرځي. په دې ځای کې هغه ستر ظلم تر بحث لاندې نه دی چې

يوه نجلۍ په بدو کې ورکول کېږي يا د ډېرو پيسو په بدل کې يوه عمر خوړلي سپين ږيري ته ورکول کېږي او يا په ځينو ټولنو کې په ماشومتوب کې لا د خپل قوم د يوه کوچني ماشوم هلک په نوم کېږي؛ دا ټول ځکه تر بحث لاندې نه نيسم چې په دې ځای کې زموږ موخه د يوه انسان ناوړه چلندونو ته کتنه کوو، دا کوم څه چې ياد شوو دا د يوې انساني ټولنې تر ټولو شرمناکه او حيواني څېره ده. او له دې پورتنيو دودونو او کارونو څخه را ټوکېدونکې پايلې هغه څه دي چې د انسان اروا لږزوي. د خپل ژوند د ملګري غوره کول د ښځې خپل حق دی او که موږ دا حق ترې واخلو، نو خپل انسانيت به مو تر پښو لاندې کړی وي.

۲- له واده وروسته پړاو: د ښځې د ژوند لومړنی پړاو د واده په ورځ پای ته رسېږي او دوهم پړاو يې پيلېږي. په دې پړاو کې ښځه له يوې مخې يوه نوي او بېل ځای کې پښه ږدي. د مور او پلار په ځای خواښې او خسر وي؛ د وروڼو او خویندو په ځای لېورونه او خوښينې وي؛ دا پخپله د يوې خور او لور په ځای ناوې، نرور او مېرمنه شي. که د ښځې په وړاندې د لومړني پړاو مسؤليت لرونکي کسان په دې پوه شي چې په دوهم پړاو کې يوه ښځه يوازې له يوه کور څخه بل کور ته نه لېږدول کېږي، بلکې د هغې ټول ژوند، چاپيريال، اړيکې، رول، کرکټر او شخصيت تغير کوي، نو فکر نه کوم چې د نکاح او واده مسئلې سره به يوازې د پټو سترګو د معاملې په څېر چلند وکړي.

له واده وروسته پړاو د ټولو ښځو لپاره يو شان نه وي، بلکې له يو بل سره توپير لري چې دلته به په هر يوه بېل بېل لند بحث وکړو او دا پړاو د واده پر هغه تړون بنا وي چې د لومړني او دوهم پړاو د مسؤلينو ترمنځ شوی وي او د تړون هر ډول خپلې خپلې پايلې لري:

۱- يو هغه تړون دی چې زموږ په ټولنه کې د بدل په نوم يادېږي. د دې تړون نوعيت داسې دی چې يو لوری خپله لور مقابل لوري ته د هغه د لور په بدل کې ورکوي. دا تړون د اسلامي فقهي له مخې يو مکروه تړون دی، خو زموږ په ټولنه کې په پراخه ډول

دود دی. د دې تړون پایلې ورو ورو ځان نه ښکاره کوي ، بلکې له لومړۍ ورځې د دې تړون ژوند ویجاړوونکي نتایج پیل شي. په دې تړون کې یوازې د یوې ښځې ژوند عذاب نه گرځي ، بلکې د دوو ښځو ژوند هم مهاله تریڅېږي. څنگه چې دا تړون د مساواتو په اساس شوی وي ، نو دواړو خواوو ته له هغو بې وزلو ښځو سره چلن هم د مساواتو په اساس ورته او یو ډول ترسره کېږي. که یوه لور ته پر ښځه ظلم کېږي ، نو دې بل لور ته هم پرې کېږي ؛ که هلته ښځه وهل او رټل کېږي ، نو همدا څه دې بل لوري ته هم ورسره کېږي. او څنگه چې د یوه لوري ژوند له کړاوه ډک وي ، په همدې ډول د هغه بل لوري ژوند هم د زهرو کوټ تېرول وي. زموږ خلک باید په دې پوه شي چې ښځه یو انسان ده ، او هېڅکله باید د بارتر د اصولو له مخې د اوزگرو او پسونو په څېر تبادلې نه شي.

۲- دوهم ډول هغه دی چې د نجلی په بدل کې پرېمانه پیسې اخیستل کېږي. د دې ظلم اثار یوازې د ښځې تر ژوند پورې محدود نه وي ، بلکې د هلک ژوند ته یې هم لار کړې. زموږ هېواد چې له اقتصادي اړخه په پښو گوډ هېواد دی ، ډېری ځوانان له همدې امله خپلې دې بشري اړتیا ته د رسېدو لپاره ټول ژوند د مسافری له کړاو او ناخوالو ډک ژوند تېرولو ته اړ کېږي او یا ترې بې برخې پاتې وي. خو کله چې په یو نه یو ډول دا تړون سرته ورسېږي ، له هغه وروسته د ښځې د ژوند ترڅې او ځوروونکې ورځې پیل شي. د ځوابنې له خوا په وړه وړه خبره پیغور ، په وړه تېروتنه د ولور په پیسو پښېمانتیا ښودل ، او داسې نور هغه څه وي چې د ښځې په ټول ژوند کې ورسره ملګري وي. دا تړون یوه بله بڼه هم لري ، هغه د یوې ښځې په بدل کې لږ ولور اخیستل دي. د ډېرو پیسو په اساس شوي تړون کې یوازې د تړون یو لوری (د هلک لوری) ځورېږي او د دې ناوړه دود پایلې تېروي ؛ او لږ تر لږه دا بل لوری (پخپل زړه کې) ځان یو څه له مادي اړخه خوشاله او ښه احساسوي. خو د کمو پیسو تړون د دواړو خواوو ژوند د زهرو جام وي چې ټول ژوند یې له ستوني ښکته کوي. د نجلی کورنۍ ته د ټولنې له خوا دا پیغور

ورکول کېږي چې لور پرې گرانه نه وه ، لور يې ښه نه وه ، او داسې داسې خبرې به ورته کوي چې له هغه وروسته به د ټولني نورو وگړو ته هم دا کار د عبرت او پند پېښه شي ؛ او د هلک کورنۍ بيا نجلۍ ته دا پيغورونه ورکوي چې کورنۍ دې درنه په تنگه وه ، ځکه يې دومره ارزانه راکړې ، د کار نه وې او داسې نور. مور په خپله ناپوهي کې له ښځې سره د پلور د يوه توکي په توگه چلن کوو. خو بايد پوه شو چې ښځه د پلور کوم توکي نه دی چې د اقتصاد د اصولو له مخې يې بيه ټاکل کېږي او کله دا بيه ټيټه وي او کله بيا لوړه ، بلکې يو ستر انساني شخصيت دی او په ډېرو برخو کې په سړي باندې د لور فضيلت څښتنه ده. د ښځې دې فضيلت او انساني شخصيت ته بايد درناوی وشي. زموږ خلک بايد په دې پوه شي.

له دې دواړو پړاوونو وروسته څه د ښځې د ژوند د ترخولو بل تر ټولو لوی سبب گډ کورنۍ نظام (Joint System Family) دی. گډه کورنۍ هغې کورنۍ ته ويل کېږي چې هلته يوه ښځه له واده وروسته له خپل مېړه سره د هغه له مور او پلار سره يو ځای ژوند تېروي. د دې نظام تر ټولو کرکجنه څېره د خوانښې او خسر په څېره کې د دوو کرکټرونو په شکل را وړاندې کېږي. زموږ د ټولني د ډېری ستونزو اصلي لامل همدا (Joint Family System) دی. دا نظام د فطرت له اصولو سره خلاف دی. هره ښځه غواړي چې له واده وروسته يو بېل او خپلواک ژوند ولري او د خپل ژوند له ملگري سره د ښکېرۍ او خوشالۍ څو شپې سبا کړي. خو زموږ په ټولنه کې دود نظام د ښځې ټولو ښکېرۍ او سوکاليو ته د پای ټکي کېږدي. په دې نظام يوه نيکه دا کېږي چې د هلک د سپين ږيري پلار او عمر خورلې مور خدمت به څوک کوي؟ نو دلته يو ټکي ته پام پکار دی چې د دې نظام له ختمولو وروسته يوازې گډه کورنۍ له منځه ځي ، د مور او پلار خدمت او مقام بيا هم پخپل ځای پاتې وي. ښځه او مېړه کولای شي چې خپل زارې مور او پلار (هغه که د هلک وي که د نجلۍ) خپل کور ته راوغواړي او د زړه له اخلاصه يې خدمت وکړي. دلته ښايي د ځينو په ذهن کې دا ورتېره شي چې د دې کار او گډې

کورنۍ توپیر څه شی شو؟ نو که لږ ځیر شو، نو د دې ترتیب له سرچپه کولو وروسته یو لوی تغیر رامنځته کېږي، په (Joint Family System) کې مور او پلار د کور مشران او واکمن وو، دې بلې خوا ته د کور واک له ښځې او مېړه سره دی او مور او پلار د خوښې او خسر په څېر نه، بلکې د دوو مېلمنو په توګه ژوند کوي. که په دوو ټکو کې یې ووايم نو هلته مور او پلار یو زحمت وي، دلته مور او پلار د خدای رحمت شي. نو د ښځو پر وړاندې د تاوتریخوالي او د هغوی د ستونزو د راکمولو لپاره پکار ده چې د (Joint Family System) په ځای د (Split Family System) یا د بیل کورني نظام بنسټ کېښودل شي. او په دې کې تر ټولو لویه ونډه پخپله ښځې اخیستلای شي.

درېیم ډګر چې هلته ښځې له کړاوونو او ستونزو سره مخ کېږي، هغه مهال وي چې کله یوه ښځه کونډه شي. د یوې ښځې د کونډتوب ګڼ لاملونه کېدلای شي. خو زموږ په ټولنه کې له کونډو سره دوه ظلمونه کېږي: یو دا چې، بېرته په هماغه کورنۍ کې په زور او جبر خپل لېوره ته واده کېږي. او دوهم دا چې، په ټول ژوند کې د دوهم واده کولو زمینه نه ورته مساعدېږي او په خسرګنۍ یا پلرګنۍ کې خپل سر سپینوي. د دې دواړو کارونو تر شا دوه لاملونه وي، بې ځایه شرم او غیرعاقلانه او بې بنسټه غیرت. دا د ښځو ثابت حق ده چې لومړی به پخپله خوښه د خپل ژوند ملګری خوښوي، او که (خدای مه کړه) د ژوند ملګری یې له لاسه ورکړ، نو کولای شي چې په لور سر دوهم، درېیم، ... واده وکړي. دلته ډېری دا نېوکه مخ ته راځي چې ښځې پخپله نه غواړي دوهم واده وکړي. دا هېڅکله ممکنه نه ده چې یوه ښځه د واده هیله ونه لري خو د ټولني چاپیریال او حالت ته په کتو هره ښځه دې ته مجبوره کېږي چې غلي پاتې کېدل پخپل خیر وګڼي. که ټولنه له ناوړه ارزښتونو او د بې ځایه دودونو له رذایلو څخه پاکه او ستره شي، نو هېڅکله به یوه ښځه بېل او ګوښی ژوند تېرول خوښ نه کړي.

د یوې ټولني نېکمرغي ښځې ته په مساوي او برابر واکونو ورکولو کې ده او د ښځې پر وړاندې تاو تريخوالی له منځه وړل د ټولني نیمايي، یا تر دې هم زیاتي، ستونزې او

ناخوالې له منځه وړي. د ټولني د ژغوراوي او ساتني لپاره د بنځو ساتنه او ژغوراوی بايد خپل لومړنی گام وبلل شي.

***

سړی

سړی د یوې ټولنې بنیاد او د یوې کورنۍ مشر دی. له یوه سړي پرته د کورني نظام ثبات او د ټولني رښتیني نېکمرغي ناشوني ده.

دلته د سړي کلمه په هغه معنا نه ده را اخیستل شوې چې زموږ په ټولنه کې د ډېر عمر یوه نارینه جنس لرونکي انسان ته کارول کېږي، بلکې د نارینه جنس په معنا او د ((بښځې)) د ضد کلمې په توګه کارول شوې. د دې لپاره چې زموږ په ټولنه کې د یوه سړي ژوند، شخصیت، ستونزې او مسایل په ښه توګه وڅېړلای شو، د هغه ژوند په څلورو برخو وېشو:

۱- ماشومتوب: زموږ ټولنه د نارینه وو ټولنه ده. او هره ټولنه چې کوم لور ته مایله وي، هرورمرو د هغه ارزښت او مقام هم په هغه ټولنه کې زیات او لوړ وي. په دې ټولنه کې د یوه هلک په زېږېدنه زیاتې خوشالۍ کېږي، مېلمستاوې ورته نیول کېږي، او یو بل ته یې مبارکي ورکوي. زموږ په ټولنه کې په ماشوم پورې تړلي شاوخوا ټول دودونو د هلک لپاره دي او د هلک په پیدایښت او د هغه په بېلابېلو پړاوونو لکه نوم ایښودلو، وېښته خړپیلو، سنت کولو، او داسې نورو کې نمانځل کېږي.

کله چې یو ماشوم د خبرو او تګ جوګه شي، نو د کلي نږدې جومات ته د اسلام د بنیادي لارښوونو د زده کړې لپاره ورځي. او په ۶ یا ۷ کلنۍ شاوخوا کې ماشوم یا ښوونځي ته لېږل کېږي او یا د دیني زده کړو لپاره له کلي او ښاره لرې بل ښار، یا کله نا کله بل هېواد، ته لېږل کېږي.

زموږ په ټولنه کې تر ټولو حیرانوونکی (او یو ناسم) چلن او دود دا دی چې کوم ماشوم چې ښوونځي ته لېږل کېږي، هغه د هماغه کلي یوه غیرمعیاري او وروسته پاتې ښوونځي ته لېږل کېږي او دا هڅه نه کېږي چې له کلي او ښار دباندې بل کوم په معیار پوره ښوونځي ته یې ولېږي، بلکې ماشوم اړ ویستل کېږي چې د کلي په ښوونځي کې

خپلې زده کړې سرته ورسوي. خو کله چې یو ماشوم مدرسې ته لېږل کېږي ، نو په دې ځای کې بیا د هغې سیمې مدرسه له معیار نه هم غورځي ، استاذان یې هم تکره نه وي ، او نورې ډېرې ستونزې ورته رامخته شي او ماشوم له خپل کلي ، له مور او پلار ، او د خاپوړو له ځای نه لرې یو بل ښار (یا هېواد) ته ولېږي ، او د دیني زده کړو تر ټولو غوره مرکز هغه ور ښکاري چې د دوی له کلي دباندې وي. د دې چلن تر شا ګڼ اقتصادي او ټولنیز لاملونه کېدلای شي ، خو دا په ټوله کې یوه لویه ستونزه ده او دا ستونزه دوه پایلې لري چې حل لاره ورته موندل یو اړین کار دی:

یو ، له کلي او ښار لرې مدرسو کې هغه ماشوم له معنوي ، مادي ، اخلاقي ، فکري او روغتیايي اړخونو تر لوی ګواښ لاندې وي. په مدرسو کې ډېر کله لومړنۍ اړتیاوې یا له نشت سره برابرې وي ، او یا هم په هغه معیار وي چې له انساني استعمال څخه لوېدلې وي. دغه راز د فتنو او بې لارۍ په دې عصر کې یو کمکی ماشوم له اخلاقي او معنوي پلوه هم په خطر کې وي. د دې یو لامل دا وي چې د ښارونو مدرسې لویې او د ډېر ظرفیت لرونکې وي ، او په داسې مدرسو کې له بېلابېلو ځایونو په ډول ډول اخلاقو او ادابو سنبال زده کوونکي ژوند کوي. ماشوم د هغوی له منفي او ناوړه اثراتو او اغېزو هېڅکله ځان نه شي ساتلای او هرومرو له ستونزو او مشکلاتو سره مخ کېږي.

دوه ، په مدرسه کې یو ماشوم له یوه خاص علم او فن یعنې د دین له زده کړې سره مخ کېږي. د دې برعکس ، په ښوونځي کې یو زده کوونکی ګڼ علوم لکه ریاضي ، ساینس ، ټولنیز علوم ، ملي او نړیوالې ژبې او ورسره دین ؛ دا ټول زده کوي. د ښوونځي له لوستلو وروسته یو ماشوم ته ګڼ شمېر ډګرونه مخې ته ایښودل کېږي او دا فرصت ورکول کېږي چې د خپلې خوښې ډګر پکې غوره کړي او په هماغه برخه کې د تخصص تر درجې وړاندې لار شي. د بېلګې په ډول ، له ښوونځي وروسته یو زده کوونکی کولای شي ، یو تکره ډاکټر ، انجینر ، ژبپوه ، ریاضي پوه ، ساینس پوه ، قاضي او یا وکیل شي او یا هم د شریعاتو په لوستلو د دین یو تکره عالم شي. خو په مدرسه کې حالت په دې

ډول نه وي ، هلته ماشوم ته له لومړنۍ ورځې لا دا ټاکلې وي چې له دې وروسته به دی یو دیني عالم وي.

په عالم کېدو کې ستونزه نشته خو ستونزه بله ده ؛ په حقیقت کې دا د ماشوم هغه مهال وي چې په دې هم نه پوهېږي چې زما څه خوښېږي او څه نه ، خدای د څه شي وړتیا راکړې او زه یو ښه دیني عالم کېدلای هم شم او که نه ؛ کېدای شي الله تعالی دا ماشوم د یوه تکړه ډاکټر ، انجینر ، ساینسپوه ، نجار ، هنرمند ، او یا د یو بل څه لپاره خلق کړی وي ، او مور د مور او پلار له مینې او عاطفې لرې د کنز و قدوري مسایلو ته کېښولای وي. د یوه ماشوم مدرسې ته لېږل کېدای شي همغسې دي ، لکه یو ماشوم چې د ښوونځي په ځای په لومړۍ ورځ د ډاکټرۍ یا انجینرۍ کورس ته ولېږل شي او ترې وغوښتل شي چې یو تکړه ډاکټر یا انجینر دې شي. نو لکه څنگه چې دا کار نه کېږي او ناشونی دی ، په هماغه ډول د یوه ماشوم مدرسې ته لېږل هم له علم او عقل لرې او پر ماشوم یو ناوړه ظلم او تېری دی.

له دې پورتنی نه بحث نه یوه پوښتنه را ولاړېدلای شي چې آیا په ښوونځي کې هېڅ د نیوکې وړ خبره نشته ؟ نو داسې نه ده ، پورتنی بحث د ښوونځي په تحسین او د مدرسې په تحقیر نه دی شوی ، بلکې د ښوونځي او مدرسې ټولیز نظام او چوکاټ پرتله شوی. ښوونځی له انساني عقل او د اوسنۍ نړۍ له غوښتنو سره برابر ، حال دا چې د مدرسې بنسټ په یوه غیر علمي او غیر معیاري اساس — د خپل عصر غوښتنو و تقاضاوو ته له کتو پرته — ایښودل شوی. که نه په اوسنیو ښوونځیو کې هم ډېری داسې اړخونه شته چې د کتاب په راتلونکو مخونو کې پرې پراخه علمي تنقید شوی.

د ماشومتوب پړاو د یوه انسان د ژوند تر ټولو اساسي او شخصیت جوړوونکی پړاو دی. له همدې امله په دې وخت کې چې د یوه ماشوم په اړه هره پرېکړه نیول کېږي ، باید په ډېر غور او فکر او په ساینسي او اکاډمیکو بنیادونو کېښودل شي. دا د ماشوم یو حق دی چې د هغه لپاره ژوند جوړوونکی پرېکړې ونیول شي ، نه ژوند وړانوونکي.

دلته د یوې خبرې یادونه اړینه بولم ، په دې مقاله او/یا کتاب کې په ماشوم پورې تړلي ډېری مسایل د کتاب د نوعیت او حجم له امله نه دي را اخیستل شوي او یوازې په اساسي مسایلو اکتفا شوي.

۲- د ځوانۍ پړاو: دا پړاو له ۱۵ کلنۍ څخه تر ۳۰ کلنۍ پورې دوام کوي او له هغه وروسته د پاڅه عمر پړاو پیلېږي. ځوانۍ په اصل کې د ماشومتوب د وخت د ادابو ، اخلاقو ، پوهې ، فکر او لیدلوري مېوه وي. څه ډول ځوانان چې غواړو ، باید خپل ماشومان هماغسې وروزو. د ځوانۍ پړاو ته ټول ځوانان په ورته ډول نه را رسېږي ، بلکې په ماشومتوب کې چې په کوم فکر ، اخلاقو ، ټولنیزو ادابو او ډول روزل شوي وي ، په هماغه ډول ځوانان هم یو له بل نه فرق لري. ځینې ځوانان په علمي کورنیو کې لوی شوي وي ، د ژوند په اړه یو عمومي پوهاوی او لیدلوری یې جوړ وي ، لومړنۍ زده کړې یې کړې وي او په دې پړاو کې د نورو زده کړو هیله ورسره وي. ځینې ځوانان یې تعلیمه کورنیو کې روزل شوي وي ، د علمي نړۍ له څنګه هم نه وي تېر شوي ، یوازینۍ موخه یې د کار او روزگار موندل او د خپلو لومړنیو اړتیاوو پوره کول وي. ښکاره ده چې د ځوانانو د دې حالت یوازینۍ لامل کورنۍ نه وي ، بلکې د دې تر څنګ نورو ګڼو دلایلو لکه ټولنه ، ملایان ، مشران ، خپلوان او د ټولني ټولیز او کلي چاپیریال هم خپل رول لوبولای وي.

ځوانان د یوې ټولني ستنې دي او د یوې ټولني لورتیا او ځورتیا په مستقیم ډول د ځوانانو پر ضعف او قوت تکیه وي. د موضوع د ښې روښانتیا لپاره به ځوانان په دوو ډلو ووېشو:

الف) یو ډله ځوانان هغه دي چې علم یې کړی او د لوړو زده کړو لپاره خپل چمتوالی نیسي. په دې برخه کې پکار ده چې کورنۍ یوه ځوان ته بشپړ واک ورکړي چې د علم هر ډګر چې هغه یې غواړي او وړتیا یې لري ، هماغه وټاکي او د تخصص تر کچې ځان پکې ورسوي. په دې وخت کې د یوه ځوان پرېکړه د ټول هېواد په برخلیک او

سرنوشت اغېز کولای شي. په دې برخه کې هغه ته مشوره ورکول ، خو ټاکنې ورته مخې ته ایښودل ، بې له شکه یو ستایلی کار دی ؛ خو د فشار ، ټینګار او تاکید په نوم هېڅ شی باید وجود ونه لري. په دې ځای کې کورنۍ ته پکار ده چې خپلې ځاني هیلې له ځان سره وساتي او ځوان خپلې مخې ته پرېږدي.

ب) دوهمه ډله ځوانان هغه دي چې هغوی زده کړې نه وي کړې او د زده کړو لېوالتیا نه لري. ښکاره ده که یې زده کړې نه وي کړې کوم کسب یا کار به یې زده کړی وي. په دې ځای کې د کورنۍ او ټولنې دواړو مسؤلیت دی چې هغه ته د کار زمینه برابره کړي ، خپل کار ته یې وهڅوي او له نورو سره د پرتله کولو ظلم ته لاس نه کړي. ځکه دا نړۍ په دوو شیانو ولاړه ده: علم او فن. که هغوی علم نه لري نو د فن له یوې لویې پانګې څخه برخمن دي. او که د دوهمې ډلې ځوان له زده کړو سره کوم فن یا کار هم نه وي زده کړی ، نو له داسې ځوان څخه د یوه مزدور ، کاریګر او یا نورو درنو کارونو د اخیستلو په ځای پکار ده چې کورنۍ د دوی ملاتړ وکړي او د یو ښه فن او هنر زده کړې ته یې وهڅوي. هر انسان هرومرو له یو شي سره مینه لري ، کله نا کله انسان هغه شی پخپله وپېژني ، او کله یې بیا کورنۍ یا ټولنه ور وښيي. دا ډول ځوانان هم هرومرو له یو شي سره مینه لري ؛ نو پکار ده چې کورنۍ او ټولنه یې روا غوښتنې او هیلې ته غوږ کېږدي او هغه ته د رسېدو لپاره مرسته او کومک ورسره وکړي. د داسې ځوانانو بې سرنوشته پرېښودل له ټولنې او انسانیت دواړو سره بې انصافي ده. ځوانان د یوې ټولنې ((نوي کېدونکې)) پانګه ده ، پکار ده چې د ټولنې د فلاح ، ښکمرغۍ ، پرمختګ او ودې لپاره کار ترې واخیستل شي.

یوه بله ستونزه چې دلته یې یادونه اړینه ده هغه له ځوانانو سره ناسم چلند ده. ځوانان ځانګړی طبیعت او خویونه لري. د نن ورځې له ځوان څخه د ۲۰۰ کاله پخواني یوه ځوان تمه کول یو بې ځایه او غیرعاقلانه کار ده. د نننۍ نړۍ چاپېریال او غوښتنو تغیر کړی او چاپېریال د یوه انسان په ژوند ژور اغېز لري. د ننني ځوان غوښتنو

او هیلو هم بدلون موندلی. نو پکار ده چې د یوه ځوان په حالت ځان پوه کړای شي او له هغه سره د اوسني عصر او دور له حالاتو سره سم چلند وشي.

۳- له ځوانۍ وروسته پړاو: دا پړاو له واده څخه پیل او تر مړینې پورې غځېږي. دا پړاو د ځوانۍ د پای، د پاڅه عمر، او د زړښت دوران په ځان کې رانغاړي. په دې پړاو کې معمولاً یو سړی د یوې کورنۍ، ښځې او اولادونو څښتن کېږي. اوس دې ځوان ته یوې ټولنې ته د کار او خدمت کولو په ځای یو بل لوی مسؤلیت د کورنۍ ور له غاړې وي. د خپلې کورنۍ مادي او معنوي اړتیاوې پوره کول، د بچیانو د پالنې او روزنې لگښتونه پوره کول، په ټولنیزو دودونو کې برخه اخیستل، او داسې نور هغه کارونه وي چې د دې پړاو یو سړی یې په اوږه لري. د دې پړاو د بريالیتوب او نېکمرغي لپاره اړینه ده د پیل یا بنسټ ډبره یې په ډېر غور او فکر کېښودل شي. د دې پړاو پیل په واده کېږي، د هر کار پای د هغه کار د پیل په څېر وي. نو ځکه پکار ده چې د خپل ژوند د ملګري په غوره کولو او دې نوي پړاو ته د ګام اوچتولو لپاره پوره فکر وشي. په دې برخه کې له سمې ټاکنې او نوي پړاو ته له ور ننوتو وروسته به ښه وي چې د خپل راتلونکي ګډ ژوند لپاره اصول او تګلارې وټاکل شي. په دې برخه کې د ګډ ژوند اړوند کتابونو لوستل پراخه مرسته کولای شي.

په دې پړاو کې یوه بله خبره هم سر را پورته کوي. زموږ د ټولنې یوه لویه ستونزه د زیاتو اولادونو نړۍ ته راوړل ده، په دې برخه کې پکار ده چې دوه ګامه پورته شي: یو، د مور او پلار له خوا نه د خپل ټولنیز او اقتصادي حالت له جاج اخیستلو وروسته د اولادونو د شمېر په اړه یوه پخه او ډاډمنه پرېکړه وشي. په دوهم قدم کې پکار ده چې له ټولنیز او سیاسي اړخه هم په دې مسئله غور وشي. په دې برخه کې حکومت کولای شي چې داسې ادارې رامنځته کړي چې د ودونو او اولادونو اړوند ټولې چارې تر خپل کنټرول لاندې راولي. د دولت په کچه د ودونو د لګښت، د اولادونو د شمېر او داسې نورو ستونزو په اړه قوانین او مقررات جوړ شي. زیات لګښت کول او د زیاتو اولادونو

راوړل باید له قانوني اړخه یو جرم وگڼل شي او یوه سمه معتدله سزا ورته وټاکل شي. د بچیانو د شمېر حق باید له مور او پلار څخه واخیستل شي او دا حق په ټوله کې حکومت ته ورکول شي. د دې ادارې یوه بله گټوره کړنه دا هم کېدلای شي چې کومه نجلۍ او هلک واده کوي، هغو ته له واده مخکې د لنډ مهاله کورسونو په ډول هر اړخیزې لارښوونې وشي. کورنۍ ژوند، د ژوند تېرولو اداب، په ټولنه کې د یوې کورنۍ ونډه او مسؤلیت او د یوې بڼې کورنۍ اصول او نښې ور وپېژني. دا او دې ورته ټول هغه مسایل دي چې زموږ په ټولنه کې ډېری وگړي ترې ناخبره وي. یاده اداره په دې برخه کې پراخه مرسته کولای شي. د دې ادارې شتون له دې امله هم اړین دی ترڅو دا مسایل د اختیار له دایرې راووځي او تر یو څه بریده د جبر دایرې ته داخل شي. ځکه د یوې ټولني نېکمرغي د هغې ټولني د کورنیو په نېکمرغي او سوکالي پورې تړلې ده. اخر دا ټولنه هم د همدې کورنیو یوه ټولگه او په ټوله کې یوه لویه کورنۍ وي.

د دې پړاو وروستی دور د زړښت مهال وي. زموږ په ټولنه کې سپین ریري او د ډېر عمر خلک خاص ځای او درناوی لري. له عمر خورلو کسانو سره ښه چلند کول زموږ د ټولني یو ستر ارزښت گڼل کېږي. په ډېری چارو او مسایلو کې د سپین ریرو رول خورا ژور وي او هرې خبرې ته یې د لوی شمېر کلونو له تجربې څخه د را ټوکېدلي فکر په سترگه کتل کېږي. په ټولنیزو او دودیزو چارو کې د دوی تجربه یې له شکه چې پراخه او ژوره وي. خود دې ټولني اکثریت (ټول ته ور نږدې) سپین ریري د اوسني عصر له غوښتنو، پرمختگونو، اړتیاوو او مسایلو څخه یې خبره دي. دوی هر څه ته له ۶۰ یا ۷۰ کلنو پخوانیو عینکو گوري، چې له امله یې ډېری وخت د دوی پرېکړې او اغېز د اوسني ټولني د ودې او پرمختگ لپاره منفي او له خنډونو څخه ډک وي. بله لویه ستونزه د دوی ناپوهي او بې علمي ده. ډېری عمر خورلي وگړي هغه دي چې له هر ډول عصري او دودیزو زده کړو څخه لرې پاتې شوي وي او ذهن یې له نن څخه څو کاله شاته پاتې وي. د دې یوه منفي پایله د اوسني عصر په اړه د دوی ناسم او غیرمنطقي لیدلوری او

چلند وي. دوی د ساینس پرمختگونو، په مذهبي فکر کې یوه نوي تحقیق، د علمي نړۍ لاسته راوړنو او د اوسني عصر بدلون او پرمختګ ته په منفي او کرکجنه سترګه کوري. د علم، ساینس، پرمختګ، نوښت، بدلون، او د اوسني عصر په موډ برابرې ځوانانو په اړه د دوی لیدلوری د ملایانو په پرتله څو چنده ډېر منفي او ناوړه وي. له علم او حقیقت څخه لرې پاتې دا سپین ریري د ټولني د پرمختګ او بدلون لپاره ستر ګواښ جوړوي. د دې ټولني د بدبختیو او وروسته والي لاملونه ګڼ کېدلای شي خو که وغواړو چې اصلي رینه یې را پیدا کړو نو هغه د دې ټولني دوه طبقې دي: الف) له دین ناخبره ملایان (او ب) له عامه پوهاوي بې برخې سپین ریري.

د دې ستونزې د جرړو ویستلو لپاره دوه ګامه اخیستل کېدلای شي: یو، د ټولني هر تن باید په دې ځان پوه کړي چې زموږ سپین ریري د دې عصر له غوښتنو او حقیقت څخه ناخبره دي. د دې عصر په اړه د دوی هره خبره یوه بې بنسټه او له عقل لرې فکر ده. د دوی درناوی او ارزښت به په ټولنه کې پخپل ځای پاتې وي، خو د دوی افکار او لیدلوري د لارې مثال نه، بلکې د تیارو او ناپوهۍ کندو ته د ور غورځېدو لاملونه دي. د دې کسانو خبره به د علم او عقل په تله کې تلل کېږي، او له هغه وروسته به پرې عمل او د هغه له مخې پرېکړې کېږي. دوه، په دې برخه کې دوهم مسؤلیت دولت ته ور له غاړې دی. زموږ د سپین ریرو تر ټولو لویه ستونزه ناپوهي ده. او د دې ستونزې یوازینی حل لاره دا ده چې ناپوهي یې له منځه یو وړل شي او پر ځای یې د علم او پوهې شمع روښانه شي. د دې لپاره دولت کولای شي چې د سپین ریرو لپاره ځانګړي کورسونه جوړ کړي او هلته د ابتدایي زده کړو تر څنګ د اوسني عصر او ژوند په اړه عامه پوهاوی ورکړي. او په دې بې پوه کړي چې ستاسې خرڅونه نور د اوسني عصر لپاره وراسته شوي دي، او دا عصر د خرڅونو په ځای وزرې غواړي. دا عصر د ځمکې پر ځای په هوا کې د الوتلو عصر دی.

زموږ د زرو خلکو يوه بله لويه ستونزه په هر کار کې کار لرل ده. د ځانگړو کورسونو له لارې کولای شو دوی ته خپل هغه متل بېرته ور په یاد کړو چې: ((چېرته نه کار ، هلته شه کار.)) او يا يې د خوشحال خان خټک په دې شعر پوه کړو چې:

هر سړی پیدا دی خپل خپل کار لره کنه

وران ليدلوري

يوه ټولنه يوازې د انسانانو يوې ټولگې ته نه ويل کېږي ، بلکې د هغې ټولنې د وگړو تاريخ ، افکار ، عقايد ، دين ، مذهب ، کلتور ، فرهنگ او تمدن ټول په گډه د هغې ټولنې استازيتوب کوي. کله چې په نړيوال دريځ د هغې ټولنې يادونه کېږي ، نو يوازې د هغې ټولنې وگړي تر بحث لاندې نه وي ، بلکې د يوې ټولنې ټول متشکله عناصر چې پورته ياد شول په گډه د هغې ټولنې انځور جوړوي.

په همدې عناصرو کې يو عنصر د بشري نړۍ د ځينو اړخونو په اړه د هغې ټولنې ليدلوري وي. دا ليدلوري له دوو سرچينو را پورته کېږي. يو هغه ليدلوري وي چې په ټولنه کې له پخوا څخه را روان وي. او بل هغه ليدلوري وي چې په هغه ټولنه کې وخت په وخت له هر عصر او زمانې سره سم را منځته کېږي. په دې ليد لورو کې ځينې داسې وي چې ټولنې ته گټور او ژوند بښونکي وي ، خو ځينې يې د ټولنې لپاره ستر گواښ او وړاندوونکي وي. د دې ليدلورو سموالی او ناسموالی را برسېره کول په سيده توگه د يوې ټولنې د علم او پوهې او د ژوند په اړه د عامه پوهاوي په کچې پورې تړلی وي. يوه ټولنه چې هر څومره پرمختللي او په علم سنباله وي ، په هماغه کچه په ټولنه کې د منفي ليدلورو شتون کم او د مثبتو ليدلورو او تصوراتو لپاره لاره هواره وي.

په انسان کې د يوه ليدلوري چې ډېری وختونه تاريخي او ميراثي سرچينه لري ، له منځه وړل يې له شکه چې يو ستونزمن کار دی او ډېر وخت ته اړتيا لري. هغه ټولنې چې نن يې په علم سنباله او پرمختللي بولو ، هغو هم خپل منفي او زيانمن ليدلوري په يوه ورځ له منځه نه دي وړي ، بلکې دا کار يې د يوې اوږدې پروسې په ترڅ کې کړی ، خو کړی يې دی. د دې ټولنو ښه والی دا وي چې ځای په ځای ولاړې او جامدې نه وي ، بلکې تل د بدلون په لور درومي او علم ورځ تر بلې د پرمختگ په حال کې وي. د دې حالت يوه حتمي پايله دا وي چې کله د علم رڼا يو منفي او ناوړه ليدلوری له تيارو څخه

را وباسي او د ټولني لپاره د هغه زيان او وړاني څرگند کړي ، نو سمدلاسه د هغه ليدلوري د ريښې په ويستلو لاس په کار شي . خو د دې برعکس ، هغه ټولني چې بدلون ته چمتو نه وي او علم په يو ځای ولاړ پاتې وي ، په داسې ټولنو کې د زيانمنو او منفي ليدلورو ژوند د نورو ټولنو په پرتله اوږد وي .

په دې ځای کې زموږ په ټولنه کې دود پر ځينو منفي او ټولني ته زيانمن ليدلورو لنډ بحث شوی:

۱- مسلمان د نړۍ غوره انسان:

الله تعالی د انسان د لارښوونې او نېکمرغۍ لپاره په هغو مسایلو کې چې د انساني عقل وس پرې نه رسېږي ، وخت په وخت نبيان او رسولان رالېږلي او دې پيغبرانو ته يې د خلکو ترمنځ د اختلافاتو د هوارولو لپاره کتابونه ورکړي . دا لړۍ په آدم (ع) پيل او په محمد (ص) بن عبدالله پای ته ورسېدله . کوم پيغام او لارښوونې چې د دې پيغمبرانو او کتابونو له لارې تر انسانانو رسېدلي ، هغو ته اسلام ويل کېږي . نو له دې ښکاري چې د اسلام پيل په آدم (ع) شوی او په محمد رسول الله (ص) يې پای موندلی . د دې پيغام منونکی او لاروی — هغه که په هر دور کې وو ، له آدمه تر دې دمه — مسلمان بلل کېږي .

پورته د کتابونو يادونه وشوه . الهامي کتابونه څلور دي او په څلور واړو کې الله تعالی د مسلمان لپاره هماغه يو پيغام لري . خو په دې ځای کې استدلال له دې امله په قرآن کریم کوو چې دا کتاب د اسلام وروستی کتاب دی او د پخوانيو کتابونو د تصديق او تحريف حق هم له همدې کتاب سره دی .

الله تعالی په قرآن کریم کې د انسان په اړه موضوع له دې ځايه پيل کړې چې اې خلکو زه ستاسو پيدا کوونکی يم . تاسو مې له يو تن نه پيدا کړئ او بيا مې له هماغه يوه جوړه وگرځوله او نننۍ انساني نوعه له همدې جوړې څخه خپره شوې ده . د دې مخلوق د

زياتېدو په پايله کې د دوی ترمنځ د ټولنيز ژوندانه د رامنځته کولو لپاره الله تعالی يوه ډېره معتدله لاره وپنځوله؛ په دې اړه الله تعالی فرمايي چې اې انسانانو مور، د دې لپاره قومونه او قبيلې گرځولي ياستئ چې له يو بل سره وپېژنئ. که نه حقيقت خو دا دی چې په تاسو کې غوره هغه څوک دی چې مسلمان وي. په قرآن کریم کې د ((مسلمان)) په ځای د ((تقوا)) کلمه راغلې. او دلته د ((مسلمان)) کلمې له راوړلو — په ښکاره — داسې برېښي چې گواکې د خپلې مدعا خلاف گام مې پورته کړی اوسي. خو داسې نه ده، دلته د مسلمان کلمه په دوو دلایلو راوړل شوې: يو، تر څو له تقوا نه تر مسلمان پورې يو اوږد او منطقي بحث ته اړتيا پاتې نه شي. دوه، دلته د تقوا په پرتله د مسلمان کلمه د بحث په روښانتيا کې ښه مرسته کولای شي.

د قرآن کریم يو ستر کمال دا هم دی چې خبره له ډېر سم ځايه پيلوي او په ډېر اعلى ځای يې پای ته رسوي. الله تعالی — هغه چې د ازلي او ابدي علم څښتن ده — په دې پوهېده چې يوه ورځ به د قومونو ترمنځ د لور والي او ټيټوالي په اړه شخړې او لانجې رامنځته کېږي نو ځکه يې دا ستونزه له خپلو جرړو سره وايستله. الله تعالی خپله خبره داسې پيلوي چې اې انسانانو مور تاسې له يو نارينه او ښځينه څخه پيدا کړي ياستئ. دلته يو ډېر اړين ټکي ته پام پکار دی چې الله تعالی د انسانانو په ځای د مسلمانانو کلمه نه ده کارولې، بلکې د انسان کلمه يې راوړې. که دلته د مؤمن يا مسلمان کلمه وى نو بيا ستونزه د انسانانو او مسلمانانو ترمنځ نه وه، بيا به دا موضوع يوازې په مسلمانانو پورې اړوند وه. او نور قومونه به له مسلمانانو سره هېڅ د پرتلې وړ هم نه گڼل کېدل. خو نه؛ الله تعالی ټول انسانان له يوې جوړې څخه پيدا کړي، او ټول يې برابر پيدا کړي، نو ځکه يې وويل چې: اې انسانانو!

ورپسې الله تعالی د انساني نفس په هغه اړخ تنقيد کوي چې اې انسانانو ستاسې ترمنځ به يوه ورځ د قومونو د غوره والي او ټيټوالي لانجه هرومرو راپورته کېږي، نو پوه شئ چې تاسو مې په قبيلو او قومونو يوازې او يوازې له دې امله وېشلي ياستئ تر څو له يو

بل سره وپېژنئ، ستاسې ترمنځ بېلتون او نفاق نه وي، ستاسې ترمنځ راکړې ورکړې ته لاره هواره وي، ټولنيز نظم او همغږي رامنځته شي؛ پام کوي چې دا کار د يوه قوم د غوره گڼلو او د بل د کم گڼلو لامل ونه گرځوي، يو بل سره پرې تعصب ونه کړي، د ښه والي او بدۍ معيار د قومونو نومونه ونه گرځوي؛ ځکه چې په انسانانو کې له ((مذهبي او ديني)) اړخه غوره کسان هغه دي چې مسلمانان وي. او له نورو لکه اجتماعي، اقتصادي، علمي، اخلاقي، سياسي، او ... اړخونو غوره والي مې تاسو ته پرې ايښي. او د دې مسؤليت مې انسانانو ته ورکړی چې که يو قوم غواړي چې له دې اړخونو په نورو ټولو قومونو، د مسلمانانو په گډون، غوره اوسي، نو هغه ((يوازې او يوازې)) په دوی (يعنې انسانانو) پورې اړه لري. په پای کې الله تعالی فرمايي چې له يوه مسلمان سره بيا هم نه ښايي چې ځان تر نورو غوره وگڼي او نورو قومونو ته په سپکه سترگه وگوري، ځکه په دې کې هېڅ شک نشته چې د ازلي او ابدي علم ذات يوازې زه يم. دا چې څوک غوره دی او څوک نه دی، يوازې زه ښه خبر يم.

له دې نه په ډاگه شوه چې د مسلمانانو د غوره والي علت يوازې په ديني او مذهبي اساس دی او دا يو شخصي او د انسان په شخصيت پورې تړلی غوره والی دی، په دې کې بله خبره دا ده چې دا غوره والی د الله په نزد دی؛ په دې معنا چې هېڅ انسان دا حق نه لري چې يوازې د يوه مذهبي فضيلت له مخې ځان تر نورو قومونو په هره برخه کې غوره او افضل وگڼي. او دا کار داسې مثال لري لکه د يوه انجينر په لاس جوړې شوې دوه ودانۍ يوازې د رنگ په اساس يوه يې تر دا بلې غوره وگڼل شي. نو په هېڅ ډول له يوه مسلمان سره نه ښايي چې په نورو علمي، اجتماعي، فرهنگي، اقتصادي او سياسي اړخونو کې پرمختللي او لوړ قومونه تر ځان ټيټ او سپک وگڼي. د نورو انسانانو — هغه که هر دين، عقیده او فکر ولري — د درناوي له لارې په اصل کې انسان ځان ته د ارزښت او درناوي په سترگه گوري، ځکه چې ټول انسانان يو او د يوه مور او پلار اولاده دي، او د انسانيت د اړيکې په اساس د يو بل وروڼه دي.

د نورو قومونو او نورو ادیانو او مذاهبو پیروانو ته په سپکه سترګه کتل د نورې نړۍ د مسلمانانو په پرتله زموږ په ټولنه کې خورا زیات دود دی. د یو چا په قوم، ژبه، ذات او نسل ټوکې او مسخرې کول، د نورو خلکو په دین او مذهب پسې سپکې سپورې ویل او یا د هغوی ځینو دیني مراسمو او دودونو ته په کمه سترګه کتل، په هغوی پسې بد رد ویل، او داسې نور، ټول هغه څه دي چې د انسان فضیلت تر پوښتنې لاندې راولي. مسلمانان باید په دې پوه شي چې که دوی خپل دین او مذهب په حقه بولي او د خپل دین هېڅ ډول سپکاوی نه مني، نو نور اقوام هم دا حق لري چې خپل دین د نړۍ تر ټولو رښتینی دین وګڼي او د نورو له خوا د خپل دین سپکاوي ته د یوې غیر انساني کړنې په سترګه وګوري.

پر دې پوهېدل پکار دي چې موږ ټول انسانان یو، رېښه مو یوه ده او د انسانیت له مخې، ټول د یو بل د وروڼو په څېر یو. د انسانیت په اساس هېڅ انسان له بل څخه غوره نه دی او هېڅ انسان تر بل ټیټ نه دی. په دې نړۍ کې د غوره والي معیار یوازې او یوازې ((انسانیت)) دی. او په راتلونکې نړۍ کې د غوره والي معیار ((اسلام و تقوا)) ده. بویه چې د دې نړۍ معیار په دې نړۍ کې را خپل کړو او د راتلونکې نړۍ معیار په ځان کې پیدا کړو او د خپل شخصیت تر حدودو یې وساتو.

۲- غیرت:

الفاظ، د انساني شخصیت باطني حواس د ظاهري حواسو له لارې د حس کېدو وړ ګرځوي. په لومړیو کې یو لفظ له مجردې معنا سره منځته راځي او د اطلاق ساحه یې ډېره تنګه وي. خو د وخت په تېرېدو د دې لفظ د معناوو شمېر او د تعبیراتو لښه پراخېږي، تر دې پورې چې یوه ورځ له هماغه مجرد لفظ نه یوه اصطلاح جوړه شي. له هغه وروسته چې کله هغه لفظ کارول کېږي، نو له ځان سره یوازې خپله لومړنۍ معنا نه لېږدوي، بلکې د دې لفظ تر شا یوه لویه فلسفه هم پرته وي. د دې کار مخنیوی نه شي کېدای ځکه دا کار د یوه عادي جریان له مخې کېږي. او هغه وخت انسان پرې

پوهېږي ، چې کله هغه لفظ له خپلې اصلي معنا پورته شوی او په یوه اصطلاح بدل شوی وي. دلته یوه لویه ستونزه دا ده چې په دې جریان کې ډېری وختونه د مثبت فکر ، تعریف ، تعبیر او تصور په ځای په هغه لفظ پورې منفي فکر او تعبیر یو ځای شي. او څنگه چې هغه اصطلاح له ډېر وخت راهیسې په ټولنه کې دود وي ، د هغې ټولني د افرادو په ذهن کې یې هم ژورې رېښې کړې وي. نو په دې ځای کې پکار وي چې پر هغه اصطلاح باندې له تنقید وروسته د هغه منفي او ناسم اړخونه را برسېره شي.

زموږ په ټولنه کې هم ډېری داسې الفاظ شته چې نن ورځ په یوه اصطلاح گړځېدلي او کله چې هغه لفظ د یو چا له خولې اورو نو یوازې هغه لومړنۍ معنا یې زموږ ذهن ته نه راځي ، بلکې د هغه تر شا پراته افکار او تصورات هم ورسره مل وي. دلته له هغو څخه په ځینو ډېرو زیانمنو او پر ناسم تصور بنا اصطلاحاتو ته یوه کتنه کوو. په دې کې لومړنۍ اصطلاح غیرت ده. په دې کې هېڅ شک نشته چې غیرت د انسان ښکلا ده او له ایمان سره نېغ په نېغه اړیکه لري. د همدې غیرت له مخې زموږ د ټولني نظم ، ناموس ، عزت ، آبرو ، درناوی او ارزښتونه خوندي دي. له غیرت پرته انساني ټولنه له وړانۍ او گډوډۍ سره مخ کېږي. خو لکه مخکې چې وویل شوو ډېری وختونه یو لفظ له خپلې اصلي معنا انحراف کوي. زموږ په ټولنه کې هم نن ورځ د غیرت اصلي تصور له منځه تللی ، بلکې پر ځای یې له علم او عقل لرې یو بې ځایه او بې معنا تصور رامنځته شوی. زموږ خلک په هغو چارو کې هم د غیرت کلمه د ځان پر وړاندې دېوال کړې چې په هغو کارونو کې غیرت کول یوه غیرعقلانه او په ناپوهۍ ولاړه کړنه وي. په ښځو زده کړه نه کول ، کار ته یې نه پرېښودل ، په له ځانه جوړ کړي حجاب ټینگار کول ، د واده په مسئله کې د لور یا خور خوښه نه پوښتل ، د کونډې خور ، لور او یا مور په نکاح نه ورکول ، په ټیټ ولور د لور واده کول ، په ځینو دودونو او رواجونو کې

د يو بل په ضد ډېر لگښتونه او مصارف كول ، او دې ته ورته ډېری نور ، هغه کارونه دي چې د غیرت — ښه به وي که ووايم د افغاني غیرت — په نوم ترسره کېږي .

دغه راز ، زموږ خلک دا د ځان لپاره يو ډول شرم گڼي چې يو څوک يې په ناپوهۍ پوه شي ؛ زوی له پلار څخه ، پلار له زوی څخه ، زده کوونکی له ښوونکي ، او ښوونکی له زده کوونکي څخه په يوه پوښتنه کولو کې غیرت گوري . موږ له نورو سره مشوره کول ، له هغوی څخه د يوې ستونزې حل لاره پوښتل ، تر دې چې يوه ډاکټر يا ارواپوه ته خپله ستونزه بيانول ، د بېغيرتۍ او شرم چاره گڼو . زموږ په ټولنه کې تر ټولو لوی بېغيرته هغه گڼل کېږي چې يو څوک ورته ښکښل وکړي او دی ورته په خوږه ژبه ځواب ورکړي ؛ يو څوک يې ووهي او دی له غچ اخیستو پرته په لوی زړه هغه ظالم وښيي ؛ زموږ د کورنيو تربيه له همدې ځايه پيلېږي ، کله چې يو ماشوم خپل پلار ته راشي او ورته ووايي چې پلانکي ووهلم او ما ورته هېڅ هم ونه ويل . نو پلار يې د دې پر ځای چې د ښه چلند او غوره اخلاقو ستاينه يې وکړي ، د غیرت په نوم منفي افکار او تصورات په ذهن کې ور ځای په ځای کړي .

زموږ د ټولني خلک بايد پوه شي چې د غیرت په اړه د دوی ليدلوری ډېر ناسم او له علم او عقل څخه ډېر لرې پاتې دی . د غیرت د سمې پېژندنې لپاره دلته د پيغمبر (ع) د هغه حديث له راوړلو وروسته نورو خبرو ته هېڅ ځای نه پاتې کېږي او رښتيني غیرت هم همدا دی :

((د دين بنسټ غیرت دی ، او څوک چې غیرت نه لري ، هغه بې دينه دی ؛ ځکه غیرت د زړه ساتنه کوي ، او د بدن غړي ځواکمنوي ، او يو انسان له بدو کارونو او فحشاوو څخه خوندي کوي . او د غیرت نشتون زړه وژني ، تر څو د بدن غړي له منځه يوسي ، او د انسان او د بدو کارونو ترمنځ پرده له منځه لاړه شي .))

که د یو چا غیرت دی له دې کارونو څخه چې په حدیث کې یې یادونه شوې هاخوا نورو کارونو ته هڅوي او یا یې له دې کارونو څخه پرته له نورو کارونو راگرځوي ، نو بې له شکه چې دا هڅوونکی یا راگرځوونکی یې غیرت نه دی ، بلکې د غیرت تر نوم لاندې د انسانیت ستر دښمن او د پرمختګ لوی خنډ ، ناپوهي او بې علمي یې ده. دا ډول غیرت ډېری وختونه د افغانیت او پښتونولۍ په جامه کې هم لیدل کېږي.

۳- شخصیت پرستي او په تاریخ ویاړ:

تاریخ او ستر شخصیتونه د یوې ټولني ستره پانګه ده. لومړی د ټولني په اوسني حالت باندې په پوهېدو کې راسره مرسته کوي او وروستی یې د ټولني د پرمختګ او رغونې لارې چارې را په ګوته کوي. هره ټولنه یو تاریخ لري او دغه راز هره ټولنه ستر شخصیتونه زېږوي. د سترو شخصیتونو په پیدا کېدو کې بې له شکه چې لوی لاس د دوی د خپلو زحمتونو او هڅو وي ، خو د دوی په روزنه او ستروالي کې د ټولني رول هم له پامه نه شو غورځولی. ستر اشخاص په خپلو هڅو ټولني ته راوځي او ټولنه د پرمختګ او بریا په لور سوق کوي. د یوې ټولني پرمختګ او د سترو شخصیتونو منځته راتګ د یوې سکې دوه مخونه دي. په دې معنا چې ستر اشخاص ټولنه د پرمختګ او سوکالۍ په لور بیایي او ټولنه بیا له یوه عادي شخص څخه ستر تاریخي شخصیت جوړوي. په دې ځای کې د تاریخ دنده د دې ټولې پروسې تر راتلونکو نسلونو پورې رسول ده. تاریخ دروغ او رښتیا دواړه لرلای شي ، خو له دې نه انکار نه شي کېدلای چې تاریخ د هغې ټولني تېر وخت په ډېر پرتمین ډول او ددبې روانو نسلونو ته بیانوي. د دې طبیعي پایله دا وي چې په انسان کې له خپل تاریخ او خپلو اتلانو سره مینه پیدا کېږي. او په خپل تاریخ ویاړ کول پیل کړي.

دا پایله په ټولو ټولنو کې یو ډول ده. خو هغه ټولني چې پرمختللي او په علم سنباله وي ، په هغو کې هره ورځ داسې اشخاص راپیدا کېږي چې تاریخ جوړوونکي شخصیتونه وي. او ټولنه له داسې اشخاصو څخه هر مهال ډکه وي ، له همدې امله له خپلو اتلانو

سره مينه د لمانځنې او پرستش تر کچې نه رسېږي او په تاريخ وياړ د دوی د غفلت او وروسته والي لامل نه گرځي. د دې برعکس ، وروسته پاتې ټولنې د نوو او سترو شخصيتونو له پيدا کولو څخه عاجزه وي او په يوه وروسته پاتې ټولنه کې د سترو شخصيتونو د غورېدنې او ځلېدنې لپاره ځای نه وي. په دې اساس ، په وروسته پاتې ټولنو کې له اشخاصو سره مينه له يوه عقلي او منطقي بريد څخه وځي او د لمانځنې او لېونتوب تر کچې رسېږي. دغه راز ، تاريخ د دوی لپاره د عبرت او گټور لارښود پر ځای د غفلت ، تنبلی او بېکارۍ وسيله وگرځي. د ټولنې وگړي د تاريخ په مجازي انځور کې غرق او ورک پاتې وي او د خپلې ټولنې د رغونې او پرمختگ لپاره يې لاس او پښې شل وي.

له تاريخ او سترو شخصيتونو سره همدا چلند زموږ په ټولنه کې هم دود دی. د دې چلند ريښې زموږ په ټولنه کې دومره ژورې او زموږ د خلکو په اذهانو يې دومره ژور اغېز ناست دی ، چې د دې چلند له منځه وړل يا اصلاح کول تر ډېره بريده يو ناشونی کار ښکاري.

دا چلند گڼ لاملونه لري. له هغو نه دوه — د نوو اشخاصو نه رامنځته کېدل او د ټولنې وروسته والی — يې مخکې ياد شوو. درېيم لامل يې دا دی چې زموږ د ټولنې خلک تر اوسه پورې د ((مړ)) کلمې په معنا نه دي پوه شوي او په دې نه دي پوه چې تاريخ له نن څخه د څو سوه يا زره کاله پخوا بيان ده ؛ نه هغه اشخاص له قبرونو څخه راپاڅېږي چې زموږ لپاره يو ځل بيا کار وکړي او نه هغه تاريخ د غفلت په خوبونو بېرته راگرځول کېدلای شي.

مړی چا دی ژوندی کړی په ژړا - عبدالرحمن مومند

په همدې ډول ، زموږ خلک بايد پر دې پوه شي چې خوشحال خان خټک لاندې شعر يوازې د ځينو مؤقتي احساساتو او شاعرانه جذباتو له مخې ويلاى او هېڅکله دا کار شونى نه دى ؛

زه خوشحال توره لاس کفن په غاړه به راپاڅم
که خبر شوم چې پښتون د چا غلام دى

(خ. خ. خټک)

که له يو بله اړخه دې شعر ته وگورو ، نو دا شعر يو ډېر مثبت او هڅوونکى پيغام را کوي. خوشحال خان خټک په دې پوهېده چې لکه څنگه چې نن ما خپل قوم ته خپلواکي وگتله ، په همدې ډول په هر عصر او دور کې به يو خوشحال پيدا کېږي او خپل قوم به د نړۍ پرمخ عروج ته رسوي. خو له علم څخه د لرې ټولنو يوه لويه ستونزه دا وي چې له هر شي يوازې منفي اغېز او پيغام اخلي ، پر مثبت او گټور اړخ يې سترگې پټې وي.

يو بل لامل يې دا دى چې زموږ تاريخ د علم په ډول تر اوسه پورې نه دى ليکل شوى ، بلکې ډېرى تاريخونه د افسانو ، ناولونو او نکلونو په ډول ليکل شوي او د تاريخ ليکنې په برخه کې ډېرى هغو کسانو قلم پورته کړى چې د تاريخ په اړه يې لومړني معلومات هم ډېر ناقص او نيمگړي وي. ملي جذبات ، ديني اعتقادات ، قومي او ژبني تعصبات ، له اتلانو سره له اندازې زياته مينه ، د پېښې د يوې کيسې يا نکل په ډول بيانول ، په يوه تاريخي تشه کې خپل شخصي احساسات ور ځايول ، دا او دې ورته ډېر نور هغه عناصر دي چې زموږ تاريخونه ترې مالا مال دي.

د دې لپاره چې دا چلند اصلاح او يا په بشپړ ډول له منځه يو وړل شي ، پکار ده چې لومړى په ليکل شوو تاريخونو پراخ علمي او اکاډميک تنقيد وشي او له هغه وروسته تاريخ د يوه علم په توگه وليکل شي. پېښې چې څنگه وې ، په هماغه ډول په علمي

ښه وليکل شي؛ د تاريخي تشو له ځانه د ډکولو هڅه بايد هېڅ ونه شي، بلکې راتلونکو څېړونکو او مؤرخينو ته دې پرېښودل شي. وخت او د علم پرمختگ به پخپله دا تشې ډکې کړي.

د مؤرخ دنده ده چې په تاريخ کې تېر وخت په علمي ډول بيان کړي، نه دا چې له تاريخ څخه د وياړ يوه مسئله او يا په اتلانو باندې د مينېدو يوه وسيله جوړه کړي. د تېر وخت له مجازي انځور څخه د اوسنۍ نړۍ حقيقت ته راوستل او د روانو حالاتو په اړه د خلکو پوهاوی زياتول د يوه مؤرخ له اساسي دندو څخه ده. زموږ مورخ ته بويه چې دا دنده په بشپړ اخلاص او علمي ديانت سرته ورسوي. او دا ټولنه له دوو سترو ښامارانو — شخصيت پرستي او پر تاريخ وياړنې — څخه وژغوري.

۴- جنسي پوهاوی:

انسان يوازې يو خوراک-څښاک کوونکی او عاقل موجود نه دی، بلکې ځينې نور خواهشات، احساسات او غوښتنې هم د انساني شخصيت لويه برخه جوړوي. په دې کې تر ټولو پياوړې او سرکښې ته مايله غوښتنه جنسي خواهشات دي. په عقل باندې تر ټولو زياته غالبه کېدونکې قوه همدا جنسي خواهش دی. او که په سمو او روا لارو دا قوه خړوبه شي، نو د انساني ټولنې د هوساينې او ډاډ يو ستر لامل هم دی. هر عادي انسان په طبيعي ډول جنسي اړيکو ته ژوره لېوالتيا لري او د کورنۍ او ټولنې دا مسؤليت دی چې د ده دا لېوالتيا په سمه لار ور پوره کړي. که نه د دې قوې ځپل او په زوره کنترول يو ډېر سخت او تر ډېره حده ناشونی کار دی. اړينه نه ده که د يوه انسان دا غوښتنه له روا لارې پوره نه شي، نو هغه به هر ورو بد کارۍ ته مخه کوي؛ بلکې د دې قوې په زور ځپل او کنترول، د نورو رواني او بدني ناروغيو لامل گرځي. انسان له نورمال حالت څخه وباسي. او د ژوند په اړه يو تياره او بې معنا ليدلوری ور پيدا کېږي.

په دې ټولنه کې په دې برخه کې دوه لويې ستونزې ليدل کېږي. يوه دا چې ، کومه روا لار چې الله تعالى بنودلې ، تر هغې پورې ور رسېدل زموږ ټولنې يو ناشونی کار گرځولی. او دوهم دا چې ، د جنسي خواهشاتو او اړيکو په اړه د خلکو د پوهې کچه ډېره ټيټه او يا له نشت سره برابره ده. په دې ځای کې پر همدې دوهمې ستونزې خبرې کوو.

په جنسي خواهشاتو باندې د خبرو اترو نه کول ، د سيمينارونو نه د ايرول ، په ټلويزوني او راډيويي شبکو کې برنامې نه خپرول ، په ټولگيو کې د بنوونکو له خوا زده کوونکو ته په دې اړه پوهاوی نه ورکول ، د پلار له خوا زوی ته او يا د مور له خوا لور ته په دې اړه لارښوونه نه کول ، په جوماتونو کې پر دې موضوع د ملايانو چوپتيا ، په دې اړه پوښتنه گروېږنه نه کول او... يوازې او يوازې يو لامل لري او هغه دا چې پر دې موضوع خبرې کول زموږ په ټولنه کې شرم باله شي او کوم څوک چې پر دې موضوع غږ يا قلم پورته کوي ، هغه د ټولنې تر ټولو بې شرمه ، بې حيا ، رټل شوی او بې دينی و بې لاری ته لاره جوړوونکی گڼل کېږي. زموږ خلک په دې کې د شرم احساس کوي چې له خپل زوی يا لور سره په هغه مسئله چې د هغوی په ژوند کې تر ټولو ستر او حياتي رول لري ، خبرې اترې وکړي او يا د هغوی پوښتنو ته ځوابونه ووايي.

د دې کار يو لامل دا دی چې زموږ خلک تر اوسه پورې په دې نه دي پوه شوي چې د جنسي اړيکو په اړه پوهاوی يې د ژوند لپاره څومره اړين دی ، او په دې برخه کې ناپوهي يې لومړی کورنی او بيا وروسته ټولنې ته څومره ستر گواښ پېښولای شي. د ارواپوهنې څېړنې څرگندوي چې د بنځې او مېړه ترمخ په جنسي اړيکه کې ستونزه د دوی د گډ ژوند په ترخولو کې تر بل هر شي ډېر لاس لري. او د دې ستونزې يوازینی لامل په دې اړه د بنځې او مېړه ناپوهي ده.

نن ورځ د جنس پورې اړوند موضوعات د علم يوه مستقلة او خپلواکه څانگه گرځېدلې او دا موضوعات د سېکسالوجي ((Sexology)) تر نوم لاندې د علم په توگه لوستل کېږي. څنگه چې په اوسنۍ نړۍ کې د پرمختگ لپاره د نورو علومو ترلاسی مهم او اړين

دی ، په همدې ډول د دې علم ترلاسی او د دې علم خپرول هم اړین او مهم دي . نو په دې اړه د شرم هېڅ ځای نه پاتې کېږي ، ځکه د علم په ترلاسه کولو کې شرم کول ځان د تباهی کندی ته ور تېل وهل دي . باید په دې پوه شو چې د کورني ژوند خوشالي او هوساینه نېغ په نېغه په دې علم پورې اړونده ده ، او د کورنۍ د مشرانو — د مور او پلار دواړو — دا مسؤلیت دی چې خپل بې ځایه او غیرعقلانه شرم یوې خواته کړي ، او په خلاص فکر په دې موضوع له خپلو اولادونو سره بحث وکړي . دغه راز ښوونکو او ملایانو ته هم بویه چې دا مسئله د خپل بحث او خبرو اترو موضوع وگرځوي ، او له علمي اړخه دا موضوع وشي . زموږ خلک باید په دې پوه شي چې په ۲۱ پېړۍ کې دا کار ناشونی دی چې خپل زوی یا لور په یوه کوټه کې بند کړو او په دې هیله واوسو چې دوی به له بې لاریو را وگرځي ؛ اوسنۍ نړۍ یو نړیوال کور گرځېدلی ، زموږ زوی یا لور به نن یا سبا هرومرو له دې مسایلو سره مخ کېږي ، په دې اړه به تجسس او پوښتنې ورته پیدا کېږي ، او د هغو پوښتنو د ځوابونو په لټون پسې به وځي ، نو آیا ښه به نه وي چې له دې توپان سره له لاهو کېدو مخکې لاهغوی ته په دې اړه هر اړخیز — علمي او اسلامي — پوهاوی ورکړو او خپل ځان د پښېمانتیا او وجدان له عذاب څخه وژغورو؟

۵- د هېواد قوانین:

قوانین په یوه ټولنه کې د نظم او گډوډۍ د مخنیوي لپاره رامنځته کېږي . الله تعالی په سرک باندې د تگ قوانین نه دي ټاکلي ، خو انسانانو د دوه لوریزه سرکونو زیان تجربه کړی چې د مالي و بدني تاوان او گډوډۍ لامل گرځي ، ځکه یې سرکونه په منځ کې بېل کړي ، او د ((ښي او کین لاس)) قانون یې رامنځته کړی . په دې معنا چې هر لاروی به خپل ښي یا کین لاس ته تگ کوي . د هېواد بل هر قانون په همدې ډول در واخلي . د هر قانون موخه به د یوې گډوډۍ د مخنیوي او د نظم راوستل وي .

د قوانینو په اړه زموږ په ټولنه کې دوه لیدلوري وجود لري . یو لیدلوری دا دی چې د دې قوانینو سرغړونه یو جرم ده او که څوک دا جرم تر سره کړي ، نو سزا به ورکول

کېرې. یو ډله خلک په همدې لیدلوري دي او د قوانینو پابندي یوازې له سزا څخه د ځان ساتلو لپاره کوي. دوهم لیدلوری دا دی چې دا قوانین د الله له خوا نه دي ټاکل شوي ، بلکې ځینې خلک په خپله خوښه را پورته شوي او دا قوانین یې جوړ کړي ، نو که د دې قوانینو پابندي ونه کړو ، نو آیا کومه گناه به مو کړې وي ؟ دا لیدلوری یو ډېر منفي او په ډېر ناسم دلیل ولاړ دی. په دې ځای کې همدې دوهمې ډلې ته په څو ټکو کې د ځواب ورکولو هڅه شوې:

یو ، دا رښتیا ده چې د ټولنې قوانین انسانان جوړوي ، ځکه الله تعالی یوازې د انسان د اخلاقي سمون لپاره لارښوونې را لېږي ؛ او د انساني ژوند په نورو اړخونو کې لاسوهنه نه کوي. الله تعالی د دنیوي ژوند لپاره عقل او فکر ورکړی او انسان یې خپلواکی پیدا کړی ، چې د خپل ژوند د سمون لپاره هر څه چې ورته ښه او غوره ښکاري هماغه وکړي. که الله تعالی په هر څه کې لاسوهنه کولای او یا یې کړې وای ، نو یو کتاب یې باید په دې اړه هم رالېږلای وای چې مور پخلی څنگه وکړو ، کوم کوم ډول خواړه پاخه کړو او په څه ډول یې وخورو ؛ دغه راز یو کتاب یې باید په دې اړه هم رالېږلی وای چې ځان ته جامې څنگه وگنډو ، څنگه یې واغونډو ، په اونۍ کې جامې درې ځله بدلې کړو او که دوه ځله! الله تعالی په داسې چارو کې اصلا لاسوهنه نه کوي ، بلکې دا یې انساني عقل او فکر ته پرې ایښي. نو له دې دا په ډاگه شوه چې قوانین که جوړېږي ، نو انسان به یې جوړوي ، خدای له دې کار څخه لاس اخیستی دی.

دوه ، هغه انسانان چې قانون جوړوونکي دي (مقننه قوه) هغه له اسمان څخه نه دي نازل شوي او نه د هغو د کمارلو په اړه له اسمان څخه حکم نازل شوی ، بلکې هغوی زموږ او ستاسې له خوا کمارل شوي استازي دي. موږ د خپلو رایو په اساس هغوی ته دا واک او حق ورکړی ، چې زموږ لپاره قوانین جوړ کړي او یوې بلې قوې (اجرائیه) ته مو دا واک ورکړی ، چې هغه یې پر موږ پلي او نافذ کړي ؛ او که موږ کومه سرغړونه وکړه نو درېیمه قوه (قضائیه) دا حق او ځواک لري ، چې زموږ په حق کې پرېکړه وکړي او

د هغې سرغړونې په بدل کې یوه وړ سزا راته وټاکي. که دې ټولې پروسې ته وگورو ، نو دلته هماغه انسان تر سترگو کېږي چې دا نیوکه یې را پورته کړې چې زه ولې د ځینو انسانانو له خوا د جوړ شویو قوانینو پابندي وکړم. نو دی باید په دې پوه شي چې دا قوانین او له دې قوانینو څخه د سرغړونې په بدل کې ورکول کېدونکې سزا پخپله ده (د ده استازو) ټاکلې او اوس پخپله په خپل لاس کړي کار نیوکه کوي!

درې ، آیا له دې قوانینو څخه په سرغړونه به الله تعالی سزا ورکوي ؟ هو ، الله تعالی به پر دې سرغړونه هر وومرو سزا ورکوي. د دې دلیل دا دی چې قانون د حکومت او عام وگړي تر منځ یو تړون او معاهده ده ، او د معاهدې ماتول او یا له تړون څخه سرغړونه کول حرام ده. په دې هکله د الله تعالی حکم دا دی: **وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا**. نو هېڅ انسان سره نه بنایي چې په هېواد کې له حاکم قانون څخه سرغړونه وکړي ، یا یې په خلاف بغاوت وکړي. هو ، دا حق په هر وخت کې لري که دی په دې پوهېږي چې دا قانون د هېواد او انسانیت په تاوان دی ، نو د علمي او عقلي استدلال له مخې خپل اختلاف څرگند کړي او تنقید پرې وکړي ، خو هېڅکله به هم له هغه قانون څخه سرغړونه نه کوي. د اختلاف حق هر وخت لري ، خو د بغاوت او سرکښۍ حق نه انساني عقل ورکوي او نه هم دین د فتنې او بغاوت اجازه ورکوي.

۶- کسبونه:

یوه ټولنه هغه وخت د بریا لارې ته برابرېږي چې هر وگړی تر خپله وسه د ټولني په پرمختگ او وده کې برخه واخلي. پوهان او علما د علم او پوهې په رڼا د ټولني تیارې له منځه یوسي او کسبگران د خپل کسب او هنر له لارې د ټولني اساسي ستنې په پښو ودروي.

په یوه ټولنه کې ډول ډول کسبونه وجود لري او د هر کسب گټه او ونډه په ټولنه کې یو تر بله توپیر لري. امکان لري چې یو کسب ټولني ته ډېره گټه ورسوي ، کسبگر لپاره

يې عايد ډېر وي ، ونډه يې زياته وي ؛ او يو بل كسب بيا ټولنې ته هغومره گټه ونه رسوي ، عايد يې ډېر نه وي ، او ونډه يې كمه وي ؛ خو دا په دې معنا نه ده چې دا وروستۍ كسب يو بد او ناوړه كسب دى ، او په ټولنه كې دې ورته په ټيټه سترگه وكتل شي . او د هغه كسب په اړه منفي ليدلورى دې كچې ته ورسېږي ، چې يو كسبگر خپل كسب او ژوند عذاب وگڼي .

زموږ په ټولنه كې هم د ځينو كسبونو په اړه دومره منفي ليدلورى شتون لري چې حتى د هغه كسب څښتن له نورو انسانانو څخه كم گڼل كېږي او هغه كسبگر د خپل اصلي نوم په ځاى د هغه د كسب په نوم يادېږي . كه يو څوك خپلې او بوټان رنگوي ، نو د هغه خپل نوم د تل لپاره ورك وي او په موچي مشهور وي ؛ د وېبستانو كموونكي ته ((سلمان يا ډم)) ويل كېږي ، حد خو يې هغه وخت وي چې كله يو ډم يا سلمان د خليفه په نوم يادېږي ؛ دا نومونه د ((ډاكټر)) يا ((انجينر)) په شان له عزت او درناوي څخه نه ، بلكې هدف يې د هغه كسب تحقير ، بد او سپك گڼل وي . د دې تر شا گڼل لاملونه كېدلای شي ، خو تر ټولو لوى لامل يې د كسب او كار په حقيقت او ارزښت ناپوهي او د دې ترڅنگ د الله تعالى د هغې طرحې په اړه ناڅېرتيا ده چې الله تعالى ولې انسانان په ډول ډول مرتبو خلق كړي . يو يې موچي كړى ، بل ته يې د شاعرۍ وړتيا وركړې ، بل د يو چا د درملنې ښه استعداد لري او د بل شخص ذهن د ودانيو په جوړښت او رغښت كې ښه كار كوي . د دې لامل الله تعالى په دې ډول بيان كړى . ((او د ځينو مرتبه مو پر ځينو اوچته كړې تر څو يو د بل لاس لاندې (كاركونكي) وگرځوي — سورة الزخرف)). الله تعالى د دې آيت په پاى كې فرمايي چې دا زما يو رحمت او لوړبينه ده چې په تاسو مې په دې ډول خلق كړي ياستئ . كه دا كار انسانانو ته پاتې واى ، نو هرومرو به يو لوى فساد رامنځته شوى وو .

دا الله تعالى دى چې انسانان له ډول ډول وړتياوو سره پنځوي او ټول انسانان يې سره ورته نه دي پيدا كړي . له همدې امله كه يو څوك د يو چا پر كسب او يا مالي حالت

ټوکې او رشخند وهي ، دا په حقيقت کې د الله تعالی پر هغه ازلي طرحې او حکمت يو ډول رشخند او ملنډې دي (العياذ بالله) او دا کار يوه لويه گناه ده .

د دې پر ځای چې په دې کسبونو يا د هغوی په څښتنانو مسخرې وکړو ، بويه چې د هغوی احسان ومنو او مننه يې وکړو ، چې همدا زموږ د ټولني په بډايه کولو او پرمختگ کې لگيا دي . تر هغو پورې يو کسب ناروا او بد نه دی ، تر څو پورې چې د شريعت خلاف کومه کرڼه پکې ونه ليدل شي او د ټولني په زبان او تاوان نه وي . د دې ټولني خلک بايد پوه شي چې د مرتبو او مقامونو دا وېش الله کړی او زموږ د نېکمرغۍ او ښکښې لپاره يې کړی .

۷- په ټاکنوکې نه گډون:

د انسان په نفس کې د خیر او شر دواړه مادې وجود لري . که د خیر اړخ په يوه انسان غالب شي ، نو د هغه مقام په دې او راتلونکي دواړو جهانو کې د بريا او نېکمرغۍ هسکو ته ورسېږي . او که يې د شر لوری سر راپورته کړي ، نو داسې ځای ته ورسېږي چې شيطان هم ترې پناه غواړي . د شر قوې د خنثی کولو او د خیر قوې ته د ودې ورکولو لپاره الله تعالی انسان په ډول ډول ځواکونو او وسايلو نازولی دی . په دنيوي چارو کې د خیر او شر د تمیيز او توپير کولو لپاره الله تعالی عقل او شعور ورکړی ؛ دغه راز کوم څه چې د يوه انسان لپاره په آخرت کې خیر او يا شر دی ، د هغو لپاره يې وخت په وخت پيغمبران او کتابونه استولي . د آخرت لپاره چې انسان کوم څه ته اړتيا لرله ، هغه له نن څخه څه باندې څوارلس سوه کاله مخکې بشپړ شوو . خیر او شر په نهايي ډول څرگند او روښانه دي . خو له دنيوي اړخه لاهم انسان خپل عقل ته محتاجه دی او د خپل عقل له لارې پکار ده چې د ښه او بد ترمنځ توپير وکړي .

دلته يوه خبره د غور وړ ده چې ټولو انسانانو ته يو ډول عقل او فکر نه دی ورکولی شوی ، د دې حتمي پايله دا ده چې د دوو انسانانو ترمنځ به د ښه او بد په اړه ليدلوری

او فکر هم بېل او جلا وي. د همدې لپاره د دې ستونزې د هوارتيا لپاره د يوې ټولنې انسانان پخپلو منځونو کې هوکړه کوي، چې له نن څخه وروسته به په دنيوي چارو کې د ښه او بد پرېکړه هغه ډله خلک کوي چې مور يې په خپله خوښه او رايه ټاکو. د دې پروسې په پايله کې منځته راتلونکي حکومت ته جمهوريت ويل کېږي.

د جمهوريت يو لوی اصل ټاکنې دي. په جمهوري ټولنو کې ولسمشر او نور چارواکي د همدې ټاکنو له لارې غوره کېږي او د هېواد د چارو واکې په لاس کې اخلي. د يوه غوره او يا بېکاره حکومت رامنځته کول، نېغ په نېغه د هغې ټولنې د وگړو په اکثريت رايو پورې اړه لري. د يوه غوره حکومت شتون د يوې ټولنې د وگړو سياسي شعور، د علم او پوهې کچه، له خپل هېواد سره مينه او د خپل هېواد سوکالی او پرمختگ ته هيله څرگندوي؛ حال دا چې د يوه ناوړه، نااهله، ظالم، په کار ناپوه مشر شتون يې له ځنډه دا په گوته کوي چې د دې ټولنې وگړي د غفلت په خوب ويده او د خپل هېواد د پرمختگ او ودې نه غوښتونکي دي. د ټاکنو يوه تر ټولو لويه ښېگڼه دا وي چې د ټولنې هر وگړي ته دا واک ورکوي چې هر ځل د يوه لارښه، غوره، گټور او پخپلو ژمنو ولاړ حکومت رامنځته کړي؛ دا همداسې مثال لري لکه يو مخترع چې وخت په وخت د علم او پوهې په زياتېدو پخپله اختراع کې ښه والی او پرمختگ راولي. او يوه ورځ يې تر ټولو پرمختللي او غوره حالت ته ورسوي. ټاکنې هم همداسې درواخلې.

زموږ په ټولنه کې د ټاکنو په اړه گڼ ليدلوري شتون لري. يو ليدلوری دا دی چې جمهوريت يو کفري نظام دی! او په ټاکنو کې برخه اخيستل يوه لويه گناه او سرغړونه ده. بل ليدلوری دا دی چې د يوه تن رايه هېڅ بدلون نه شي رامنځته کولای. درېيم ليدلوری د هغو خلکو دی چې په ټاکنو کې برخه اخلي، خو په دې فکر کې نه وي چې رايه يې په پوره فکر او غور کارولې که نه. ټاکنو ته د يوې لوبې او ساتېري په سترگه گوري. او وروستی ليدلوری د هغو خلکو دی چې په پوره فکر او هوښ دا خبره مني چې د يوې ټولنې پرمختگ نېغ په نېغه د هغې ټولنې په سياسي نظام پورې تړلی او يو غوره

سياسي نظام ((يوازې او يوازې)) د همدې ټاکنو له لارې رامنځته کېدلای شي. همدا مثبت او عقلاڼي ليدلوری دی.

هغه کسان چې خپله يوه رایه ، بې ارزښته گڼي ، نو هغوی ته بويه چې د څو شېبو لپاره داسې فرض کړي چې که د هېواد ټول وگړي په همدې فکر په ټاکنو کې برخه وا نه خلي ، نو پایله به يې څه وي ؟ دا داسې مثال لري لکه يوه کور چې اور اخیستی وي ، او د کور ټول غړي په دې فکر ارام ناست وي ، چې زما يو ستل اوبه به نو څومره په درد خوري. د دې ښکاره پایله دا ده چې له کور سره سره به هغه ټول کسان هم د اور په لمبو کې سوځېږي. د درېيم ليدلوري کسان بيا داسې مثال لري لکه د همدې کور کسان را پورته شي او د دې په ځای چې په خپل يو ستل اوبو اور ووژني ، اوبه بې ځايه توی کړي او ضايع يې کړي. دا يو ډېر ناسم کار دی او د يوې ټولنې وړانې او تباهي ته لاره هوارول دي. په دې کې هغه ډله چې دا کار له اسلام سره مخالف گڼي ، هغوی بايد پوه شي چې دې نړۍ کې د واکمن ټاکنو واک يوازې له دوو سرچينو سره دی: يو د دې نړۍ خالق ، الله تعالی ؛ او بل پخپله خلک. درېيم هر لوری چې دا واک او صلاحيت ځان ته اختصاصوي ، هغه بايد خپل دليل وړاندې کړي او هغه سرچينه را په گوته کړي چې هغوی ته دا واک ورکوي چې په نورو انسانانو واکمني وکړي او يا کوم څوک پرې واکمني کړي. د پيغمبرانو د لړۍ له پای ته رسېدلو وروسته ، الله تعالی دا واک انسان ته سپارلی دی او په قرآن کریم کې يې يو عمومي اصول بيان کړی چې د مسلمانانو چارې به د هغوی په خپلمنځي مشوره ترسره کېږي. جمهوريت د همدې اصول علمي او عقلي اطلاق او منظم او عقل ته نږدې نظام او بڼه ده. دا نظام نه يوازې دا چې يو کفري او پردی نظام نه دی ، بلکې په حقيقت کې د اسلام له اصولو سره برابر او د مسلمانانو خپل نظام دی چې د ځينو لاملونو له کبله ترې پردی شوی او له لاسه يې ورکړی دی.

نن ورځ د شورا د پلي کولو تر ټولو وړ لاره ټاکنې دي. په دې اساس ، د ټاکنو ارزښت له پامه غورځولو نه دی ، پکار ده چې هر وگړی د خپلې رایې په ارزښت پوه شي او د یوې سوکالې او ابادې ټولني د رامنځته کولو لپاره یې په بشپړ غور او فکر وکاروي.

پای

د کتاب دوهمه برخه

علم و ژبه

مور او روان عصر

انسان د نورو ډېری مخلوقاتو په څېر د خپلو شپو د سبا کولو لپاره یوازې د خوراک او څښاک په لټه کې نه وي ، بلکې د خپل ژوند د ښه والي ، آرامتیا ، سوکالی ، هوساینې ، او له سختو کارونو څخه د ځان د خلاصون لپاره هڅه او تلاش هم کوي. انسان ته د عقل په ښه الله تعالی یوه ډېره نایابه او کرانیه قوه ور په برخه کړې. د عقل له لارې انسان تل هڅه کړې چې د خپل ژوند ، ټولنیزې ، اقتصادي ، سیاسي ، علمي او پوهنیزې غوټې پرانيزي ؛ د همدې عقل له لارې غواړي چې په فطرت برلاسی شي ، د فطرت قوانین مطالعه کړي او تر خپل کنترول لاندې یې راوړي ؛ او د ځان د هوساینې او آرامتیا لپاره ډول ډول وسایل او توکي اختراع کړي. د دې پیل د غار له انسان نه نیولي چې کله یې د ځان لپاره د ښکار او له دارونکو ځناورو څخه د ځان ساتنې په موخه د لرکي یوه خوا نری او تېره کړه او د ځان په گټه یې وکاروله ، بیا تر نن ورځې پورې دوام لري چې دا دی نن سبا د خپل ځان په څېر – یا له ځان نه هم د ډېر ځواکمن ، تېز او ځیرک – مصنوعي انسان د ایجاد په هڅو کې لگیا دی.

د انساني تاریخ له مطالعې څخه په ډاگه کېږي چې انسان په علمي برخه کې درې ستر دورونه تېر کړي دي چې په لاندې ډول ورته کتنه کوو:

۱- **فلسفي او مذهبي دور:** په لومړني دور کې انسان له دین او فلسفې سره بوخت وو. له فطرت څخه وېره ، د طبیعي پېښو په اړه حیرانتیا ، د اسماني اجسامو ناپېژندگلوې ، د خپل ځان د تخلیق ، مقصد او انجام په اړه گڼې پوښتنې او داسې نور هغه څه وو چې لومړنی انسان ورسره لاس او گربوان وو. د انسان د همدې کنجکاوې له امله گڼ فلسفي افکار او غیر الهامي ادیان او مذاهب رامنځته شوو. له ټولنیز ، اقتصادي ، سیاسي او تمدني اړخه د ستونزو په نشتون کې د لومړنیو انسانانو لویه لاسته راوړنه دا وه چې د خپل ځان او کایناتو په اړه به یې یوه غوره توجیه او سبب وړاندې کړ. د دې

دور لاسته راوړنې او اثار يې له شکه چې د انسانيت ستره او گرانويه پانگه ده او که ووايو چې د انسان وروستني دوه پړاوونه د همدې پړاو له بطن څخه زېږېدلي ، نو يوه بې بنسټه خبره به نه وي ، خو د نن ورځې په پرتله د انسان ټولنيز ، اقتصادي ، سياسي ... ژوند له گڼو ستونزو او کړکېچونو سره مخ وو .

۲- علمي او ساينسي دور: په دوهم دور کې انسان د ماورا طبيعي غوتو له پرانيستلو لاس واخيست ، او دا کار يې يوې ټاکلې ډلې ((فلسفيانو او مذهبي رهبرانو)) ته پرېښود ، او پخپله د دې په ځای چې ماورا طبيعي لانجو کې ځان ښکېل کړي ، هغه موضوعات او مباحث يې ور خپل کړل چې د تجربې او کتنې (مشاهدې) په منگولو کې راتلای شواى . د خپلو تجرباتو او مشاهداتو د دايرې د پراخولو لپاره يې گڼ وسايل ايجاد کړل او يو نوى نړۍ ليد (World view) يې رامنځته کړ . د دې په ځای چې د انسان د فکري او باطني مسايلو او پوښتنو په حل پسې سر وخوړوي ، انسان ته ور پېښو گڼو اقتصادي ، سياسي ، ټولنيزو او طبيعي پېښو ، ستونزو او افتونو د له منځه وړلو لپاره يې شپه و ورځ يوه کړه . له فطرت څخه د وېرېدلو په ځای يې د فطرت په قوانينو د ځان پوهولو او پرې برلاسي کېدو لپاره يې زيار او زحمت پيل کړ . په دې دور کې تندر او برېښنا د ځينو خدايانو قهر يا غضب نه ، بلکې د برېښنايي انرژي د رامنځته کولو وسيله شوه .

دې دور د انسانيت په تاريخ کې د علم او ساينس په برخه کې ډېر لور او ستر اشخاص زېږولي دي . د همدې دور د يوه ستر شخصيت او ساينسپوه ، ښاغلي آيزک نيوټن ، په اړه يو شاعر ليکي:

((شاعر:))

يا خدايه! دا نړۍ خو تياره ده .

زه به نیوتن در ولېرم ، روښانه به یې کړي.))

۳- د ټکنالوژي دور: دا اوسنی او روان دور دی. په اصل کې دا دور د دوهم دور د لاسته راوړنو او د علم او ساینس په عملي کولو او تطبیق ولاړ دی. په دې دور کې علم او ساینس د څېړنو او تحقیقاتو او په فطرت باندې د ځان پوهولو پر ځای د انسان د عملي ژوند د بډایه کولو او هوساینه کې رول لوبول پیل کړل. اوس د انسان موخه یوازې د فطرت په قوانینو باندې د ځان پوهولو له لارې د خپلې وېرې له منځه وړل نه ده ، ځکه تقریباً د فطرت ټول قوانین یې ځان ته اېل کړي دي ، بلکې اوس یوازې په دې هڅه کې دی چې په خپل علم او پوهه انساني ژوند په څه ډول ارامه او هوسا کړي. د درې واړو دورونو لنډیز که په درې ټکو کې وغواړو نو ویلای شو چې: په لومړني دور کې انسان زور ، دوهم دور کې هوښیار ، او درېیم کې هوسا شو.

۴- د مصنوعي انسان دور: دا دور لا تر اوسه د خپلو ځاپورو په دور کې دی. دا د بشري نړۍ راتلونکی (او ښایي وروستی) دور وي. د نن ورځې یوه لویه بشري قوه په دې دور کې شپه و ورځ خولې تویوي. او د خپل علم او فکر ټول ځواک یې د همدې دور لپاره وقف کړی. په دې دور کې د اصلي انسان رول او درک ډېر کم رنگه دی ، او تر ډېره بریده د خپل لاس جوړ کړي مصنوعي انسان تر کنترول او واک لاندې ښکاري. په لومړني دور کې د فطرت قوانینو انسان له وېرې سره مخ کړی وو ، په وروستي دور کې به انسان له خپلې اختراع څخه په وېره او ډار کې وي. که څه هم ، د دې دور په اړه دا ډول منفي نیوکې ډېرې پرېمانه روانې دي ، خو د لیکوال په اند لکه څنګه چې انسان په لومړني دور کې په ټولو ګواښوونکو پدیدو برلاسی شو ، په همدې ډول به په دې دور کې هم د خپل ځیرک عقل او فکر له لارې برلاسی شي. خو دا برلاستیا او واک به هغه مهال د اصلي انسان لاسته ورځي ، چې مصنوعي انسان به بشري نړۍ ته پراخه

زيانونه اړولي وي. درېيمه نړيواله جگړه په حقيقت کې د انسانانو د دوو ډلو ترمنځ نه ، بلکې د طبيعي او مصنوعي انسان ترمنځ يوه نښته او جگړه به وي.

پورتني کړنې د انسان د پيدايښت له ورځې څخه تر ننه پورې د هغه علمي او فکري بهير ته يوه ځغلنده کتنه وه.

په دې ځای کې اوس په دې خبرې کوو چې نن ورځ زموږ حالت او وضعيت په څه ډول دی. آیا زموږ مسير له نړۍ سره موازي دی ؟ که موازي نه وي آیا د نورې نړۍ مسير ته برابر يو او که نه ؟ د اوسنۍ نړۍ غوښتنې او تقاضاوې څه دي ؟ او له اوسنۍ نړۍ سره د سيال کېدو لپاره څه پکار دي ؟

له بده مرغه بايد ووايم چې د انسانيت د علمي تاريخ په هېڅ دور کې هم زموږ ونډه او مرسته نه ترسترگو کېږي. له لومړني دور څخه نيولې تر ننه پورې موږ ته تل له نورو څخه هر څه رارسېدلي او په علمي او ساينسي برخو کې نورو ته محتاج پاتې شوي يو. که نن موږ ارامه او هوسا يو ، نو هغه د نورو له برکته ده ، داسې نه ده چې موږ د انسانيت د نېکمرغۍ او پرمختگ لپاره پايڅې را بد وھلي وي ؛ او د انساني ژوند د هوسا کولو لپاره مو اختراعات او پنځونې کړې وي. په دې کې شک نشته چې زموږ ټولني هم ستر شخصيتونه او پوهان زېږولي دي ، خو د هغو شخصيتونو اغېز په ټولنه دومره نه وو لکه د نورو ټولنو د سترو شخصيتونو چې د نوو څېړنو او تحقيقاتو ته لار برابره کړي. او په ټولنه کې يو علمي او فکري شعور را بيدار کړي. بلکې د گوتو په شمېر پوهان د خپل وخت تکړه خلک پاتې شوي ، د هغوی د هغه وخت ليکنې او اثار نن ورځ د يوه تاريخي اثر په توگه هر ورو لوی ارزښت لري ، خو هغو اثارو پخپل وخت کې د علم او تحقيق شمعي نه دي روښانه کړې چې د هغو رڼا د علم او پوهې نور پټنگان هم راټول کړي او دا رڼا تر لرې لرې ځايونو پورې ورسوي.

پورته وويل شوو چې اوسنی عصر د ټکنالوژۍ عصر دی. د دې دور اغېزې زموږ په ټولنه کې هم پراخه ريښې کړې. که له ډېرې پرمختللي او عصري ټکنالوژۍ څخه برخمن نه يو، نو ورسره بلدتيا خامخا لرو. داسې کور به نه وي، چې هلته د اوسني عصر له برېښنايي يا نورو وسايلو څخه يوه کوچنۍ يا لويه وسيله و آله نه وي.

خو له بده مرغه بايد ووايم چې، سربېره پر دې چې له دې هر څه څخه پرېمانه گټه اخلو او ډېری وختونه له دې وسايلو پرته خپل ژوند نيمگړی راته برېښي، خو بيا هم په دې دور او د انسانيت په دې علمي کاروان کې نه ور گډېږو او خپله ونډه پکې نه اخلو؛ بلکې يوازې په پټو سترگو د نورې نړۍ وسايلو ته ناست يو، او د ټکنالوژۍ په اړه يوازې هغه مهال خوله چوله کوو چې کله — زموږ د خپلې ناپوهۍ له امله — يوه وسيله کار پرېږدي، نو هله د هغې ټکنالوژۍ د اختراع کوونکي هېواد او کمپنۍ رټل ترټل پيل کړو او سپکې سپورې ورپسې وايو.

د نن ورځې انسان د ټکنالوژۍ په عصر کې ژوند کوي. پکار ده چې په دې عصر کې تر خپله وسه برخه واخلو، او په څه ډول چې د نورې نړۍ انسانان زموږ او نورو انسانانو لپاره کار کوي، په همدې ډول موږ هم له هغوی سره اوږه په اوږه د ټول انسانيت لپاره کار وکړو.

د دې لپاره چې د دې کار جوگه وگرځو، اړ يو چې د دې عصر غوښتنې او تقاضاوې وپېژنو او پخپل ځان کې هماغه وړتياوې او استعدادونه را وپنځوو چې دا عصر يې غوښتنه کوي.

نننی عصر گټې غوښتنې او تقاضاوې لري او د دې غوښتنو له پوره کولو او را خپلولو پرته نه شو کولای چې له اوسنۍ نړۍ سره د سيالۍ جوگه شو؛ په دې ځای کې له دې غوښتنو څخه پر يو څو يې لنډې خبرې کوو:

۱- ژبه:

علم د انسان د عقلي او فكري قواوو مېوه ده او ژبه د علم د لېږد او انتقال وسيله ده. د نړۍ د علمي تاريخ له مطالعې په ډاگه كېږي چې په هر عصر كې په لويه كچه علم يوه خاصه او ځانگړې ژبه لرلې ده. او په هر عصر كې د اړوند ژبې زده كړه يوازې د افهام او تفهيم د يوې وسيلې په توگه نه ، بلكې علم او پوهې ته د لاسرسي لپاره د يوازينۍ لارې په توگه زده شوې ده. خو ورو په ورو هغې ژبې خپل رسوخ او اغېز له لاسه وركړی او خپل ځای يې بلې ژبې ته پرې ايښی. يو وخت لاتيني ژبه په علم واكمنه وه ، او شاوخوا ټول علوم په همدې ژبه كې وړاندې كېدل. په دې كې شك نشته چې له دې وړاندې او په ورته وخت كې نورې لويې ژبې هم وې چې پراخه علمي كار پكې شوی وو. د بېلگې په ډول پهلوي ، يوناني ، مصري ، سنسكرت او داسې نورې ژبې يادولای شو. خو دا هغه ژبې وې چې ساحه يې محدوده وه ؛ مگر لاتيني هغه ژبه وه چې له علم سره به مترادفه گڼل كېدله. له هغه وروسته دوهمه ستره ژبه ((عربي)) وه. په علمي نړۍ باندې د عربي ژبې اغېز د عباسيانو له خلافت سره پيل او د رنسانس او ساينسي انقلاب (Renaissance and Scientific Revolution) په رامنځته كېدو پای ته رسېږي.

د لاتيني ژبې څخه د عربي ژبې د رسوخ او اغېز ساحه پراخه وه او د دې يو لامل دا وو چې وروستۍ ژبه د يوه ستر دين ، اسلام ، ژبه گرځېدلې وه. كه څه هم ، په علمي برخه كې شوی كار د عربي ژبې د ويونكو خپله لاسته راوړنه نه وه او له نورو ژبو څخه را ژباړل شوی كار وو ، خو پخپل ځای كې دا هم يوه ستره لاسته راوړنه وه.

له رنسانس او د اروپا ، د ناپوهۍ له تيارو څخه له راوتو وروسته علم خپله ژبه او خپل لوری له يوې مخې بدل كړ. علم نور د لاتيني او سنسكرت په څېر له سختو اشتراقي او پېچلو صرفي قواعدو لرونكو ژبو له منكولو څخه ځان خلاص كړ ، او له بېلابېلو ژبو څخه رامنځته شوې يوه پراخ لمنه ، د نوو الفاظو او اصطلاحاتو منونكې او په اسانه

زده کېدونکې ژبه یعنې انگرېزي (ENGLISH)، يې را خپله کړه. د عربي ژبې د له منځه تلو لامل د دې ژبې پېچلتوب نه وو، بلکې د دې ژبې د ويونکو فکري جمود او له علم سره نور د لېوالتيا نشتون وو. د دې ترڅنګ، نور لاملونه هم لري.

انگرېزي ژبه له هماغه نېټې را نيولې تر ننه پورې د علم ژبه پاتې شوې. نن ورځ د انگرېزي ژبه يوازې يوه نړيواله ژبه نه ده، بلکې يوه علمي ژبه گڼل کېږي. له اسلام پرته، د علم په هېڅ ډگر کې — هغه که ساينسي وي، اجتماعي، اقتصادي، سياسي، فلسفي، ټکنالوژيک، او يا بل هر ډگر وي — هم وده او پرمختګ امکان نه لري تر څو پورې چې يو څوک په دې ژبه کې پوره تبحر او وړتيا ونه لري. د علم لپاره په دې ژبه کې تر دومره حده کار شوی، که د نړۍ بله هره ژبه وغواړي چې له دې ژبې سره ځان سيال کړي، نو لږ تر لږه بايد له ۱۰۰ تر ۱۵۰ کاله پورې شپه او ورځ زيار او زحمت وکالي او دا کار نن ورځ ناشونی گرځېدلای دی.

انگرېزي ژبه نن ورځ د يوه هېواد يا څو قومونو ژبه نه ده، بلکې په ټولې نړۍ حاکمه، او د اوسني عصر يوه لويه او اړينه غوښتنه گرځېدلې. د انگرېزي ژبې تر څنګ دوه نورې ژبې هم شته چې نن ورځ پراخه علمي کار او زيار ورته ويستل شوی. يې له شکه چې دا دواړه ژبې هم له انگرېزي سره په هېڅ ډول د سيالۍ وړ نه دي، خو بيا هم د هغوی له ارزښت او اهميت څخه انکار نه شي کېدلای، چې په هغو کې يوه ((اردو)) ژبه چې د پاکستان ملي ژبه ده، او بله ((فارسي)) ژبه چې د ايران ملي ژبه ده. له برابره مرغه، وروستۍ ژبه د ((دري)) په بڼه زموږ د هېواد ملي ژبه هم ده او پر دې د الله تعالی شکر په ځای کول پکار دي. او اردو ژبه که څه هم زموږ په هېواد کې نشته خو له دوو ښېکڼو څخه برخمنه ده: يو دا چې، له دې ژبې سره زموږ ډېری هېوادوال بلد دي؛ او دوهم دا چې زده کړه يې ډېره اسانه ده ځکه يوه لويه برخه يې په فارسي يا دري ژبې ولاړه ده. د انگرېزي ترڅنګ د دې دواړو ژبو زده کړه هم په علمي، ادبي او تر يو څه بريده په ساينسي ډگرونو کې لويه مرسته راسره کولای شي.

هره ژبه د انسان لپاره د علم او پرمختګ نوې دروازې پرانيزي. د يوه محقق او عالم لپاره د تحقيق او څېړنې کارونه اسانه او کره کوي. د زده کوونکي لپاره د مطالعې، مراجعې او زده کړې مواد زياتوي. په اړیکو او ارتباطاتو کې اسانتيا رامنځته کوي. او د ژبې په وسيله د انسانانو ترمنځ د افکارو او نظرياتو د تبادلې، د افهام او تفهيم، د مينې او محبت، د زغم او د يو بل منلو ارزښتونه وده او پراختيا مومي.

۲- کمپيوټر:

د کمپيوټر په هکله زموږ تصور تر نن ورځې پورې هماغه څو سوه کاله پخوانی دی چې کمپيوټر د حساب يو برېښناييز ماشين دی. خو په دې بايد پوه شو چې کمپيوټر نن ورځ له حساب او ساده کارونو څخه دومره وړاندې تللی چې يو عادي انسان يې فکر هم نه شي کولای. په اوس وخت کې د ژوند هېڅ داسې ډگر نه تر سترگو کېږي چې هلته د کمپيوټر شتون تر سترگو نه شي. له ساده اداري او کورنيو کارونو نيولې، په لويو دفترونو او ادارو، په بانکونو کې د انسان له وس پورته د پېچلو محاسبو د سترگو په رپ کې ترسره کول، په فابريکو او توليدي کارخونو کې د وسايلو او توکو ډيزاين، جوړښت او د کار څرنگوالی تعينول، د CAM¹ او CAD² په څېر ټکنالوژيو شونتيا، د څېړنې او تحقيق په چارو، په طبي برخه کې د پراخو اسانتياوو رامنځته کول، په همدې ډول آن د يوه هېواد تر کنترول او مديريت پورې ټولې چارې نن ورځ د کمپيوټر په مټ ترسره کېږي.

هغه کارونه چې د وروسته پاتې نړۍ خلک يې ناشوني او/يا ډېر پېچلي گڼي، له کمپيوټر سره بلد قومونه يې د همدې کوچني ماشين په مرسته د سترگو په رپ کې سرته رسوي. د يوه ماشين اصلي دنده د انسان لپاره کار اسانه کول دي، خو په کومه کچه

¹ د کمپيوټر په مرسته توليد.

² د کمپيوټر په مرسته ډيزاين.

چې کمپیوټر د انسان په ژوند کې اسانتیا او چټکتیا رامنځته کړې ، د بشري نړۍ په تاریخ کې به بل هېڅ ماشین دا کار په دومره کچه نه وي کړی .

کمپیوټر د روان عصر یوه حتمي او ستره تقاضا گرځېدلې او نن ورځ پرمختګ او کمپیوټر له یو بل سره د لازم او ملزوم په اړیکه تړلي دي . د کمپیوټر له پوره زده کړې او سمې کارونې پرته هېڅ قوم نه شي کولای چې له نړۍ سره د سیالیۍ خپل خوب په حقیقت بدل کړي .

۳- انټرنټ:

دا خبره به مو ډېره اورېدلې وي چې نن ورځ نړۍ یو نړیوال کور یا ټولنه گرځېدلې . دا ریښتیا ده او د دې لامل د انټرنټ په څېر د انسان ستره لاسته راوړنه او د الله تعالی د قدرت یوه عظیمه نښه ده . نړیوال کور یوازې په دې معنا نه دی چې اوس د نړۍ د هر کونج له انسان سره په اسانه اړیکه نیولای شو . بلکې دا اصطلاح په پراخ ډول ، دې ته اشاره کوي چې نن ورځ د انسانانو ژوند ، فکر ، احساس ، علم ، پوهه ، عقیده ، وده او پرمختګ ، لاسته راوړنه ، اختراع او داسې نور د لرغونې نړۍ په څېر شیندلي او پاشلي نه دي ، بلکې هر انسان — هغه که د نړۍ په هر ګوت کې وي — بې له خنډ او خنډه د بل انسان له یادو شیانو خبرېدلای شي . نن ورځ یوه علمي لاسته راوړنه د یوه کور په زاړه ټاک کې د پېړیو پېړیو د گردونو او چینجیو خواړه نه ګرځي ، بلکې په هماغه شېبه د ټولې نړۍ د انسانانو تر فکر ، نظر او نقد پورې رسېږي .

انټرنټ په علمي تحقیق او څېړنې ، د نوو نظریاتو په اړه په خبرېدو ، د خپلو افکارو په څرګندولو ، د نړۍ له هر ډول سیاسي ، اقتصادي او ټولنیزو پرمختګونو او اکتشافاتو په اړه په پوهېدو ، او داسې نورو ګڼو چارو کې ستر رول لوبولی او یو نړیوال انقلاب یې رامنځته کړی دی . د انټرنټ پرمخ میلیونونو کتابونه ، څېړنیز کتابګوتي او لیکنې ، مجلې ، اونیزې ، ورځپاڼې او داسې نور په لوی شمېر په وړیا ډول د لاسرسي وړ دي .

انټرنټ يوازې د اثارو د يوه ارشيف په څېر نه دی چې هلته يوازې د تاريخ گرد وھلي اثار موندل کېږي ، بلکې هره ورځ — هره ورځ خو ډېره اوږده موده ده — هره ثانيه گڼ شمېر کتابونه ، ليکنې ، مقالې ، کتابگوټي ، انځورونه ، ويډيوگانې ، او داسې نور د انسانانو د ودې او پرمختگ لپاره اېښودل کېږي. د دې ترڅنگ انټرنټ نورې گڼې اسانتياوې رامنځته کړې چې دا ځای د هغو د څېړلو او څرگندولو نه دی.

که په لنډو ټکو کې د پورتنیو درې واړو (انگرېزي ژبې ، کمپيوټر او انټرنټ) څرگندول وغواړو نو ويلای شو چې اوسنۍ نړۍ يو گډ کور دی. انگرېزي ژبه دې کور ته د ور ننوتو کيلي ؛ کمپيوټر د دې کور دروازه ؛ او انټرنټ د دې کور له غړو سره د اړيکې او پيوستون وسيله ده.

۴- نړۍ ليد:

په لنډ ډول ، نړۍ ليد د درې پوښتنو ځواب دی: يو ، انسان له کومه راغلی ؟ دوه ، د انسان د پيدايښت موخه څه شی ده ؟ درې ، د انسان پايله يا انجام به څه وي ؟ د نړۍ ليد نور پاتې پراخه بحث د همدې درې پوښتنو پر فروعاتو ولاړ دی. په دې اړه انسان پراخه هڅې کړې چې درې واړو پوښتنو ته ځوابونه ووايي. او تر ډېره حده په دې برخه کې بريالی شوی هم دی. خو د دې درې واړو پوښتنو تر ټولو کره او دقيق ځواب ((يوازې او يوازې)) هغه ذات ويلای شي چې انسان يې خلق کړی. د انسان خالق د دې پوښتنو ځواب په ډېر څرگند ډول ويلای چې په هغه کې نور هېڅ کمي او زياتي ته اړتيا نشته. دا چې هغه نړۍ ليد څه شی دی ، دلته پرې خبرې نه کوو ، بلکې په يو بل اړخ يې خبرې کوو.

تر ډېر اوږد مهاله د انسان د فکر يوازينی محور او تمرکز يوازې په همدې درې پوښتنو وو. د دې حتمي پايله دا وه چې له انسان څخه يې په دنیوي ژوند کې د پرمختگ او بدلون حوصله اخیستې وه او د انسان يوازينۍ هيله په اخرت کې برياليتوب وو. خو

نن ورځ نړۍ ليد بدل شوی. اوس مهال هغه پوښتنې چې د انسان په ذات او شخصيت پورې تړلې وي ، هغه د انسان شخصي چاره گڼل کېږي او يوې خواته شوې ؛ او پر ځای يې د انساني ژوند د ښکېرغۍ او فلاح فکر او د انسانيت د مذهب (Religion of Humanity) ليد لوری رامنځته شوی. انسان له کومه راغلی او د پيدايښت موخه يې څه ده ، د دې پوښتنې ځواب له درې ادرسونو — ديني ، فلسفي ، ساينسي — څخه د هر انسان په وړاندې ايښودل کېږي ، اوس نو دا د هر انسان خپله خوښه ده چې په دې درې وارو کې کوم ليدلوری ټاکي. دغه راز ، دا هم د يوه انسان د خپل فکر او زړه کار دی چې د خپل انجام د ښه والي لپاره کوم لوری غوره کوي ، يا د بد والي لپاره يې له کومو شيانو ځان ساتي. د دې تر ټولو ستر لامل دا دی چې د دې پوښتنو ځوابونه هر انسان ته په فردي ډول يې له شکه يوه گټه رسوي ، خود ټول انسانيت په ښېگڼه او ښکېرغۍ کې دومره ستر رول نه لوبوي. په دې معنا که په ټوليزه توگه ټول انسانان يوازې د همدې پوښتنو په ځواب کې خپل ژوند تېر کړي ، نو دا په اصل کې دنيوي ژوند ته د پای ټکی ايښودل دي. پر دې د خالق شکر په ځای کول پکار دي او دا يې يوه ستره پېرزوينه ده چې انسان ته يې په شخصي معاملاتو او اجتماعي معاملاتو کې د تفريق ، تميز او بېلتون شعور ورکړی.

نن ورځ د همدې اصل له مخې هر کله چې بشري نړۍ له يوې نوې موضوع سره مخ شي ، نو لومړی هغه مسئله په پوره غور او دقت څېړي چې آیا دا مسئله د شخصي نوعيت ده او که اجتماعي ؟ که موضوع د شخصي نوعيت وي ، نو په هغه کې ټولو انسانانو ته دا اختيار ورکول کېږي چې پخپله خوښه يو ليدلوری غوره کړي. او که د اجتماعي نوعيت وي نو د هغې د حل لپاره په گډه لاس په کار شي.

له بده مرغه ، په عمومي ډول په اسلامي نړۍ او په خاصه توگه زموږ په ټولنه کې دا ليدلوری تر اوسه پورې نه دی را خپل شوی ؛ زموږ په ټولنه کې چې هر کله يو نوی علمي اکتشاف يا نوې ساينسي لاسته راوړنه را برسېره شي ، نو لومړی د هغې د جواز او

عدم جواز لپاره د يوه ملايا مذهبي مشر په وړاندې ايښودل کېږي ، بيا نو دا د نوموړي کس په خپل طبيعت او خوښې پورې اړه لري — ځکه دين او مذهب په داسې چارو کې هېڅ لاسوهنه نه کوي — چې هغه شی حلال گڼي او يا يې د حراموالي فتوا ورکوي. د اسلامي هېوادونو د نه پرمختگ او وروسته پاتې والي يوازینی لامل همدا دی چې له دين او مذهب څخه يې د اخلاقو د سمون او د انسان د باطني شخصيت د اصلاح په ځای د حلال او حرام په اړه د فتوا ورکولو وسيله گرځولې او هغه ليدلوری چې په نورو اقوامو کې د انقلاب او پرمختگ لامل شوی له هغه څخه يې مخ اړولی.

د خپل پخواني او بې بنسټه ليدلوري له پرېښودو او د روان او په نړۍ باندې د حاکم ليدلوري له ژر — ځکه يو وخت به پخپله راباندې حاکم شي نو ښه ده چې موږ په پخپله وړ وړاندې شو او غېږه ورکړو — را خپلولو پرته له اوسنۍ نړۍ سره سيالي او رقابت کول په خلاصو سترگو د خوب ليدل دي.

ليدلوری په پورته ياد نړيوال کور کې د رنگ مثال لري. اوس که زموږ ملايا مذهبي مشر ووايي چې کور په دې رنگ ، رنگول حرام ده ، نو په هغه کور کې به مو خوشالي او ارامتيا په برخه شي او که نه ، د دې ځواب بايد لوستونکی پخپله ورکړي!

د اوسني عصر غوښتنه دا ده چې هر څه په علمي او عقلي توگه وځيرل او وڅېړل شي ؛ پکار ده چې علمي نړۍ ته د عقل او فکر په سترگه وکتل شي او له سترگو څخه د دين او مذهب پردې لرې کړای شي. دين او مذهب يوازې هغه مهال د نيوکې حق لري چې کله يو علمي اکتشاف او يا عقلي فرضيه د انسانيت له گټو او ښکمرغۍ سره ټکر ولري ؛ له هغه ورهاخوا ، هره لاسته راوړنه ، هغه که د ژوند په هر ډگر کې وي او بيا د ټول انسانيت په گټه هم وي ؛ پکار ده چې هغه د الله تعالی له نښو څخه يوه نښه وگڼل شي. پر انټرنېټ باندې د بحث پر مهال مې انټرنېټ د الله تعالی د قدرت عظيمه نښه وگڼله ، او دا خبره مې د قرآن کریم د هماغه آيت په اساس کړې چېرته چې الله تعالی فرمايي ((إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي

الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ...) په دې آيت کې الله د نورو شيانو تر څنګ د انسان په لاس جوړه شوې کبتي هم له خپلو نښو څخه ګڼي. په دې کې شک نشته چې د ساينس او د انساني عقل هره لاسته راوړنه د الله تعالی قدرت انسان ته روښانه کوي او د هغه ستر ذات په پېژندلو کې لويه مرسته کوي.

د علم او ساينس هر پرمختګ د الله تعالی د پېژندلو په لور يو بل ګام دی؛ خو که چېرته له دې کاروان څخه شاته پاتې شو، نو په حقيقت کې به مو له خپل خالق څخه شاته تګ کړی وي.

۵- د علم لوری:

د بشري عقل هره هغه فرضيه چې د ((تجربې)) له مخې په ثبوت ورسېږي، ((مشاهده)) شي، د خپل اثبات لپاره ټاکلي قوانين وړاندې کړي او په هر ډول حالاتو کې ورته پایله له ځانه ښکاره کړي، نو هغه مهال هغه فرضيه په ((علم)) بدلېږي. د دې برعکس، هغه فرضيې چې دا معياريات پوره نه کړي، هغه تر يوې اوږدې مودې پورې د تحقيق او تنقيح په حال کې وي. په حقيقت کې د نن ورځې ټول هغه علوم چې په انګرېزي کې ورته (Sciences) ويل کېږي، تر اوږدې مودې د فلسفې تر عنوان لاندې لوستل کېدل. له همدې امله فلسفې ته د علومو مور وايي. ټول علوم د فلسفې له بطن څخه را ټوکېدلي او نننۍ بڼه يې غوره کړې. د يونان په اکاډميو او مدرسو کې ګڼ علوم لکه ادبيات، ځمکپوهنه، ستور پوهنه، جغرافيه، دين، کلتور، تمدن او داسې نور تدريسېدل، خو د نن ورځې په څېر ډلبندي او تصنيف يې نه وو شوی، بلکې د فلسفې د عمومي عنوان لاندې به دا ټول علوم ښوول او زده کېدل. له دې اکاډميو څخه فارغ زده کوونکي به د يوې ځانګړې برخې ماهرين او متخصصين نه وو، بلکې په هره برخه کې به يې له خپل استاذ څخه څه نا څه زده کړه کړې وه. له همدې امله کله چې له نن څخه ۲۵۰۰ کاله پخوا د يوه يوناني عالم ليکنه يا کوم اثر راګورو، نو په هماغه يوه اثر کې پورته ياد ټول علوم تر سترګو کېږي. د افلاطون د ((جمهوريت)) په نوم کتاب، د

((افلاطون مکالمات))، همدا ډول د ارسطو گڼې لیکنې، په دې ټولو کتابونو کې د علم هره څانګه تر څه نا څه بریده خپرل شوې ده.

د وخت په تېرېدو په فلسفې کې د Epistemology په نوم یوه څانګه رامنځته شوه. دا لفظ له دوو یوناني کلمو څخه ترکیب شوی چې ((Episteme)) د حقیقت یا تیوري او ((Logos)) د علم او پوهې په معنا ده. د یونان وروستیو فلسفيانو د موضوعاتو ډلبندي پیل کړه او هغه فرضیې چې پورته یاد معیارات به یې پوره کړل، هغه به یې د Epistemology تر نوم لاندې خپرلې. د دوی دې کار دوه لاملونه لرل: یو، دا چې دوی د فلسفي موضوعاتو او علمي حقایقو ترمنځ د بېلتون غوښتونکي وو. او دوهم دا چې، د علومو له پرمختګ سره د یوه عادي زده کوونکي لپاره دا کار ستونزمن وو چې په دې ټولو علومو کې تبحر او وړتیا پیدا کړي.

له هماغه نېټې د علومو ډلبندي، په فرعي څانګو وېشنه، هره برخه د یوه بېل علم په توګه خپرل او خپرل او د هرې برخې د ماهرینو روزل پیل شوو چې بیا تر نن ورځې پورې دوام لري. خو له دې لاسته راوړنې سربېره په هر دور کې د انسانانو د یوه لوی اکثریت رحجان به د علم یوې ځانګړې څانګې ته وو؛ یعنې داسې نه وه چې د علم په هره برخه کې په مساوي شمېر خلک بوخت وو، بلکې په هره برخه کې له یو کم شمېر کسانو پرته، د نړۍ لوی شمېر انسانان به په یوه ځانګړې علمي ډګر کې مشغول وو.

همدا حالت د نن ورځې په علمي نړۍ کې هم روان دی. اوسنۍ نړۍ هم د علم یو ځانګړی لوری خپل کړی او یو لوی شمېر په همدې مسیر روان دي. په لنډ ډول ویلای شو چې نن ورځ هغه علوم تر تحقیق او مطالعې لاندې دي چې د هغو نېغ په نېغه ګټه انساني ژوند ته رسېږي او د بشري ژوندانه په آرامتیا او هوساینه کې رول لوبوي. اوس انسان د مابعدالطبیعاتي غوټو، د فلسفې د پېچلو مباحثو، د دیني او مذهبي اختلافاتو او د شعر او شاعرۍ د ابهاماتو او اجمالونو په ځای هغه علمي ډګرونه را خپل کړي چې د انسان په عملي ژوند کې د تطبیق او پلي کېدو وړ وي، او د انسان د ژوند په بډایه

کولو او بڼه والي کې پکار راځي. څلور هغه ډگرونه چې په دې برخه کې يې يادونه کولای شو په لاندې ډول دي:

۱- ټکنالوژي: د علمي قوانينو او تيوريو د تطبيق او عملي کولو په پايله کې رامنځته کېږي او اصلي موخه يې د انساني ژوند هوساينه او شتمن کول دي.

۲- طب: د انسان تر ټولو ستره شتمني روغتيا ده. د انسان د روغتيا او له ډول ډول ناروغيو څخه يې د ژغورنې ، او له ژوند څخه د پوره خوند اخیستو لپاره د طب پرمختګ او وده تر بل هر علم ډېره مهمه ده.

۳- ارواپوهنه: هلته چې نننی انسان د خپل ژوند ارامه کولو لپاره شپه او ورځ زيار وباسي ، همالته اوسنۍ نړۍ د انسان لپاره گڼې ذهني او نفسياتي ستونزې او گډوډۍ راولاړې کړې چې د ټولې نړۍ انسان ورسره لاس او گرېوان دی. د انسان د دې ستونزو د هوارتيا لپاره د کوډگرو د تعويذونو ، يا د نورو خرافاتو په ځای انسان هڅه کوي چې هر ډول ستونزې ته علمي حل لاره پيدا کړي او هره گډوډۍ د علم په زور له منځه يوسي.

۴- څلورم ډگريو عمومي او پراخ ډگر دی. په دې کې له پورته يادو درې څانگو پرته نورې څانگې چې يوه ټولنه ورته اړتيا لري ، لکه اقتصاد ، حقوق ، شرعيات ، سياسيات ، ادبيات ، او داسې نور راځي. بې له شکه چې دا هر يو پخپل ځای کې ارزښتناک او گټور علوم دي ، په دې يادو څانگو کې په اوسنۍ نړۍ کې د اقتصاد او سياسي علومو له ارزښت او اهميت څخه انکار نه شي کېدای ؛ خو په ټوله کې بيا دا هغه څانگې نه دي چې د يوې ټولنې يا د نړۍ لوی اکثريت دې پکې بوخت وي. د دې برعکس ، پورته درې ډگرونه هغه دي چې په هغو کې هر وخت لوی بشري ځواک ته اړتيا وي. د ټکنالوژۍ پرمختګ او د انسانانو د جسمي ناروغيو او اروايي گډوډيو درملنه د يو څو کسانو له وس نه بهر خبره ده.

دلته څو ټکو ته یادونه اړینه بولم: یو دا چې ، د ټکنالوژۍ کلمه په خپل ځان کې هر هغه علم او/یا فن رانغاړي چې د ټکنالوژۍ د اختراع او رامنځته کولو په برخه کې مرستندوی وي ، لکه: فزیکس ، کمپوټر ساینس ، الیکټریکل انجینرنگ ، او داسې نور. همدا رنگه ، ارواپوهنه له ځینو نورو اجتماعي علومو لکه ټولنپوهنه (Sociology) ، بشر پوهنه (Anthropology) ، بنکلا پوهنه (Aesthetics) پرته ډېره اغېزمنه نه شي تمامېدای. د دې ترڅنګ د لیکوالۍ او ویناوالۍ ځینې مهارتونه هم د یوه ارواپوه لپاره اړین دي. بله دا چې زموږ ټولنه یوه مذهبي ټولنه ده ، نو یو ارواپوه ته بویه چې د خپلې ټولنې د دین او مذهب په اړه هم تر خپل وسه معلومات ولري.

د دې څلور واړو ډګرونو ترڅنګ ، هره ټولنه د علماوو ، پوهانو ، روڼ اندو مبصرینو ، کارپوهانو ، او د ژورنالیزم په اصطلاح د تکره شنونکو یوه داسې پور ته هم اړتیا لري چې د سیمې او نړۍ په روانو اقتصادي ، سیاسي ، ټولنیزو او علمي حالاتو او څرنګوالي د علم او عقل په اساس رڼا واچوي او د سیمې او نړۍ یو ریښتینی انځور د خپل ولس په وړاندې کېږدي. د سیمې حالات او د نړۍ روان وضعیت په داسې ډول تحلیل او تجزیه کړي چې یوه عام وګړي ته هر څه د لمر په څېر روښانه شي. دا ډول علما او شنونکي په هر ډګر کې هغه که دیني ، سیاسي ، ټولنیز ، اقتصادي ، علمي ، ساینسي ، فلسفي ، ادبي ، یا بل کوم اړخ وي ، پکار دي او یوه ټولنه له دوی پرته د بدلون او نوبت لار نه شي خپلولای. په حقیقت کې همدا د یوه قوم د مسیر او تکلوري ټاکنوکی پور دی.

۶- ډله ییز کار:

د انسانانو هره اختراع او لاسته راوړنه یوازې په یوه انسان پورې اړوند نه وي ، بلکې د دې تر شا د یوې لویې ډلې انسانانو مرسته او لاس وي. هر کله چې د یوې اختراع په اړه لولئ یا اورئ چې دا اختراع د فلاني شخص ده. نو هېڅکله دا مه هېرئ چې دا اختراع یوازې په هماغه شخص پورې محدود نه ده ، بلکې په دې کې نورو ډېرو انسانانو

هم خولې توی کړې. کله چې لولئ چې نیل آرم سترانگ د لومړي ځل لپاره په سپورمې پنبه کېښوده، نو دا له یاده مه وباسئ چې د نیل آرم سترانگ سپورمې ته د رسولو لپاره به څومره پوهانو، انجینرانو، ساینسپوهانو او نورو گڼو علماوو نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې وي. او سترانگ یې د دې جوگه گرځولی چې د انسانیت په تاریخ کې دا ستر ویاړ ور خپل کړي.

یو کس په یوازې ځان هېڅکله ډېرې سترې لاسته راوړنې او اختراعاگانې نه شي لاسته راوړلی. د دې لامل دا دی چې هېڅ انسان نه شي کولای د هرې برخې ماهر او متخصص شي. او یا د یوې اختراع لپاره د اړتیا وړ ټول توکي پخپله آماده کړي. د مثال په ډول کمپیوټر در واخلي. کمپیوټر د یوه خاص کس اختراع نه ده، بلکې د کمپیوټر د هرې برخې لپاره بېلا بېل ماهرین پکار وي. د کمپیوټر مخترع یوازې د کمپیوټر اساس رامنځته کوي. له هغه وروسته د کمپیوټر په جوړښت کې استعمالېدونکي وسایل (پرزې)، د کمپیوټر سافټویر، او داسې نور، دا ټول هغه څه دي چې د یو ډله کسانو له خوا چمتو او وړاندې کېږي. په همدې ډول بله هره اختراع در واخلي.

ستر کارونه ستر خلک د سترې ډلې په مرسته او همکاري کوي. په ډله ییز ډول کار کول د اوسني عصر یوه غوښتنه او اړتیا ده. کله چې پنځه انسانان را یو ځای شي، نو له دوی سره د پنځو انسانانو مطالعه، عقلي او فکري ځواک، د نوښت او اختراع قوه، د زیار او زحمت لپاره انرژي، له ماتې وروسته د بیا را پورته کېدو جذب، له ناهیلۍ او مایوسۍ څخه ژغورونکي احساسات او د ودې او پرمختګ لپاره انګېزه او هیجان ټول را یو ځای شي، او بیا له دوی څخه یو داسې ځواک جوړ شي چې په علمي نړۍ کې د ستورو مقام ته ورسېږي او نوره نړۍ بیا له دوی څخه رڼا او ځلا اخلي. هغه کار چې ممکن یو کس یې په کلونو کلونو کې ونه شي کولای، یوه ډله یې د میاشتو او ورځو په ترڅ کې د اکمال تر حده رسوي.

د یوې ټولنې وګړي که په یوازې ځان هر څومره هڅه وکړي ، هغه ټولنه به هغومره پرمختګ ونه کړي چې څومره پرمختګ د ډله ییز کار په پایله کې رامنځته کېږي. پکار ده چې زموږ د ټولنې هر تن د خپل مسلک او پروفېشن ملګري ولټوي ، یو ځای شي ، او په ګډه د دې ټولنې د سوکالۍ او هوساینې لپاره کار وکړي. د طب په برخه کې ډاکټران او کیمیا پوهان ، د ادب په برخه کې لیکوال او شاعر ، د ارواپوهنه په برخه کې ارواپوهان ، او په همدې ترتیب د هرې برخې متخصصین یو ځای شي او ((یوازې او یوازې)) پخپل مسلک کې کار وکړي. نن ورځ هره اختراع ، هره لاسته راوړنه ، هر نوی علمي تحقیق او څېړنه ، هر فکر او نظر ، هر خیال او فلسفه ، د نورې نړۍ له خوا موږ ته راځي. د ډله ییز کار (Teamwork) له لارې موږ هم نړۍ ته یو څه ور ډالی کولای شو. باید دا په یاد ولرو چې د یو تن غږ په بڼ کې د یوه کل په څېر ده چې هېڅکله پسرلی نه شي راوستلای ، خو د یوې ډلې او ګروپ غږ د ستورو په څېر دی چې هېڅوک هم ترې مخ نه شي اړولای.

Teamwork یا ډله ییز کار د ننني عصر تقاضا ده ، د دې تقاضا له پوره کولو پرته هېڅکله د انسانیت له ستر او نېکمرغه ، علمي او ساینسي کاروان سره نه شو یو ځای کېدلای.

۷- د بدلون او نوښت منل:

د بشري نړۍ اصلي بڼکلا او ارزښت په بدلون او نوښت کې ده. له نن څخه څو پېړۍ شاته لار شئ او د هغه وخت د اړیکو ټینګولو د وسایلو او د تګ او راتګ د وسایلو په اړه فکر وکړئ او د نن ورځ له هوسا او چټکو وسایلو او وسایلو سره یې پرتله کړئ ، نو پخپله به در په ډاګه شي چې په دې برخو کې انسان څومره له هوساینې او آرامتیا څخه برخمن شوی. دا د انساني شخصیت نوښت ته میلان او د بدلون لپاره د ده دننۍ قوه ده. انسان تل د نوښت او بدلون غوښتونکی وي ، خو په دې لار کې دی له ځینو خنډونو سره مخ کېږي او د ده پښې ټکنۍ کوي. په دې وخت کې د هغو خنډونو ، د

علم او عقل په مټ اوبه کول او خپلې لارې ته دوام ورکول ، د انسان رښتیني ځواک دی. هغو ټولنو هېڅکله پرمختګ نه دی کړی او نه یې کولای شي چې وګړي یې د بدلون او تغیر پر وړاندې منفي چلن خپلوي ، او نه پرېږدي چې د بدلون ژوند بدلونکې ورمه یې له نیکونو څخه د ورپاتې خزان وهلي میراثي بڼه ګلان وغوروي او تاند و تازه یې کړي. بدلون نه منونکې ټولنې په ګرد وهلو او ورستو ارزښتونو ، افکارو ، خرافاتو او تصوراتو کې خپل ژوند تېروي. دوی ته بدلون د خپلې ټولنې لپاره یو ستر ګواښ او خطر برېښي. د خپلې ناپوهۍ او جهالت له امله له نوښت څخه په وېره کې وي. او بدلون ته په کرکجه سترګه ګوري.

د نړۍ په کچه د بدلون پر وړاندې تر ټولو زیات مزاحمتونه په اسلامي نړۍ او په تېره بیا زموږ په ټولنه کې رامنځته کېږي. د اسلامي نړۍ وګړي هر بدلون او نوښت ته د یوې کافرانه یا مشرکانه لومې او جال په سترګه ګوري. او پخپله ټولنه کې یې د دود عقایدو ، دیني تعلیماتو ، او تصوراتو په خلاف یو کفري ګام ګڼي. د همدې لیدلوري په اساس ، نه یوازې د نوو فلسفي ، ادبي ، ساینسي ، اقتصادي ، سیاسي او ټولنیزو افکارو او نظریاتو سره غبرګون ښودل شوی ، بلکې ډېری هغه ټکنالوژیک وسایل چې نن ورځ په هره اسلامي ټولنه کې کارول کېږي ، په لومړیو کې د هغو په وړاندې هم ډېر کلک غبرګون را پورته شوی ، او د کافرانو یو سازش ګڼل شوی. خو وروسته پوه شوو چې د ټکنالوژۍ یوه وسیله هر ورو کافرانو جوړه کړې او زموږ د بې دینۍ لپاره یې جوړه کړې — چې هغوی هېڅکله په دې موخه یو کار نه کوي — خو بیا هم د دې وسیلې یا ماشین کارونه زموږ په لاسونو کې ده. که موږ غوښتل ، ښه ګټه هم ترې پورته کولای شو او که وغواړو په ناوړو لارو کې یې هم کارولای شو ، دا اختیار له موږ سره دی ؛ نو هغه مهال یې د هغو وسایلو کارول او ګټه ترې اخیستل روا وګڼل. دا کار یوازې پخوا نه دی ترسره شوی ، بلکې د ساینس د هرې لاسته راوړنې په مقابل کې همدا ورته غبرګون ښودل شوی. دا یو ډېر منفي او غیرعقلانه چلن دی.

د دې چلند د له منځه وړلو لپاره هره ټولنه داسې روڼ اندو مفکرينو او شنونکو ته اړتيا لري چې د استدلال په مټ د هر بدلون او نوښت مثبت او منفي اړخونه د خپل ولس په وړاندې کېږدي. په دې يې پوه کړي چې له بدلون پرته انساني ټولنه په يو ځای جامده پاتې کېږي، او د انساني ټولنې د تباهي او ورانۍ له دې نه بل لوی لامل نشته. نوښت رامنځته کول او بدلون ته غاړه ايښودل د دې عصر يوه تقاضا او غوښتنه ده. په دې عصر کې د ودې او پرمختګ يوازینی لاره همدا ده. يو نوښت يا بدلون او يا يوه لاسته راوړنه او يا کوم نوی نظر او فکر د چا او کوم قوم له خوا رامنځته شوی، په دې باندې د وخت د تېرولو پر ځای پکار ده چې په دې فکر وکړو چې هغه لاسته راوړنه او نظر زموږ لپاره ګټور دی او که نه؟ او دا کار د ټولنې د هغو خلکو له خوا بايد وشي چې له دوديز چوکاټ څخه دباندې وتلای شي؛ او په بشپړه توګه د علم او استدلال په رڼا کې د هغه بدلون له خپرلو او تنقيح وروسته يې خپلې ټولنې ته وړاندې کړي.

په دې بايد پوه شو چې نړۍ دومره وخت نه لري چې زموږ د بې لارې کولو لپاره شپه او ورځ خولې توی کړي، خپل علمي او فکري ځواک يوازې زموږ د بې دينه کولو لپاره مصرف کړي؛ بلکې هغوی د انسانيت د سوکالۍ او هوساينې لپاره دا کار کوي. دا به لويه بدمرغي وي چې د دې په ځای چې له هغوی سره لاس يو کړو، او موږ هم په دې سفر کې ور ګډ شو، ارامه کېنو او د هغوی د موخو او نيتونو په اړه پرېکړې ونيسو. د انسان دنده د انسانيت د نېکمرغۍ لپاره زيار ويستل ده، او په نيتونو عالم ذات، خدای دی. موږ د انسان اصلي دنده هېره کړې، او د خدای په کارونو کې مو لاسوهنه پيل کړې.

۹- له کرښې اوښتل:

په اوسني عصر کې د پرمختګ او ودې تر ټولو اړين عنصر له کرښې اوښتل او له ټاکلي و دوديز چوکاټ څخه دباندې فکر کول دي. دا عصر زاړه حدود او پخواني سرحدونه نه مني، بلکې په دې عصر کې هغه څوک د نړۍ په سطح را پورته کېدلای شي چې له

حدودو څخه د تېرېدلو ځواک او د کړنو د څيړولو وړتيا ولري. دا عصر محدودیتونه نه مني، بلکې يو انسان هغه مهال سترې لاسته راوړنې لرلای شي چې خپل ټول محدودیتونه له منځه يوسي؛ د انساني وړتيا او استعداد په اړه د منفي تصوراتو او افکارو هنداره ټوټې ټوټې کړي؛ او دومره سترو شيانو ته لاس واچوي، او د خپلو وړتياوو دایره دومره پراخه کړي، دومره هسکو څوکو ته ځان ورسوي چې يوازې د علامه اقبال دا شعر يې سمه احاطه کولای شي چې:

خودی کو کر بلند اتنا که هر تقدیر سے پہلے
خدا بندے سے خود پوچھے بتا تیری رضا کیا ہے

علامه اقبال رح

دا کار يوازې هغه مهال شونی دی چې لومړی هغه منفي ليدلوری او فکر له منځه يو وړل شي چې زاړه او پخواني هر څه سم او ښه دي، له نیکونو را پاتې میراث د غورځولو نه دی او داسې نور گڼ منفي خرافات او ليدلوري... او هر فکر، عقیده او نظر د علم او عقل په زور نقد شي، کره او ناکره يې بېل شي، د سمو او ناسمو ترمنځ يې کرښه وکارل شي، د وړ او ناوړه توپير يې روښانه شي، منفي او مثبت اړخونه يې په ډاگه شي؛ او بيا له هغو څخه کره، سم، وړ او مثبت نظريات او ارزښتونه د زړه په مينه را خپل کړای شي، او ناکره، ناسم، ناوړه او منفي افکار او نظريات د تل لپاره له منځه يووړل شي، او ځای يې په نوو، ژوند بښونکو، مثبتو او گټورو ارزښتونو، نظرياتو او افکارو ډک کړای شي. دا کار هغه مهال شونی دی چې انسان له خپلو بندیزونو څخه ځان خلاص کړي، د ناپوهۍ او جهالت زولنې ماتې کړي؛ او دا کار هغه څوک کولای شی چې د مولانای روم د دې شعر عملي ثبوت وړاندې کړي:

بی تردد می رود در راه راست

د دې لارې انسان بيا هغو مقامونه ته رسېږي چې مولانای روم يې د همدې بيت په دوهمه مسره کې په دې ډول بيانوي:

ره نهی دانی بجو گامش کجاست

دا وگړی د ټولني د نورو وگړو لپاره يوه بېلگه وگرځي. د نړۍ د سترو انسانانو د ژوند ليکونو له لوستنې دا له ورايه برېښي چې په دوی ټولو کې يوه مشترکه ځانگړنه وه. او هغه له کرښې بهر فکر کول ، د چوکاټ ماتول او محدوديتونو ته غاړه نه ايښودل وو. دا عصر په دوديزو افکارو سمبالو شخصيتونو ته ځای نه ورکوي ، بلکې دا عصر د داسې انسان غوښتونکی دی چې دود ماتوونکی وي ، که څه هم په دې لاره کې يوازې او تنها وي.

۱۰- کورنی ملاتړ:

د دې عصر وروستۍ تقاضا او غوښتنه د کورنۍ له غړو سره د کورني ملاتړ شتون دی. د يوه انسان د بریا تر شا تر ټولو لوی لاس د هغه د مور او پلار هڅونه ، تشويق او ملاتړ لري. کله چې سهار زموږ يو ماشوم د ښوونځي د ازموينې لپاره له کور څخه وځي ، نو د نړۍ بل هېڅ ځواک او قوه د هغه د پلار له دې جملې سره سيالي نه شي کولای چې: پخیر لار شي زويه ، ته يې کولای شي!

زموږ د ټولني د وروسته پاتې والي يو لامل دا دی چې زموږ ماشومان او ځوانان د والدينو د دوو ناسمو چلندونو له کبله بې تفاوته اموخته او روږدي کېږي. يو چلن دا دی چې د ماشوم په يوه ناوړه او ناسم کار هغه ته هېڅ ډول تنبيه او لارښوونه نه کېږي ؛ بل چلن دا دی چې په يوه ښه کار کې د ماشوم ملاتړ او هڅونه نه کېږي. زموږ په ټولنه کې ډېری کورنۍ داسې شته چې له دې هم ناخبره وي چې زموږ زوی يا لور په کوم ټولگي کې ده ، تېر کال يې پایله څنگه وه او په ماشوم کې مې کوم مثبت او منفي

توپيرونه راغلي دي. د خپلو ماشومانو پر وړاندې زموږ چلن بې تفاوته دی ، په مقابل کې زموږ ماشومان او ځوانان هم بې تفاوته روزل کېږي او لويېږي.

په دې برخه کې درېيم منفي چلن دا دی چې زموږ والدين د اوسني عصر له نوعيت څخه ناخبره دي او په دې اساس د دې پر ځای چې له اوسني عصر سره سم چلن وکړي ، د هغه برخلاف زور او پخوانی چلن کوي. اوسنی عصر د معلوماتو دور (age of information) دی ، خو د کورنۍ مشران د دې په ځای چې خپلو ماشومانو ته د هغوی د پوښتنې په ځواب او يا د ستونزې د حل لارې په ښوولو کې معلومات ورکړي ، برعکس د نصيحت او لارښوونې تر عنوان لاندې ، خپل اثر و رسوخ ورباندې اچوي. پکار ده چې زموږ والدين دا چلن بدل کړي ، او کله چې له هغوی کومه پوښتنه کېږي ، يا مشوره ترې غوښتل کېږي ، نو په هغه برخه کې که معلومات ولري ، نو ښه تر ښه ، که نه په ډېر ارامه ډول خپل ماشوم ته ووايي چې په دې برخه کې زه معلومات نه لرم ، ته کولای شې له بل چا سره مشوره وکړې. نن ورځ زموږ ماشوم ، زموږ د نصيحت زرو کتابونو او ورستو مشورو ته اړتيا نه لري ، بلکې له مور څخه د معلوماتو او اطلاعاتو غوښتونکی دي.

***

زموږ ښوونيز نظام

۱- ښوونځی:

د یونان ستر فلسفي او ساينسپوه ، ارسطو هغه څوک انسان نه بولي چې له ټولني څخه لرې او بېل ژوند تېروي. د نوموړي منطقپوه په اند اصلي انسان هغه دی چې په ټولنه کې ژوند کوي. د دې يو لامل ښايي دا وي چې انسان د انسانيت ټول ارزښتونه ، عقايد او افکار له ټولني ترلاسه کوي. هلته چې ټولنه نه وي ، انسانان نه وي ، ټولنيز ژوند نه وي ، نو دا ارزښتونه او عقايد به هم نه وي. د هر انسان د انسانيت سفر د هغه له کورنۍ څخه پيلېږي. له کورنۍ وروسته د انسان د ودې او تربیې ځای ښوونځی دی.

ښوونځی له نن څخه ډېر پخوا رامنځته شوي او تر نن ورځې پورې د ښوونځيو اصلي موخه او هدف پخپل ځای پاتې دی ، خو د ښوونځيو په ټوليز نظام او چوکاټ کې د وخت په تېرېدو ستر ستر بدلونونه رامنځته شوي. د يوه ښوونځي اصلي موخه د انسان وده او رشد ټاکل شوې. انسان په هغه دور کې ښوونځي ته ور ننوځي چې د ودې او رشد په حال کې وي. په دې وخت کې د انسان د شخصيت بېلا بېل اړخونه لکه فکري ، ذهني ، ټولنيز ، عقيدوي او داسې نور د ودې او رشد پړاوونه وهي. ښوونځی د انساني شخصيت په دې ټولو اړخونو کې د توازن ، انډول او اعتدال د رامنځته کولو لپاره يوه هڅه ده. او په ډېری ټولنو کې ښوونځي په دې موخو او هڅو کې بريالي را وځي.

د یونان لوی فلسفي ، افلاطون ، پخپل کتاب ((جمهوريت)) کې د ښوونيز نظام په اړه د خبرو په مهال ليکي چې ښوونيز نظام په درې بنيادونو ولاړ دی: ښوونکی ، زده کوونکی او نصاب. ورپسې په نصاب باندې د بحث پر مهال وايي چې يوه ماشوم ته په ابتدايي دوره کې درې مضمونونه بايد وښودل شي:

۱- رياضي: د هغه د فكري او ذهني ارتقا او ودې لپاره.

۲- جمناسټيک: د هغه د بدني او روغتيايي ځواک د ښه والي لپاره.

۳- موسيقي: د هغه په شخصيت کې د اعتدال د رامنځته کولو لپاره.

افلاطون ، په ابتدايي دوره — چې د ده په اند ۸ — ۱۰ کاله وه — کې ماشوم ته د يوه ځانگړي علم او يا فن له ور ښوولو سره کلک مخالف وو. دی په دې اند وو چې بايد د بلوغ تر مهاله پورې ماشوم دا واک او اختيار ولري چې هر علم يا فن د ځان لپاره غوره کوي ، نو غوره يې کړي. تر دې ځايه پورې د افلاطون نظريات له علمي او اکاډميک اړخونو معقول او صحيح برېښي. خو کله چې د شعر او ادب په هکله خبرې کوي ، نو له شعر او ادب سره د افلاطون مخالفت ښوونيز نظام ته هم را غځېږي ، او نوموړی وايي چې ماشوم ته بايد شعر او ادب ور زده نه شي ، ځکه دا دواړه په انسان کې تبلي ، غفلت او په عملي ژوند کې ناراستي رامنځته کوي.

په حقيقت کې دا د افلاطون يوه فكري تېروتنه وه. او د دې يو ښکاره لامل دا برېښي چې افلاطون د موسيقي او شاعري ترمنځ نه شلېدونکې او خپلمنځي اړيکې هېرې کړې او بيا يې دا فکر وړاندې کړی دی. شعر او ادب ، د تورو او کلماتو او نظم و نثر په بڼه د موسيقي پنځونه ده. که موسيقي د انسان په غږ کې را پيدا شي ، سندرې او زمزمه ترې پيدا کېږي ؛ که چېرته په ځينو الاتو او وسايلو او يا د هغوی په اجزاوو کې يوه همغږي او آهنگ رامنځته شي ، نو موسيقي ترې زېږي ؛ او کله ناکله همدا موسيقي له هغو تورو او کلماتو څخه چې د يو بل په څنگ کې په هنرمندانه توگه ځای په ځای او د احساس و عاطفې په تار واوبدل شي رامنځته کېږي چې دې ته بيا شعر و شاعري وايو.

خو شاعرۍ ته د ارزښت نه ورکولو پرته ، له نن څخه ۲۵۰۰ کاله مخکې هغه څه ته اشاره کول چې نن ورځ انسان له ډېرو هڅو وروسته ترلاسه کړي ، د نوموړي فلسفي او ادبپوه نبوغ او علمي وسعت څرگندوي.

افغانستان د تاريخ په اوږدو کې له عصري علومو لرې پاتې شوې او يوه دوديزه ټولنه وه. بې له شکه ، له عصري علومو لريوالی د دې ټولنې يوه ستره بدمرغي وه ، خو دوديز اړخ يې يوه وره گټه هرومرو رسولې او هغه دا چې تر خپل وسه يې خلک د هماغه دور په دوديزو زده کړو روزلي او سمبال کړي وو.

په افغانستان کې عصري ښوونځي ډېره پخوانۍ ريښه نه لري ، بلکې د نولسمې او شلمې پېړۍ د مهال زېږنده دي. له همدې وخت څخه په افغانستان کې د دوديزو زده کړو تر څنگ عصري زده کړې پيل شوې. خو په لومړيو وختونو کې په همدې ښوونځيو کې هم د دوديزو او مذهبي زده کړو پله د عصري علومو په پرتله درنه وه. د نصاب ډېری برخه زړې فلسفې ، د منطق ځينو پخوانيو کتابونو ، فقهې و عقايد او صرف و نحوې نيولې وه ؛ او د هغه وخت د علومو شتون پکې ډېر پيکه او کم رنگه وو. د رياضي يو نيم کتاب ، د ساينس په اړه د عمومي پوهاوي يو کوچنی کتاب او داسې ځينې نور کتابونه به وو. خو د وخت په تېرېدو ، په دې کې تر ډېره بريده ښه والی راغی ، او له نصاب څخه مذهبي او ديني رنگ تر ډېره بريده لرې شو او ځای يې ډېری عصري علومو ته ورکړل شو. په اوسني نصاب کې په ديني برخه کې يو يا دوه کتابونه — چې تفسير او ديني زده کړې يا په بل نوم يادېږي — وجود لري ؛ او نوره ټوله برخه يې عصري علومو ته پرې ايښې.

۲- مدرسه:

له ښوونځيو سره موازي ، د ديني او مذهبي زده کړو لپاره بېل درس ځايونه او ادارې رامنځته شوې چې نن ورځ يې د مدرسو په نوم پېژنو.

د ديني علومو د درس او تدريس اوسنۍ تگلاره هم — چې د مدرسو په بڼه ليدل کېږي — د اوسنيو عصري ښوونځيو په څېر ډېر اوږد تاريخ نه لري ، بلکې دا دواړه د اوسني

او نوي تمدن زېږنده دي. خو دا خبره بېله ده چې د عصري بڼوونځيو تاريخ د مدرسو له پيدايښت څخه وړاندې پيل کېږي.

پورته په يوه بحث کې وويل شوو چې دين د هر انسان شخصي او ذاتي مسئله ده. او په دې اړه هڅه او د ديني علومو د ترلاسي لپاره زيار او زحمت ويستل هم پخپله په يوه انسان پورې اړه لري. په حقيقت کې شوي هم همداسې دي. د مدرسو تر منځته راتگ پورې ديني زده کړې په انفرادي او شخصي ډول زده او تدريس شوې دي.

د اسلام دين د حضرت محمد (ص) له خوا صحابوو ته ورسېد. په صحابوو کې ځينو دين په ډېره غوره ډول زده کړ؛ خپل ټول ژوند يې د اسلام زده کړې ته وقف کړی وو. د هغه پايله دا شوه چې په صحابوو کې ډېر لوی علما، مفسرين او د فقهي پوهان را پورته شوو. په هغه وخت کې د ديني علم مآخذ يا په ساده اصطلاح د نصاب يوازینی کتاب ((قرآن کریم)) وو. کوم صحابي به چې د قرآن په يوه برخه نه پوهېده، نو له نورو صحابوو څخه به يې په دې اړه پوښتنه کوله يا به پخپله نبي کریم ص ته راتلل.

د صحابوو له دور را وروسته، تابعينو کت مت په همدې ډول — لکه څرنگه چې صحابوو له پيغمبر (ع) يا نورو صحابوو څخه زده کړی وو، دوی هم له سترو صحابوو قرآن کریم زده کړ. په دې وخت کې د قرآن کریم ترڅنگ د احاديثو او يا د پيغمبر (ع) د ژوندليک — چې د نورو له خولو بيان شوی وو — راتولول هم پيل شوو. اوس د قرآن کریم ترڅنگ د احاديثو درس او تدريس هم پيل شو. د امام مالک (رح) په اړه راځي چې نوموړي به په مسجد نبوي کې د خپل د حديثو د کتاب ((مؤطا)) تدريس کاوه. او د درس په دې حلقه کې به د امام شافعي (رح) په څېر لوی علماء هم کېناستل. دې لړۍ تر اوږد مهاله پورې دوام وکړ.

کله چې دين له عربي قلمرو څخه واوښت او د عجمو نړۍ ته ورسېد او د اسلام د پيروانو دايره پراخه شوه. نو اوس د دين د زده کړې لپاره لومړی د هغې ژبې زده کړه

چې د دې دين كتاب پكې نازل شوی وو ، يوه لويه اړتيا شوه. د دې ترڅنگ له عجمو سره د زيات تعامل او ځينو نورو لاملونو په اساس پخپله په عربو كې هم د عربي ژبې هغه ذوق او سليقه نه وه پاتې چې يو وخت د دوی د وياړ او فخر وسيله وه. د دې اړتيا د پوره كولو په هڅه كې د صرف ، نحوې ، بلاغت ، معاني ، او داسې نور ژبني علوم رامنځته شوو. په دې وخت كې چې كوم كس د دين زده كړه غوښتله ، نو اړينه وه چې لومړی په عربي ژبه كې پوره تبحر ومومي. د دې لپاره به د عربي ژبې د سترو پوهانو او امامانو په لټه كې ووتل ، او د صرف و نحوې له امام څخه به يې صرف او نحوه زده كړل ؛ د بلاغت او معاني لپاره به يې د يوه بل امام په خدمت كې كلونه تېر كړل. د دې ترڅنگ په اسلامي نړۍ كې د عباسيانو د خلافت پر مهال د علومو هغه ستر كاروان له ځان سره د اسلام لپاره ځينې نوې ننګونې هم را وټوكولې. د نورو اديانو د كتابونو ، د يوناني فلسفې و سقراطي منطق ، او د هند د تصوفي او عرفاني اديانو د كتابونو ژباړو ، بې له شكه ، د علم نوي بابونه پرانيستل. خو ورسره يې ځينې پوښتنې او نيوكې هم را پورته كړې. د دې تفصيل ډېر اوږد دی خو اجمال يې دا دی چې د دې كار په پايله كې د منطق او فلسفې په څېر د علومو او فنونو زده كړه هم د يوه ديني عالم لپاره اړينه وگرځېده.

له دې وروسته به د دين د اصلي ماخذ چې قرآن او سنت وو ، تر څنگ د پورته يادو علومو او فنونو زده كړه هم حتمي او ضروري وه. په دې كې بله په زړه پورې خبره دا وه چې د دې امامانو او علماوو ځای به په يو ښار كې څه چې په يو هېواد كې هم نه وو. له همدې امله په دين ميين انسان اړ وو چې د هر فن او علم لپاره ميلونه ميلونه لاره ووهي او ډېری سفرونه به په پلي تگ كېدل. د امام بخاري ، امام شافعي او داسې نورو امامانو ژوندليک له همداسې سفرونو څخه ډك دی.

د دين زده كړه په همدې ډول روانه وه. تر دې پورې چې اوسني تمدن د مدرسې په بڼه يوه لويه پېرزوينه پرې وكړه. او اوس اړتيا نه وي چې د يوه ځانګړي فن يا علم لپاره يو

تن ميلونه سفر وکړي ، بلکې د هر فن او علم ، عالم يې د ديني مدرسو په نظام کې را يو ځای کړي او هر څوک په ډېرې اسانۍ کولای شي چې ټول علوم په يو ځای کې پای ته ورسوي ، او د نورو عصري نظامونو په څېر د فراغت سند هم ترلاسه کړي .

۳- نيمکړتياوې او اړين بدلونونه:

تر دې ځايه پورې د ښوونځي او مدرسې په ښوونيزو نظامونو ، د هغو د منځته راتگ پر ځينو لاملونو او نوعيت خبرې وشوې . په دې ځای کې به په دواړو نظامونو کې پر شته نيمکړتياوو او ستونزو ، او ورسره په هغو کې پر اړينو بدلونونو او حل لارو بحث وکړو . د بحث د لنډون په موخه هره نيمکړتيا او ستونزه د هغې له حل لارې او بدیل سره يو ځای څېړل شوي .

د مدرسو او ښوونځيو يوه تر ټولو لويه ستونزه دا ده چې زموږ د ټولني ښوونيز نظام يې په دوه نه يو کېدونکو ټوټو وېشلی او په پایله کې يې ټولنه په دوو فکري او شعوري برخو تقسيم کړې . په مدرسو کې عصري علوم نه ترسترگو کېږي ؛ او په ښوونځيو کې بيا د ديني علومو يوازې يو يا دوه کتابونه ښوول کېږي چې يو خو د يوه انسان ديني اړتيا ته ځواب نه شي ويلای ، او بل دا چې هغه کتابونه د يوه ځانکړي مذهب يا فرقې د فکر په اساس ليکل شوي وي چې پخپله ډلبندی او فرقه واریت ته لاره پرانيزي . زموږ د نصاب د ديني برخې کتابونه د حنفي مسلک له مخې ليکل شوي ؛ چې په لومړۍ ورځې لا انسان ته د تقليد لارښوونه کوي او په دين کې د تحقيق او څېړنې دروازې پرې تړي . بل خوا ، له مدرسې فارغ ځوان د ځانکړي نصاب د لوستلو او په خاص چاپېريال کې د روزل کېدو له کبله له روان عصر او نوې نړۍ سره نابنده وي . په دې اساس ، کله چې د دې دواړو ځايونو فارغين په ټولنه کې له يو بل سره مخ شي ، نو د دوی دواړو ترمنځ يو لوی فکري واټن وجود لري او د دواړو ترمنځ د افهام او تفهيم هېڅ بنسټ او ځمکه (context) نه ترسترگو کېږي . د دوی فکري سطحه د دواړو ترمنځ د ټولنيزو

اړیکو لپاره لوی خنډ رامنځته کوي. نو تر ټولو لومړی پکار دا ده چې دا دوه اړخیز نظام په یوه او له یو بل سره همغږي نظام بدل شي.

یو داسې نظام چې تر دوولسو ښوونیزو کلونو پورې له یوه ماشوم څخه دا واک وانه خلی چې د خپلې خوښې او استعداد سره سم مسلک د ځان لپاره غوره کړي. د مدرسو یوه لویه ستونزه همدا ده چې مدرسه پخپله د یوه ماشوم په هکله دا پرېکړه کوي چې پلانکی به هرومرو دیني عالم کېږي، دا هېڅ توپیر نه کوي که خدای هغه د یوه انجینر یا ډاکټر کېدو لپاره خلق کړی وي.

د دوو نظامونو پر ځای د یوه گډ نظام د رامنځته کولو لپاره تر ټولو مهم عنصر نصاب دی، ځکه همدا نصاب دی چې د ښوونځیو او مدرسو تر منځ اساسي توپیر او د بېلتون کړښه رامنځته کوي. د دې نظام په اړه د لیکوال عمومي فکر او نظر په لاندې ټکو کې وړاندې شوی:

۱- نصاب باید په داسې ډول چمتو شي چې له دوولس – یا هر څومره چې د دې کارپوهانو ته ښه برېښي – کلو وروسته یو ماشوم که وغواړي چې د ځان لپاره د عصري علومو ډگر غوره کړي، نو هم پراخه واک و فرصت ورسره وي؛ او که غواړي چې د دین یو تکړه عالم شي، نو هم دروازې ورته خلاصې وي. د دې لپاره اړینه ده چې دوولس کلن نصاب په ورته توازن او انډول برابر شي.

۲- د هېواد ملي ژبې (پښتو او دري)، زموږ د دین ژبه (عربي) او یوه نړیواله ژبه چې په اوس کې وخت په علمي ډگر کې ترټولو مخکښه ژبه (انګرېزي) ده، نو پکار ده چې دا څلور واړه ژبې د دې نصاب یوه لازمي برخه وگرځول شي. په دې څلورو ژبو کې پښتو او دري ژبې زموږ ملي ژبې دي چې د دې زده کړه د دې ټولني د هر وګړي لپاره لازمي ده؛ په دې ژبو کې زموږ د کلتور او فرهنگ ژورې ریښې پټې دي، د دې ژبو له زده کړې پرته موږ له خپل اصلي ثقافت څخه لرې پاتې کېږو. عربي ژبه زموږ د دین او مذهب

ژبه ده. د دې ژبې زده کړه د يوه مسلمان لپاره له بلې هرې ژبې زياته مهمه ده. ځکه له دې ژبې پرته مسلمان انسان نه شي کولای چې پخپل مذهبي کتاب ((قرآن کریم)) پوه شي. او په پای کې د اوسني عصر ژبه ده. د انگرېزي ژبې په ارزښت وړاندې هم زياتې خبرې وشوې. د اوسني نظام برعکس چې مدرسو کې دا ژبه هېڅ شتون نه لري او په ښوونځيو کې له څلورم ټولګي څخه پيل کېږي؛ پکار ده چې د ملي ژبو د زده کړې په څنګ کې دا نورې دوه ژبې (عربي او انګرېزي) هم ځای په ځای کړای شي.

۳- د ديني علومو په برخه کې قرآن کریم او احاديث پخپله اصلي بڼه بايد د نصاب يوه برخه وګرځي. نه دا چې د فقهي له پخوانيو کتابونو څخه احکام را ټول کړای شي او بيا د دين په توګه زده کوونکو ته وښوول شي، پکار ده چې زده کوونکي په مستقيم ډول په قرآن او حديث د پوهېدلو وړتيا ولري؛ د دې په ځای چې زده کوونکي د پېړيو پخوانۍ د فقهي په پېچلو غوټو کې خپله د تحقيق او څېړنې ټوله انرژي له لاسه ورکړي، ښه به وي چې هغوی د قرآن کریم له رڼې چينې څخه خپله علمي او ديني تنده ماته کړي. په دې کې هم شک نشته، چې تر نن ورځې پورې په قرآن او حديث چې کوم کار شوی، هغه ډېره ارزښتناکه او ګرانښه شتمنې ده؛ پکار ده چې هغه علمي کار هم زده کوونکو ته ور وپېژندل شي، خو يو زده کوونکي بايد په داسې ډول وروزل شي چې د قرآن او سنت خبره د وروستۍ کړنې په توګه ومني، نه دا چې د امام ابو حنيفه (رح)، يا امام احمد (رح)، يا امام مالک (رح)، يا امام شافعي (رح) د کتاب يو تعبير او تفسير تر ټولو صحيح ورته ښکاره شي.

۴- قرآن کریم د اسلام وروستی کتاب دی. له دې وړاندې هم اسماني کتابونه نازل شوي چې په اوس وخت کې يې درې کتابونه د ژباړو په ډول په نړۍ کې وجود لري. د هغو په اړه خپله وروستۍ پرېکړه قرآن کریم اورولې. د قرآن کریم په راتلو هغه ټول پخواني کتابونه منسوخ شوو؛ خو په دې کې هېڅ شک نشته چې تر اوسه هم هغه کتابونه اسماني کتابونه او د الله له خوا نازل شوي صحايف دي. کومه رڼا، حکمت،

لارښوونه او هدايت چې په قرآن کریم کې شتون لري ، په هغو کتابونو کې هم شته . د انجيل ، زبور ، تورات نسخې له ټولو تحريفاتو او لاسوهنو سر بېره ، د الله تعالى له علم او حکمت ډکې سرچينې دي . نو د قرآن او حديث ترڅنگ په نصاب کې د دې کتابونو ځايول او تدريسول هم يو ډېر گټور او با ارزښته کار دی . له دې لارې زده کوونکي د اسلام له ټول تاريخ — له ادم (ع) څخه تر محمد (ص) پورې — څخه خبرېدلای شي او په دې پوهېدلای شي چې قرآن کریم يوازې د دې کتابونو په ځينو برخو کې د تحريف او لاسوهنې د ترسره کېدو خبر را کړی ، دا خبره يې هېڅکله نه ده کړې چې له نن څخه وروسته الله له دې کتابونو څخه خپل حکمت او هدايت بېرته واخيستل او نور دا هغه الهي کتابونه نه دي . د دې يوه بله گټه دا هم ده چې په دې ډول د زده کوونکي په فکر او نظر کې وسعت پيدا کېږي او د نورو اديانو په اړه يې منفي تصور او ليدلوری ختمېږي .

۵- بل مهم عنصر عصري علوم — لکه فزيکس ، رياضي ، کيميا ، بيالوژي ، ... — بايد د نصاب يوه برخه وگرځول شي . همدا علوم د اوسنۍ نړۍ د پرمختگ لامل شوي دي . د همدې علومو په مټ يوه ټولنه کولای شي چې د ټولنو ترمنځ د سيالۍ ډگر ته ور ښکته شي . د دې ترڅنگ هره ټولنه يو لړ علوم لري چې ټولنيز علوم يې بولو ، په نصاب کې تر يو ټاکلي بريده د دې علومو شتون هم اړين او ضروري دی . د خپلې ټولنې د تېر مهال ، د ټولنې د ځمکنيو سرچينو ، په اوسني نظام ... او داسې نورو ډېری موضوعاتو باندې د پوهېدلو لپاره د تاريخ ، جغرافيا ، مدني زده کړې او داسې نورو ټولنيزو علومو له ارزښت څخه انکار نه شي کېدای . په يوه غوره او بنسټ جوړوونکي نصاب کې د دې ټولو شتون لازمي دی .

۶- د نصاب يوه برخه بايد ځينو هنرونو ته ځانگړې شي . پکار ده چې زده کوونکو ته د کتاب په بڼه نه ، بلکې په عملي بڼه ځينې هنرونه ور وښودل شي . شاعري ، ليکوالي ، رسامي ، نقاشي او موسيقي هغه هنرونه دي چې د انسان د باطن څرگندونه پرې کېږي .

او بېرته د يوه انسان د باطن او اروا د آرامتيا لپاره او په انساني شخصيت کې د توازن په رامنځته کولو کې اغېزمن رول لوبوي. د هنرونو يو بل ښه والی دا وي چې د نورو گټو ترڅنګ د انسان لپاره يوه تفريح هم وي. په ښوونځي کې زده کوونکو ته په غوره او مسلکي ډول د موسيقۍ ور زده کول ، د رسامي او نقاشي ور زده کول يو ډېر ستر کار دی.

ليکوال په دې پوهېږي چې د دې وروستي ټکي پر وړاندې به د خلکو غبرگون څه وي ، خو ليکوال هېڅکله هم نه شي کولای چې د خلکو د غبرگون له امله پر يو علمي او ساينسي حقيقت سترګې پټې کړي. دا يو منل شوی حقيقت دی چې هنرونه د انسان په ذهني او رواني وده کې لوی رول و کردار ترسره کوي ، او په تېره بيا د موسيقۍ هنر. موسيقي ته د تصوف سترو خېرو او مخکښانو لکه مولاناى روم او داسې نورو ځانګړی ارزښت ورکړی. د هنرونو له ارزښت څخه هېڅکله انکار نه شي کېدای. دا چې يوه ټولنه د ځينو لاملونو په اساس يو هنر بد او ناروا گڼي ، هغه بېله خبره ده. ((په دې اړه چې موسيقي حرامه ده وګورئ: د کتاب درېيمه برخه ، * مذهبي فکر*))

۷- په دې ځای کې بېرته د افلاطون خبرې ته ور ګرځم چې ښوونيز نظام په درې بنسټونو ولاړ وي: ښوونکی ، نصاب او زده کوونکی. د نصاب په اړه پورته خبرې وشوې. زده کوونکی د يوه ښوونيز نظام د فابريکې خام توکی وي. په ښوونيز نظام کې تر ټولو ستر رول د ((ښوونکي)) دی. ښوونکی د ښوونيز نظام لپاره د څرخ مثال لري. او بې له ښوونکي څخه دا نظام پرمخ نه شي تلای. د ښوونکو د گمارنې په برخه کې پکار ده چې له ډېر غور او فکر څخه کار واخيستل شي. تر ټولو ښه به دا وي چې د ښوونکو د گمارنې او څارنې لپاره يوه بېله اداره رامنځته شي. لومړی هر ښوونکی د هماغې ادارې له ازموينې او ارزونې وروسته وگمارل شي ، او بيا يې وخت په وخت کړنې او کارونه وڅارل شي.

یوازې د ښوونکو د استعداد او وړتیا په اړه هم پاملرنه نه ده پکار ، بلکې د دې ترڅنګ د بېل فکر ، عقیدې ، دین ، ژبې ، کلتور او فرهنگ ښوونکي باید وګمارل شي . که یو زده کوونکی د خپلې ټولنې تاریخ د یوه هندو-مذهبي استاذ له خولې واوري ، یا انګرېزي ژبه د یوه پښتون یا دري ژبې پر ځای له یوه کافر انګرېز څخه زده کړي ، او یا د بیالوژي تدریس د یوه عیسوي ښوونکي له خوا وشي ، نو آیا دا به د هغه زده کوونکي په فکر او نظر کې وسعت او پراخوالي ته لاره هواره نه کړي ؟ او آیا دا ډول زده کوونکی به هغه شخص نه وي چې له هر ډول انسان سره به په ډېر پراخ تندي افهام او تفهیم کوي ؟ آیا همدا به هغه زده کوونکی نه وي چې یوازې د مذهبي ، فرهنگي ، عقیدوي ، قومي او ژبني توپیر له امله به هېڅکله پخپل ځان د علم او تحقیق دروازې نه تړي ؟ او تل به د علم او پوهې په لور ور درومي ؟

نصاب د یوه ملت د لورتیا او ځورتیا پر بېکره کوي . په دې هکله یوه مقاله ، یو کتاب ، یا د یوه مفکر فکر بسنه نه کوي . په دې ځای کې د نصاب په اړه غټو غټو ټکو ته اشاره وشوه . نصاب په څه ډول ولیکل شي ؛ پورتنی مواد په څه ډول په نصاب کې ځای پر ځای شي ؛ د ښوونځي لپاره څومره موده وټاکل شي ؛ او ... داسې بلها نورې پوښتنې شته چې د یوې ټولنې د مفکرینو او د دې برخې د پوهانو ناستو ، خبرو اترو او قلم ته اړتیا لري .

۴- پوهنتون:

له ښوونځي وروسته د لوړو زده کړو او په یوه برخه کې د تخصص تر کچې رسوونکي بنسټ د پوهنتون یا University په نوم یادېږي . پوهنتون کلمه خو د فارسي ژبې د ((دانشگاه)) لفظي ژباړه ده ، خو University کلمه د لاتیني ژبې له Universitas څخه اخیستل شوې چې د ښوونکو او پوهانو د ډلې او یا د وګړو ، ټولنو ، کمپنیو ، کارخونو یوې ټولګې ته ویل کېږي . د University پراخه معنا ټولګه او یا مجموعه ده . د پوهنتون اوسني جوړښت ته په کتو د University کلمه د دې بنسټ لپاره یو ډېر

غوره انتخاب دی. په اوسنیو پوهنتونونو کې د گڼو څانگو ښوونکي ، نصابونه ، سیستمونه او داسې نور په یو ځای کې راټول شوي وي ، او د یوې مجموعې په توګه خدمات وړاندې کوي.

پوهنتونونو ته د لار پیدا کولو لپاره په نړۍ کې گڼ سیستمونه شتون لري. زموږ په هېواد کې پوهنتون ته رسېدو لپاره د کانکور سیستم کارول کېږي. د کانکور په آزموینه کې بریالي زده کوونکي دولتي پوهنتونونو کې زده کړې کوي ؛ او په دې آزموینه کې پاتې زده کوونکي خصوصي پوهنتونونو ته مخه کوي. دلته به د کانکور آزمویني پر څرنګوالي یو څو خبرې وګورو.

د کانکور آزموینه د اوسني عصر د علمي غوښتنو سره بیخي په ټکر کې ده. د کانکور آزموینه د ښوونځي د وروستیو درې کلونو له نصاب څخه چمتو کېږي او یو زده کوونکی اړ ده چې دا ټول کتابونه ټکي په ټکي په یادو زده کړي او بیا د خپلې خونې پوهنځي (Faculty) ته لار پیدا کړي. که یو زده کوونکی د شرعیاتو پوهنځي غواړي ، نو اړ ده چې د طب پوهنځي د غوښتونکي په څېر ساینسي مضامین ورته زده کړي ؛ او که یو زده کوونکی طب غواړي ، نو هغه هم اړ ده چې د شرعیاتو یا د حقوقو د غوښتونکي په څېر دیني مضامین او کتابونه هم په ښه توګه زده کړي. د ارواپوهنې د څېړنو په اساس ، په نړۍ کې داسې انسانان ډېر کم دي چې په ورته وخت کې په څو مضامینو کې بریالي راوځي. هر انسان د یوه ځانګړي کار او برخې لپاره پنځول شوی وي. او که انسان ته یوازې هماغه کار ور وسپارل شي ، نو هله دا انسان بریالی کېږي. د کانکور د همدې سترې نیمګړتیا له امله ډېری د شرعیاتو او ادبیاتو پوهنځي له هغو ډاکټرانو او انجینرانو څخه ډک دي چې ذهنونه یې د ژبنيو ، اجتماعي او دیني مضامینو لپاره چمتو نه وو.

په دې ځای کې څه پکار دي؟ پکار ده چې د کانکور آزموینه په څو برخو ووېشل شي او د هر پوهنځي د مینوالو لپاره بېله بېله آزموینه برابره کړای شي. تر څو هر زده کوونکی

په ډېرې آسانۍ وکولای شي چې د خپلې خوښې پوهنځي ته بريالی شي او د خپل ځان او هېواد لپاره د خدمت جوگه شي.

پوهنتون ته له بريالي کېدو وروسته ، زده کوونکی — چې اوس يې زده کړيال بولي — له يوې بلې ستونزې سره مخ کېږي ، هغه د پوهنتون داخلي فضا يا چاپيريال وي. زموږ د ډېريو پوهنتونونو چاپيريال علمي او څېړنيز نه وي ، بلکې د يوه ابتدائيه ښوونځي د ټولگيو په څېر وي. له زده کوونکو سره د استاذ چلند غيرعلمي او غيرمنطقي وي ؛ دغه راز ، زده کوونکي له استاذ سره هغه ډول چلند نه کوي چې يو زده کوونکی يې بايد وکړي ؛ له زده کوونکو سره د استاذ تعصبي چلند او په ورو خبرو له خپلو زده کوونکو سره ضد او کينه کول ، د دې په مقابل کې د زده کوونکو له خوا له خپل استاذ سره غيرعقلانه او غيرانساني چلند د نن ورځې د ډېريو پوهنتونونو د پېژاند نښې گرځېدلې. د علمي او ساينتي فيک ماحول پر ځای له پوهنتون څخه د تربيه او روزنې يو مرکز جوړ وي ؛ د ساينس يا کمپيوټر استاذ د ساينس او ټکنالوژۍ په هکله د بحث په ځای د دين او مذهب تبليغ پيل کړی وي ، يا د شريعاتو يو استاذ د ساينس او ټکنالوژۍ په اړه د منفي او ناسم ليدلوري خپرولو ته متې را نغښتې وي ؛ او داسې نورې ډېرې منفي کړنې او چلندونه په اوسنيو پوهنتونونو کې ليدل کېږي چې هېڅ علمي او عقلي بنياد نه لري.

د دې پر ځای ، پکار ده چې پوهنتون په ټوله معنا يو علمي او څېړنيز مرکز وي ؛ زده کوونکو ته بايد د بحث او استدلال وخت ورکول شي ؛ ښوونکو ته بويه چې د خپلو زده کوونکو د رتبې او شرنې په ځای هغوی ته په علمي او عقلي استدلال قناعت ورکړي ؛ يو زده کوونکی ته دې حق ورکول شي چې د خپل استاذ خبره وننگوي او چيلنج يې کړي ؛ په مقابل کې دې استاذ د احساساتي او غيرمعقول چلن په ځای له استدلال او منطق څخه کار واخلي ؛ زده کوونکو ته دې د خپلو وړتياوو ، استعدادونو ، خلاقيتونو او نوښتونو د ښکارولو وخت او موقع ورکول شي. د پوهنتونونو نصاب دې د نړۍ له

سترو پوهنتونونو سره سيال شي. د استاد او زده کوونکي ترمنځ واټن دې راکم کړی شي او د استاد او ښوونکي ترمنځ دې د هغو اړیکو پر رامنځته کولو کار وشي چې نن ورځ د ښوونيزې ارواپوهنې د څېړنو په اساس غوره او ګټورې ښودل شوې دي. ښوونيز نظام بايد په داسې ډول جوړ شي چې د استاد او شاګرد ترمنځ اړیکه د حاکم او محکوم په څېر نه ، بلکې د ملګري او لارښود په څېر وي.

دا خبره ډېره عامه ده چې ملتونه د علم په مټ پرمختګ کوي. پوهنتونونه د همدې علم مرکزونه دي ؛ د پوهنتونونو ځورتيا د ملت ځورتيا ده ، او د پوهنتونونو په نظام کې بهتري ، ښه والی او پرمختګ د يوه ملت سوکالي ، هوساينه او وده ده.

***

ژبه

ژبه د انسانانو ترمنځ د اړیکو او ارتباطاتو رامنځته کولو وسیله ده. د انسانانو ترمنځ هر ډول ټولنیزې، سیاسي، فکري، عقیدوي، مذهبي، توکمیزې او قومي اړیکې د ژبې په تار تړلې دي. د دوو بېلو ژبو د وگړو په منځ کې تر هغو پورته یادې اړیکې په سم او اغېزمن ډول نه شي رامنځته کېدای، تر څو چې د یو بل په ژبه پوه نه شي. په حقیقت کې د پورته یادو ټولو اړیکو اساس له ذهن څخه را ټوکېږي، او ژبه انساني ذهن ته محسوس حالت ورکوي. د دې لپاره چې د دوو وگړو ترمنځ د پورتنیو اړیکو سرچینه (ذهن) له یو بل سره په تماس کې شي، اړتیا ده چې له دواړو خواوو څخه دا سرچینه په داسې ډول د یو بل په وړاندې کېښودل شي چې د دواړو لپاره د فهم وړ وي، د دې کار یوازینی لار ((ژبه)) ده.

په دې ځای کې د ژبو په ځینو اړخونو لنډې خبرې کوو. پیل یې د ژبو په پیدایښت کوو:

۱- د ژبې پیدایښت:

د الهامي ادیانو له مخې د ځمکې پر سر لومړنی انسان آدم (ع) وو. د الهامي ادیانو کتابونه دا ټوله پېښه په دې ډول بیانوي چې د دې نړۍ خالق آدم (ع) په جنت کې خلق کړ. ورپسې حوا (ع) پیدا شوه. د دوی دواړو د یوې تېروتنې له امله دوی دواړه له شیطان سره یو ځای له جنت څخه وشړل شوو. او د ځمکې په سر انساني ژوند پیل شو. په ځینو کتابونو کې د ځمکې د پیدایښت کلونو ته هم اشاره شوې. د عیسویانو یو پاپ ((آرچبشپ اشر)) تر دې اندازې وړاندې تللای چې د لومړني انسان د پیدایښت نېټه یې له میلاد څخه ۴۰۰۴ کاله وړاندې، د اکتوبر په نهمه، د سهار په ۹ بجې په گوته کړې. او دا یوازې د یوه پاپ تبلیغ نه، بلکې د کمبریج یونیورسټي د نایب

چانس لر ، ډاکټر لایټفوت له خوا هم یاده نېټه تائید شوې . (د برترنډ رسل اثر ((دین او ساینس)) ، ۵۲ مخ)

په دې کتابونو کې د آدم (ع) له را شړل کېدو دمخه یوې پېښې ته هم اشاره کېږي . پېښه دا وي چې الله تعالی ټولې پرښتې او پېریان راټول کړي ، او ځینې څیزونه یې مخې ته کېږدي . لومړی له پرښتو څخه وغوښتل شي چې د دې څیزونو نومونه واخلي ، خو پرښتې عاجزې پاتې شي . بیا آدم (ع) ته د ورته کار امر وشي ، آدم (ع) د الله تعالی د ورکړي علم په اساس د هغو څیزونو نومونه واخلي . له دې پېښې څخه د مذهبي پوهانو استدلال دا دی چې آدم (ع) په ټولو ژبو پوهېده او هماغه وو چې د نړۍ ټولو شیانو ته یې نومونه ورکړي . خو د لیکوال په فکر دا یوازې قیاسونه دي او هېڅ علمي بنیاد نه لري . آدم (ع) د نورو پیغمبرانو په څېر یو پیغمبر وو . خو دا چې لومړنی انسان وو او انساني نسل د ده (او حوا ع) له وجود څخه رامنځته کېدونکی وو ؛ او ښکاره ده چې د پیغمبرانو یو ستر رسالت خپل قوم ته د الله تعالی پیغام رسول وي ، او د پیغام رسولو لپاره ژبې ته اړتیا وي ، نو آدم (ع) هم د همدې اړتیا له مخې د نورو پیغمبرانو په څېر یوازې په یوه ژبه پوهېده او په هماغه ژبه یې خپل ذریت ته د اسلام تبلیغ کاوه . هغه ژبه کومه وه ؟ هغه ژبه تر کوم وخته پاتې شوه ؟ ښه به وي چې د دې پوښتنو د ځوابونو لپاره د علم او ساینس پرمختګ ته په تمه شو چې د دې پوښتنو تر ځوابه رسېدلای شي او که نه ؟

په دې کې هېڅ شک نشته چې لومړنۍ ژبه انسان ته د الله تعالی له خوا ورکول شوې . له هغه وروسته د نړۍ ټولې اوسنۍ ژبې (د عربي په شمول) د انسان د عقل او فکري ځواک زېږنده دي . په انسان کې د ژبو رامنځته کولو شعور او د ژبې له لارې د افهام او تفهیم کولو وړتیا د الله تعالی له خوا ایښودل شوې . خو د ژبني پروسس نور ټول مراحل د یوې ژبې کلیمات ، محاورې ، تحولات ، تغییرات ، د ژبې په شفاهي او غیر شفاهي بڼو اوښتل را اوښتل ، نحوي او صرفي قواعد وضع کول ، او داسې نور ګڼ اړخونه د انسان

په اختيار کې ورکول شوي. يوې ژبې ته پراختيا او وده ورکول ، د هغې د بډاينې لپاره کار کول ، او داسې نورې چارې په ټوله کې د هغې ژبې په ويونکو پورې اړه لري او دا ټول انساني کارونه دي. د همدې اصل له مخې د نړۍ ډېری اقوامو خپلې ژبې د لوړتيا هسکو ته رسولې او وروسته پاتې ملتونو د خپل علمي او فکري شاته والي له کبله خپلې ژبې د ځورتيا کندې ته غورځولې.

۲- زموږ د هېواد ملي ژبې:

د ملي ژبې اصطلاح پخپله تنگه دايره کې د هر قوم د ژبې لپاره کارول کېدلای شي. د بېلگې په ډول پشه يي ژبه د همدې قوم لپاره يوه ملي ژبه ده. خو په اوسني وخت کې د ملي يا په انگرېزي کې د national کلمې معنا پراخه شوې. د دې ترشا يو تاريخي لامل لوی لاس لري. کله چې نړۍ د ملتونو د خپلواکۍ اصل ومانه ، نو له هغه وروسته نړۍ په ملي رياستونو (nation states) ووېشل شوه. له دې نېټې وروسته ، ملتونه د مذهب ، نسل ، رنگ ، ژبې او يا پر کوم بل اساس نه جوړېدل ، بلکې د يوه ملت د جوړېدو اساس و بنسټ پخپله هېواد شو. په دې اساس ، په افغانستان کې د گڼو ژبو ، نسلونو او رنگونو د شتون سربېره هم د دې هېواد هر وگړی افغانی گڼل کېږي ، په همدې ډول ايراني ، پاکستاني او امریکايي... دا چې ټول قومونه او پرگنې تر يو نوم او يو بيرغ لاندې راټول شوي ، نو د دوی لپاره ژبه هم يوه وټاکل شوه او دا ژبه يې ملي ژبه گڼل کېږي. يعنې دا به هغه ژبه وي چې په نړۍ کې به د دې ملي رياست استازيتوب ورباندې کېږي. دا بېله خبره ده چې هر قوم خپلې ژبې هم د سيمه ييزو ژبو په توگه پاللې شي او د هغه هېواد د دولت يوه دنده دا هم وي چې د نصاب په کتابونو کې د هغوی ژبې ته هم برخه ورکړي ، خو دا کتابونه به يوازې د هغوی په سيمو کې لوستل کېږي ، نه په ټول هېواد کې ، ځکه چې د ټول هېواد ملي ژبه يوه وي.

دا خبره به لږ لا روښانه کړو. دا مهال چې هر کله له يوې پديدې سره د ملي ، قومي يا national کلمه يادېږي ، نو دا په حقيقت کې گڼې معناوې لېږدولای شي:

يو ، دا ژبه يا بله هره پدیده د دې هېواد د يوې ستړې پرگنې يا اکثریت پورې اړونده ده.

دوه ، که خبره د ژبې وي ، نو بيا هغه ژبه د يوه هېواد ملي ژبه گرځي چې له نورو ژبو څخه ډېره بډايه ، لمن يې ډېره پراخه ، له علمي او څېړنيز اړخه ډېره شتمنه ، او په ټوله کې د يوه هېواد ډول ډول اړتياوې د نورو ژبو په پرتله په ښه ډول پوره کولای شي.

د دې ترڅنگ نور گڼ لاملونه هم کېدلای شي چې يوه ژبه د ملي يا قومي ژبې کېدو وياړ خپلوي.

زموږ په هېواد کې د دېرشو شاوخوا ژبې دود دي. په دې کې دوه ژبې (پښتو او دري) د ملي ژبو په توگه غوره شوې. په يادو ژبو کې پورتنۍ دواړه ځانگړنې وجود لري او له همدې کبله د ملي ژبو حيثيت يې غوره کړی. په دې معنا چې پښتو او دري دواړه د دې هېواد هغه ژبې دي چې د نورو ژبو په پرتله يې ويونکي زيات دي ؛ او بل دا چې د يوه هېواد اړتياوو ته په کتو دواړه ژبې خپل رول په ښه ډول لوبولای شي.

پښتو او دري دواړه اوږد تاريخ لري ، او د دواړو ژبو د ريښو په اړه د ژبپوهانو او مؤرخينو ترمنځ گڼ اختلافات او نظريات وجود لري ، او تر اوسه پورې داسې نظر نه دی وړاندې شوی چې د علم او عقل په ميزان کې وزن او وقعت ولري. په آر کې دا په علمي او څېړنيز ډگر کې زموږ نارامي او سستي په گوته کوي. خو داسې هم نه ده چې دا ډگر له څېړنو بيخي تش پاتې دی ، بلکې ډېرو لويو مؤرخينو او ژبپوهانو په دې برخه کې بې ساري گامونه پورته کړي او هر کار يې په خپل ځای کې بلها ښېکنې لري.

پښتو او دري زموږ په ټولنه کې د دوو خویندو په څېر اوږه په اوږه روانې وي. زموږ د هېواد کابو هره پاڼه ، د نصاب کتابونه ، دولتي اسناد ، مکتوبونه ، لايحې ، قوانين ، نږدې هر څه په دواړو ژبو خپرېږي. په هغو ولايتونو کې چې د پښتو و دري په ځای يوه

بله ژبه دود وي ، هلته بيا د ملي ژبو تر څنګ د هغه ځای سيمه ييزه ژبه هم د نصاب برخه ګرځي .

د دواړو ملي ژبو ويونکي د خپلې خپلې ژبې د بډاينې او ودې لپاره پراخه زيار او زحمت وباسي . د دواړو لورو ترمنځ ښه سخنه سيالي روانه وي ، آن کله نا کله دا سيالي په يوه ژبني او قومي تعصب هم بدله شي . هر لوري غواړي چې ژبه يې د دا بل لوري په پرتله په هېواد کې زياته دود او پلي شي . که له دولتي ادرسه يو اعلان په يوه ژبه چاپېږي ، نو د بلې ژبې ويونکي د نيوکې غږ پورته کړي او کله نا کله خبره تر مظاهرو پورې ورسېږي . دا کار په آر کې له خپلې ژبې سره مينه او يا د يوې ژبې د بډاينې لپاره نه کېږي ، بلکې تر ډېر بريده د دې تر شا ژبني ، قومي او فکري تعصب او يا د ځينو نورو کړيو او اسبابو لاس وي . د دې يو بل لامل دا وي چې کله د ژبې اصلي دنده چې افهام او تفهيم او د پيغام رسول ده ، له ياده وايستل شي او له ژبې څخه د تعصب يو توکی جوړ شي ، نو هله هم په ټولنه کې همداسې غبرګون راولاړېږي .

۳- د دري او پښتو ترمنځ روان کړکېچ:

له تېرو څو لسيزو راهيسې زموږ هېواد له همداسې يوه کړکېچ سره مخ دی . د کړکېچ کلمه به ډېره نرمه او ساده وي ، که د دې په ځای د ((جنگ)) کلمه وکارول شي ، نو زياتی به نه وي شوی . د دې کړکېچ په رامنځته کولو کې دواړه لوري پراخ لاس لري . خو د پښتو ژبې ويونکي (پښتانه) بيا ځان د دې کړکېچ تر ټولو زيات قربانيان گڼي او دا له مقابل اړخه يو تعصب گڼي چې د دوی ژبې ته پام نه کوي او ارزښت نه ورکوي . کابو هر پښتون له دې سر ټکوي چې له پښتو سره تعصب کېږي ؛ په ښوونځيو او پوهنتونونو کې په پښتو ژبه تدريس نه کېږي ؛ دولتي اسناد ، مکتوبونه ، عريضې ، لايحې او داسې نور په پښتو ژبه نه وړاندې کېږي ؛ دولتي مامورين په پښتو ژبه نه پوهېږي او پښتانه مجبور دي چې په دري ژبه يو مکتوب يا عريضه وليکي ؛ په رسنيو کې د پښتو ژبې خپرونې نشته ؛ په ټولنه کې دري ژبې له پښتنو سره په پښتو ژبه خبرې

نه کوي او پلمه يې دا وي چې: «په پښتو نه پوهېږم»؛ او داسې نور ډېر گڼ شکايتونه اورېدل کېږي.

د وروسته پاتې ټولنو د وروسته والي يو تر ټولو لوی لامل دا وي چې هر وگړی يې د ځان لپاره کار کوي. د دې پر خلاف، د پرمختللو ټولنو هر وگړی هر کار د خپلې ټولنې د پرمختگ او ودې لپاره کوي. په پرمختللو ټولنو کې دا فکر هډو وجود نه لري چې پلانی کار د ټولنې پلانی قشر يا پور کړی نو دا يوازې په هماغه قشر پورې اړوند ده، بلکې د پرمختگ او ودې هره کړنه د ټول هېواد لپاره گټوره او مفیده بولي. خو په وروسته پاتې ټولنو کې د ځانځانۍ فکر ژورې ريښې کړې وي. همدا فکري مغالطه زموږ په ټولنه کې د ژبو په اړه هم دود ده او همدې يوې مغالطې زموږ ټولنې ته پرېمانه زيانونه اړولي دي:

۱- د همدې فکر له مخې زموږ په ټولنه کې هر دولتي مکتوب، لايحه، قانون، او داسې ډېر نور څه په دوو ژبو ليکل کېږي او خپرېږي چې زموږ د ټولنې لوی بشري ځواک يې بوخت کړی، لگښتونه يې زيات کړي، وخت ورباندې ډېر ضايع کېږي او داسې نور.

۲- د همدې يوې فکري مغالطې له امله زموږ په هېواد کې هر کتاب دوه ځله ژباړل کېږي. که يو کتاب دري ته وژباړل شي (چې ډېری کتابونه لومړی دري ته ژباړل کېږي)، نو يو پښتون دا تر ټولو لويه فريضه گڼي چې اوس يې پښتو ته هم وژباړي. حال دا چې په همدې وخت، بشري انرژي او لگښت، پښتون يا دري ژبي ژباړن کولی شواي چې خپلې ټولنې ته يو بل کتاب را وژباړي. او يوازې د خپل قوم او ژبې د بدايينې د فکر پر ځای يې کولای شواي چې ټول هېواد ته د علم له بحر څخه يوه بله لپه را پورته کړي. په پوره ډاډ ويلای شو چې هر هغه کتاب چې پښتو ژبې ته ژباړل کېږي، هغه مخکې له مخکې څخه په دري ژبه کې شتون لري او دې ته هېڅ اړتيا نه وي چې هغه کتاب بېرته د همدې قوم لپاره وژباړل شي.

۳- همدې يوې مغالطې زموږ ټولنه له لوی انتشار او گډوډۍ سره مخ کړې. په ټولنه کې يې د تعصب ، کينې او حسد په څېر ناوړه ، انسان وژونکي او د ټولنو ويجاړوونکو عناصرو ته وده ورکړې او ورځ تر بلې د چينجيو په څېر دا ښېرازه ونه له منځه کمزورې او نازکه کوي.

او داسې نورې گڼې ناوخوالې دي چې يوازې له همدې يوې فکري غلطۍ څخه را پورته کېږي. ځينې وگړي بيا استدلال کوي چې که داسې ونه کړو نو زموږ ژبه له منځه ځي او مري او د نړۍ پر مخ به يې نوم او نښان هم پاتې نه وي! دا خبره رښتيا ده چې که يوې ژبې ته علمي کار ونه شي ، علمي او ساينسي اثار ورته را ونه ژباړل شي نو خامخا يوه ژبه د مرگ خولې ته غورځي! خو د ژبې د ژوندۍ ساتلو لپاره هېڅ اړتيا نشته چې يو کتاب چې له وړاندې څخه لاد هېواد په ملي ژبه ژباړل شوی وي ، هغه بيا ځل وژباړل شي. د يوې ژبې د ژوندۍ کولو پر ځای پکار ده چې يو قوم او ملت را ژوندی کړی شي. د يوه کتاب له ژباړلو دمخه به دا څېړنه څومره وخت ونيسي چې آيا دا کتاب له پخوا څخه په بله ملي ژبه کې شته او که نه ؟ که وي نو عقل ته ډېر نږدې او د هېواد په گټه همدا ده چې پر هماغه بسنه وشي او که نه وي نو بيا دې وژباړل شي.

په دې ځای کې به پورته ياد شکايتونه له علمي او عقلي اړخه تحليل او تجزيه کړو او وبه گورو چې تر کومه بريده هغه شکايتونه پر ځای دي ؟ او ترڅنگ به يې د ليکوال د فکر له مخې د دې شکايتونو د حل په موخه ځينې وړ او بدیل لارې چارې هم په گوته کړو:

۱- په پوهنتون يا ښوونځي کې يو زده کوونکی د دې حق نه لري چې د استاذ د ژبې په هکله شکايت وکړي ، هغه هم په داسې حال کې چې استاذ د هېواد په يوه نه يوه ملي ژبه خبرې کوي. دا په حقيقت کې د استاذ او شاگرد ترمنځ د تفاهم او همغږۍ يوه چاره ده. پکار ده چې دا ستونزه د دواړو لورو په هوکړه هواره شي. اخر ، د يوه خارجي ژبې استاذ څخه د زده کړې لپاره يا هغه زده کوونکي چې له هېواد څخه بهر زده کړه

کوي ، هغوی خو هم هغه پردی ژبې زده کوي. هغه مهال خو دا شکایت هېڅکله نه کېږي چې یو انگرېز ، ترکی ، هندی او یا جرمني استاد په پښتو یا دري ژبې ولې تدریس نه کوي او یا دا زموږ مورنۍ حق دی ؟ په پردیو هېوادونو کې د زده کړو لپاره پردی ژبې زده کوو ، نو همدا کار ولې دلته نه کوو ؟ که یو ښوونکی په پښتو ژبه تدریس نه شي کولای او په دې پوهېږو چې په دې برخه کې په ټول هېواد کې له هغه بل تکړه ښوونکی نشته ، نو ولې د دري ژبې په زده کړه لاس نه پورې کوو ؟ او که بیا وي ، نو بیا هېڅ دې شکایت ته اړتیا نه لرو ، په ډېرې اسانۍ کولای شو چې د خپلې خوښې او مورنۍ ژبې ښوونکي ته کېنو او زده کړه ترې وکړو. که موخه له یوه ښوونکي څخه د علم او پوهې ترلاسی وي ، بیا نو یوه ژبه د ځان لپاره خنډ گڼل یوازې یوه بانه کېدلای شي .

۲- د ژبې — هغه که هره ژبه وي — اصلي موخه د پیغام رسول او خپلو افکارو ته د انتقال وړ جامه ورکول ده. له ژبې څخه د تعصب او تبعیض یو عنصر جوړول ، یو ډېر ناوړه او غیر انساني عمل دی. زموږ په ټولنه کې دا ستونزه ډېره عامه ده چې د تعصب له امله د یو بل په ژبه خبرې نه کوي ، حال دا چې د دواړو خواوو دواړه ژبې زده وي. او ډېری وختونه پر همدې لویې لویې شخړې او لانجې را پورته کېږي. که وگورو دا هېڅ د لانجې وړ خبره نه ده ، هر کله چې یو پښتون او دري ژبی له یو بل سره مخ کېږي ، نو دوی کولای شي چې له لاندې درې حالتونو څخه یو یې غوره کړي :

(الف) که پښتو ژبی په دري پوره پوهېږي او یا لږ لږ پوهېږي ، نو د یوه مهذب او ټولنیز انسان په توگه پکار ده چې له هر ډول تعصب پورته له هغه کس سره په دري ژبه افهام او تفهیم وکړي. او دا ټکی په ذهن کې کلک وساتي چې زموږ اصلي نېکمرغي او هوساینه په سم او غوره ډول د پیغام په رسولو کې ده ، نه پخپله ژبه باندې په تعصب کولو کې.

(ب) که دري ژبی په پښتو پوره پوهېږي او یا لږ لږ پوهېږي ، نو بیا ده ته پکار ده چې یوازې د خپل پیغام په رسولو فکر وکړي ، او کونښنې دې وکړي چې د خپل پیغام په رسولو کې له تر ټولو غوره کلماتو او جملو څخه کار واخلي.

ج) که دواړه د یو بل په ژبه سم پوهېږي ، خو حالت داسې رامنځته شي چې پښتو ژبی په پښتو پیل وکړي او دري ژبی په دري ژبه خبرې پیل کړي ، نو باید په ورین تندي دې حالت ته غاړه کېښودل شي. دواړه لوري دې په خبرو کې یو بل ته درناوی وکړي. له یو بل څخه دې د ژبې د بدلولو — په ټینگار — غوښتنه نه کوي ، بلکې د نړۍ د مهذبو انسانانو په څېر دې د یو بل د پوهولو او پوهېدلو چاره سرته ورسوي.

۳- باید په دې پوه شو چې د یوه قوم ژبه هغه مهال بډایه کېږي چې هغه قوم وده او پرمختګ وکړي. د یوه قوم پرمختګ په علم او پوهه کې دی. کله چې یوه ټولنه له علمي او اخلاقي اړخه عروج ته رسېدلې وي ، نو هغه مهال د هغه قوم ژبه هم بډایه کېږي ، بیا هغې ژبې ته د نورې نړۍ هم پام کېږي ، او بیا ټوله نړۍ د خپلې علمي تندي د خړوبتیا لپاره همدې ژبې ته مخه کوي. خو که یو قوم له علمي او اخلاقي اړخه په پستی او خورتیا کې وي ، نو لومړی خو د هغه قوم ژبه بډایه نه شي کېدلای ، او بیا که هغه ژبه ډېر ښه اثار هم ولري ، د قوم په پرمختګ او وده کې هېڅ رول نه شي لوبولای. د ژبې بډاینه د یوه قوم په پرمختګ کې هېڅ ډول رول نه شي لوبولای. بلکې د یوه قوم پرمختګ او وده ، یوې ژبې ته د نړیوالې ژبې تاج ور په سر کوي. د دې یوه ښه بېلګه عربي ژبه ده. په نړۍ کې تر عربي بډایه ژبه نشته ، د نحوي ، صرف ، د لغاتونو د زېرمې ، د ادبي پنځونو او فن پارو له اړخه هېڅ ژبه له عربي سره د سیالی جوګه نه ده ، خو د دې ژبې بډاینې د دې اقوامو په پرمختګ کې هېڅ رول نه دی لوبولی. او نن ورځ تاسو گورئ چې عربي نړۍ له څه ډول زوال او خورتیا سره مخ ده؟ او د همدې اقوامو د وروسته پاتې والي له امله د عربي په څېر شتمني او درني ژبې هم خپل اثر له لاسه ورکړی دی.

کله چې یو قوم په علمي او ساینسي ډګر کې زیار او زحمت ویستل پیل کړي ، نو هغه مهال اړینه وي چې د قلم څښتنان را پورته شي او خپلې علمي لاسته راوړنې او اختراعات خوندي کړي. په دې وخت کې یو پښتو ژبی کولای شي چې په پښتو ژبه اثار او کتابونه

ولیکي ، دري ژبې پخپله ژبه ؛ او همداسې د بلې هرې ژبې ویونکي تر خپل وسه خپلې ژبې ته خدمت کولای شي .

د دې پړعکس ، که موږ خپل ټول تمرکز د ژبې بدایني ته واړوو ، نو هغه څه دي چې موږ یې خپلې ژبې ته ورکولای شو؟ آیا د یو څو پښتو/دري ناولونو او شعري ټولگو چاپول ، د دولتي مکتوبونو او لایحو په پښتو/دري ژبو چمتو کېدل او داسې نور زموږ ژبه بدایه کولای شي؟ او آیا له علم څخه د لړیوالي لپاره دا یوه حقیقي او عقلي پلمه کېدای شي چې موږ د خپل ښوونکي په خبرو نه پوهېدو؟

۴- د پښتو ژبې کره کول:

په دې ځای کې بحث یوازې پښتو ژبې ته ځانگړی کېږي او دري ژبه ترې بېلېږي ، ځکه تر اوسه پورې دري ژبه له دې ستونزې سره نه ده مخ شوې. په دې هیله چې په راتلونکي کې هم ورسره مخ نه شي.

د نړۍ ټولې ژبې د یوې ژبې زېږنده دي. د وخت او حالاتو له مخې په هره ژبه کې بدلونونه او تغییرات رامنځته شوي ، او هرې ژبې ځان ته یو مستقل نظام خپل کړی. خپله خبره په یوه بېلگه څرگنده کړو: په لومړیو کې انساني ټولنه د مچيو یوې ځالې ته ورته وه. ټول انسانان گډ اوسېدل ، شمېر یې کم وو او په یوه ژبه یې خبرې کولې. کله چې د دوی په شمېر کې زیاتوالی راځي ، نو له یو بل څخه لرې کېږي ، لرې لرې ځایونو ته رسېږي ، ترمنځ یې واټن ډېرېږي ، او هره ډله د ځان لپاره نوې ځالې (ټولنې) جوړوي. هره ډله د مچيو د یوې مستقلې ډلې په توگه خپل ټولنیز ، اقتصادي او سیاسي نظام رامنځته کوي. ښکاره ده چې هر ډول نظام د یوې سیمې د طبیعي او فطري جوړښت له مخې رامنځته کېږي ، په همدې اساس انساني ټولنې هم له بدلونونو او تغییراتو سره مخ کېږي. له همدې سره ، د هرې ټولنې په ژبه کې هم توپیر رامنځته کېږي. هر قوم له خپل تمدني ، ټولنیز ، اقتصادي ، سیاسي ، علمي ، اخلاقي او عقیدوي

پرمختګ ، ودې او بدلون سره سم په ژبه کې هم تغیرات رامنځته کوي. نوي وسایل او توکي رامنځته کېږي ، هغو ته نومونه ورکول کېږي. نوي افکار او تصورات را پورته کېږي ، د هغوی لپاره په ژبه کې نوي تعبیرات را پیدا کېږي او په همدې ډول په ژبو کې تنوع او ګڼوالی رامنځته کېږي.

ولې په ډېری ژبو کې ورته کلمات لیدل کېږي؟ د دې لامل دا دی چې ټولې ژبې له یوې ژبې څخه زیږېدلې دي. او دا په حقیقت کې داسې ده لکه له یوه مور او پلار څخه چې ګڼ نسلونه رامنځته شي؛ که څه هم د لومړني مور او پلار ډېری خواص په راتلونکو نسلونو کې له منځه لاړ شي ، خو په هر نسل کې د هغوی DNA په ډېرې اسانۍ موندلای شو. په ژبو کې هم ځینې ځینې ورته والي په نورو نسلونو کې له ګڼو توپيرونو سربرېره د مشابه DNA د شتون په څېر ده.

دلته یو بل ټکی هم مهم دی. داسې نه ده چې هرې ټولنې په مستقل ډول خپله ژبه پراخه کړي ، بلکې هرې ژبې د لغاتونو د زېرمې د زیاتوالي لپاره له نورو ژبو څخه لغتونه را پور کړي او خپل ځان یې پرې شتمن کړي. د هغو ټولنو ژبو ډېره وده او پرمختګ کړی چې د علم او نوښت په برخه کې له نورو ټولنو څخه چټک وو. د دې پړعکس ، هغه ټولنې چې د تنبلی او غفلت په خوب ویدې وې ، د هغوی ژبو هم وده نه ده کړې او دا ژبې تل د نورو ژبو پورورې پاتې شوې.

له نورو ژبو څخه د لغتونو راپورول هېڅ د اندېښنې وړ خبره نه ده. ژبه د ټول انسانیت مشترکه پانګه ده او هر څوک کولای شي چې تر خپل وسه ګټه ترې واخلي. په هېچا دا بندیز نشته چې یوازې په پلانی ژبه به خبرې کوي او په بله ژبه خبرې نه شي کولای. هغه ژبې چې اوس نړیوالې ژبې ګڼل کېږي ، په هغو کې یوه ژبه هم داسې نشته چې له نورو ژبو څخه پورورې نه وي. تر دې چې د انګرېزي په څېر نړیوالې ژبې ډېری کلمات له لاتیني ، یوناني ، جرمني ، فرانسوي او داسې نورو ژبو څخه اخیستي دي. عربي هم

د نورو ژبو له اغېز خوندي نه ده پاتې شوې ، حتی په قرآن کریم کې هم د نورو ژبو کلمات را پور شوي .

دا تصور او لیدلوری چې پخپله لیکنی یا گړنی ژبه کې د نورو ژبو کلمات کارول یو ناسم کار دی ، په هېڅ ډول له عقل سره سمون نه خوري .

د همدې تصور په اساس ، زموږ د ټولني پښتو ژبي په دې هڅه کې دي چې خپله ژبه د نورو ژبو له اغېز څخه راوباسي ، چې دا یو ناشونی کار دی ، او د هرې پردۍ کلمې لپاره د پښتو ژبي انډول ولټوي . دې کار ته د ژبي د کره کولو نوم ورکول شوی . د دې ډلې یوازینی موخه دا ده چې هر څه ته یوه پښتو کلمه را پیدا کړي ، هغه که د دوو نورو ژبو له کلماتو څخه یوه ترکیب شوې کلمه هم وي ؛ خو هغه مخکینی دود شوې پردۍ کلمه باید د خلکو له خولو وایستل شي .

په حقیقت کې دې ډلې د ژبي اصلي دنده هېره کړې چې د خپل مافی الضمیر څرگندول دي او دا کار که په هره ژبه کې په ښه توګه وشي ، د ښکمرغۍ خبره ده .

د دې ډلې کړنو ته به اشاره وکړو . هغه لغتونه چې دا ډله یې د سوچه پښتو په ډول خپلې ټولني ته وړاندې کوي ، له لاندې حالتونو څخه له یوه سره مخ وي :

۱- هغه کلمه د یوې یا دوو نورو ژبو له دوه یا زیاتو لغتونو څخه یوه ترکیب شوې کلمه وي چې په دې برخه کې ډېری تکیه په اردو او فارسي ژبو کېږي .

۲- هغه کلمه چې دا ډله یې غواړي پښتو انډول یې پیدا کړي او یو مناسب انډول په لاس ور نه شي ، نو د هماغې کلمې انډول په یوه درېیمه ژبه کې گوري او بیا هماغه معادله کلمه پښتو ژبي ته کت مټ را ژباړي . په دې برخه کې ډېر تمرکز په انګرېزي ، جرمني ، فرانسوي او کله نا کله په فارسي و عربي ژبه کېږي .

د دوی دا کار له علمي اړخه سم دی او که ناسم؟ د یوې ژبې په بډاینه کې رول لوبولای شي او که نه؟ گټه یې زیاته ده او که یې زیانونه زیات دي؟ په دې ځای کې په دې پوښتنو بحث نه کوو، بلکې په دې ځای کې یوازې د لیکوال په ذهن کې د پښتو ژبې په اړه عمومي طرحې او نظریاتو ته تم کېږو:

الف) یوه ژبه هغه وخت بډایه کېږي چې د علمي اثارو او لیکنو زېرمه یې پراخه او لویه وي. په همدې اساس پکار ده چې د پښتو ژبې د ودې او پراختیا په موخه ډېر تر ډېره علمي اثار او لیکنې وپنځول شي.

ب) پکار ده چې په پښتو ژبه کې د نړیوالو ژبو ځانگړنې وپنځول شي. په نړیوالو ژبو کې د گڼو ځانگړنو تر څنګ یوه دا هم وي چې د نورو ژبو د کلماتو او محاورو د منلو لپاره یې سینه خلاصه او لمن پراخه وي. هر کله چې یوه نړیواله ژبه له یوې نوې کلمې سره مخ کېږي، نو په ټوله لېوالتیا دې ته آماده وي چې هغه کلمه پخپل ځان کې را ونغاړي. نړیوالې ژبې یوازې دومره کوي چې هغې نوې کلمې ته خپله بڼه او خپل انداز ورکوي او خپل اصول او فطرت ورباندې پلي کوي. همدا کار له پښتو ژبې سره هم پکار دی. هر کله چې پښتو له یوې نوې کلمې سره مخ شي، نو د دې په ځای چې د هغې لپاره د یو بې خونده او غیرعلمي اندول په لټون پسې منډې تررې پیل کړو، پکار ده چې هغه کلمه پخپل اصلي شکل را خپله شي او یوازې د خپلې ژبې اصول، قواعد، جوړښت او سترګچر پرې تطبیق شي. دلته به یې یوې بېلګې ته اشاره وکړو:

✓ Facebook: د دې په ځای چې دا کلمه پښتو ژبې ته وژباړو، یا یې د یوې بلې ژبې اندول را پور کړو، یا د دوو نورو ژبو له کلماتو څخه یوه ترکیب شوې کلمه د پښتو د کره کلمې په توګه دود کړو، بڼه به وي چې پخپله همدا کلمه په پښتو ژبه کې د (فېسبوک) په بڼه ولیکو، او دا به لا بڼه وي چې اصلي بڼه Facebook هم په لینډیو کې ورسره ولیکو.

لکه: د افغانستان ځوانان فېسبوک (Facebook) ډېر په مینه کاروي.

دلته د يوې خبرې يادونه اړينه بولم چې د نورو ژبو هره کلمه دومره ساده او اسانه نه وي چې په اسانه يې پخپله ژبه کې ليکلی وشو، ډېری پېچلې او گونگې کلمې هم پکې راځي، نو دا دنده د ژبپوهانو ده چې د دې لپاره مناسب اصول او قواعد رامنځته کړي او په دې برخه کې يو معيار جوړ کړي. پورته يوازې د انگرېزي ژبې بېلگه وړاندې شوه، همدا چلند د هرې ژبې له لغتونو سره پکار ده.

(ج) هغه کلمات چې زموږ په ټولنه کې له ډېر پخوا څخه دود دي، او د ټولني هر لوستي او نالوستي وگړي يې په معنا او مفهوم پوهېږي، د هغو کلماتو لپاره د اندولونو رامنځته کولو ته هېڅ اړتيا نشته. د دې لامل دا دی چې د خلکو له خولو څخه د يوې دود کلمې لرې کول او بله کلمه عامول، يو ستونزمن او بې گټې کار دی. او د وخت د ضياع يو ستر سبب دی.

(د) د پښتو ژبې اندولونه يوازې بايد په هغو برخو کې وموندل شي چې په هغو کې مور د پرمختگ، زياتونې او ودې وړتيا او وس لرو. د بېلگې په ډول زموږ ټولنه په ديني علومو، ادب، سياست او ځينو نورو برخو کې د دې جوگه ده چې خپلې لاسته راوړنې او پنځونې ولري. نو د دې برخو علمي اصطلاحات بايد خپلې ژبې ته را وژباړو او هماغه خپل اصطلاحات دود کړو. د دې پر خلاف، هغه ډگرونه چې په هغو کې مور د پرمختگ او ودې — د اوس لپاره — وړتيا او وس نه لرو، او يا په هغو ډگرونو کې زموږ لپاره پرمختگ که ناشونی نه وي، ډېر سخت دی — لکه د کمپيوټر ساينس برخه، عصري ټکنالوژي، طب، انجينري، فزيکس، کيميا او داسې نور، نو د هغو اصطلاحات را ژباړل او پښتو اندولونه يې موندل د خپلې ټولني په زده کوونکو او زده کړيالانو يو ستر ظلم دی. د دې لامل دا دی چې په دې برخو کې د يوه زده کړيال د مراجعې او څېړنې مواد يوازې په انگرېزي ژبه کې د لاسرسي وړ دي او که نوموړی زده کوونکی هغه اصطلاحات په پښتو ژبه کې ولولي، نو کله چې دی د خپلې څانگې يو

انگرېزي ماخذ يا ښوونکي سره مخ شي ، نو له ډېرو جدي ستونزو سره به مخ وي . د داسې برخو له اصطلاحاتو سره هم هماغه چلند بويه چې په (ب) برخه کې يې يادونه وشوه. د دې تر ټولو لويه گټه به زده کوونکي ته وي ، او ژبې ته به يې گټه دا وي چې که همدا د پردې ژبې اصطلاحات زموږ په ژبه کې دومره دود شي چې د هر وگړي لپاره پرې پوهېدنه اسانه او ساده شي ، نو له دې لارې به زموږ ژبه هم له علمي او د لغتونو د زېرمې له پلوه درنه او بډايه شي. انگرېزي او بلې هرې نړيوالې ژبې په همدې تکلاره اوسني دريځ او مقام ته لار موندلې ده.

د پورتنیو څو نظرياتو يوه لويه گټه به دا وي چې پښتو ژبه به د نړيوالو ژبو ډلې ته ور نږدې شي ، ځکه زموږ ژبه به پخپل ځان کې هغه پوټنشيال لري چې خپله لمنه پراخه کړي او د ودې لور ته مايله ژبه به وي. د يوې ژبې کره کول له دې پرته بله هېڅ پایله نه لري چې هغه ژبه را تنگه او لنډه کړي او په ژبه کې د نوښتونو او بدلونونو پر وړاندې يو کلک دېوال را تاو کړي.

۵- په پښتو ژبه کې املايي تنوع:

نن ورځ يوه بله ستونزه چې پښتو ژبه ورسره په لويه کچه مخ ده ، هغه په دې ژبه کې املايي تنوع ، رنگا-رنگي او گنوالی دی. دا ستونزه خپل گڼ لاملونه لرلای شي ، خو په ټوله کې په درې برخو کې تر سترگو کېږي:

يو ، د پښتو د ياکانو په برخه کې چې د ډېری ليکوالانو او ژبپوهانو له ليکنو او څېړنو سربېره هم دا ستونزه له پورته پور (لويو ليکوالانو او ژبپوهانو) را نيولې ، بيا تر تيت پور او د ښوونځي د زده کوونکو ترمنځ په ناحل شوې ډول پاتې ده. د دوو لويو ليکوالانو او ژبپوهانو کتابونه هم که راوگورو ، نو وينو چې د ياکانو ترمنځ لوی توپير او فرق وجود لري.

د بدلون پر لور

دوه ، دا چې پښتو ژبه د لغتونو له پلوه يوه نېستمه او تنگه ژبه ده او ډېرى الفاظ يې له نورو ژبو څخه راغلي ؛ نو کوم الفاظ چې له نورو ژبو څخه زموږ ژبې ته راځي ، د هغو په املا کې هم زموږ د ليکوالانو ترمنځ لوى واټنونه ښکاري. د مثال لپاره يې لاندې ډول کلمې وگورئ:

۱- وړوکى الف لرونکي کلمې: لکه معنى چې معنا او مانا دواړه ليکل کېږي.

۲- تنوين لرونکې کلمې: دا چې په پښتو ژبه کې تنوين نشته ، نو دا ډول زياتره کلمې چې نن ورځ په پښتو کې ليکل کېږي نو درې بڼې خپلوي:

الف) غالباً (له تنوين سره)

ب) غالبا (له تنوين پرته)

ج) غالبن (د تنوين پر ځاى د تنوين تلفظ چې په پښتو کې د «ن» معادل دى).

۳- د انگرېزي ، جرمني او فرانسوي کلمې: د دې ډول کلماتو په پښتو ژبه کې د ليکلو لپاره ډېر کم داسې کېږي چې د پښتو ژبې اصلي جوړښت او چوکاټ ته وکتل شي ، بلکې تر ډېره د فارسي او دري ژبو تلفظ په پښتو ژبه کې هم عام شوى وي. مثلاً موږ په پښتو ژبه باندې د فارسي ژبې د اغېز له امله د انگرېزي ژبې د يوې کلمې تلفظ او املا په دوه ډوله کوو:-

۱- ډاکټر: هغه چاته وايو چې د طب ، درملو او درملنې په برخه کې ماهر وي.

۲- دوکتور: هغه چاته وايو چې ډاکټرېټ (Doctorate) يې کړى وي او تر ټولو ستره علمي درجه (degree) ولري.

حال دا چې په انگرېزي کې د دواړو لپاره يوه کلمه (Doctor) کارېږي!

درې ، د پښتو د املا په برخه کې درېيمه لانجمنه موضوع د هغو لغتونو ده چې گڼ ليکوال يې په اړه يوه خوله نه دي ، چې آيا يو ځای وليکل شي او که به يې بېل ليکل ښه وي. د بېلگې په ډول ، زموږ په کتابونو کې د دې لغتونو په هکله دوه-دوه حالته ليدل کېږي:

۱- نه لرو ؛ نلرو

۲- خپل منځي - خپلمنځي

۳- او داسې نورې ډېرې بېلگې په دې ژبه کې شته.

دلته د دې ستونزې يوازې پر درې اړخونو خبرې شوې ؛ خو که ژبپوهان په دې اړه خپرڼه وکړي ، نو ډېری نور اړخونه به يې هم مخې ته راشي. د دې ستونزې د هوارتيا لپاره دوه اساسي گامونه پورته کولای شو چې دلته يې دواړو ته يوازې پر اشاره بسنه کوو:

۱- د دولت له خوا پر خپرندويو ټولنو بايد داسې د څار او ارزونې اداره وجود ولري چې هر کله په هېواد کې يو کتاب چاپېږي ، نو نوموړې اداره پر خپرندويې ټولنې دا فشار واچوي چې په کتاب کې هر ډول املايي رنگا-رنگي او تنوع له منځه يوسي ؛ او که چېرته هغه خپرندويه ټولنه له څو ځله تنبيه وروسته هم ، دا کار ونه کړي ، نو اداره له هغې خپرندويې ټولنې څخه د جریمې په توگه تر يوې مناسبې مودې پورې د چاپ حق واخلي ، يا بله هره جریمه چې مناسبه وي. دغه راز ، ياده اداره پر خپرندويو ټولنو بايد دا هم يقيني کړي چې کله يوه نوې کلمه پښتو کېږي ، نو په دې اړه نه ليکوال او نه هم خپرندويه ټولنه دا حق لري چې خپل ځاني اجتهاد وکړي او نوي اصول وضع کړي. بلکې پکار ده چې د دې کار ټول حق له يادې ټولنې سره خوندي وي.

۲- دوهم بنيادي کار دا کېدای شي چې د ښوونځيو ، پوهنتونونو او نورو علمي مرکزونو نصاب بايد په داسې معياري شکل چمتو کړای شي چې يو شخص له لومړنۍ ورځې لا له معياري پښتو سره بلد شي او ژبه له دا ډول تنوع څخه پاکه پاتې وي. دغه راز ، ښه به وي چې د نصاب په کتابونو کې دې موضوع ته ځانگړې پاملرنه وشي او زده کوونکو ته هغه ټول اصول او ضوابط وښودل شي چې کله هغوی له نوې او پردۍ کلمې سره مخ شي ، نو په څه ډول او طريقه يې پښتو کړي او د املا په برخه کې کومو قواعدو ، نزاکتونو او اړخونو ته پام وکړي.

***

پای

د کتاب درېمه برخه

مذهبي فکر

من تشبه بقوم... حديث

رسول الله صلى الله عليه وسلم په يوه حديث کې فرمايي:

((من تشبه بقوم فهو منهم)) ژباړه: چا چې له کوم قوم سره ورته والی وکړ، هغه به (د) قيامت په ورځ) له هغوی څخه وي. ياد حديث عبدالله ابن عمر رضي الله عنه له نبي کریم صلى الله عليه وسلم څخه روايت کړی، او أحمد او أبو داؤد په خپلو سننو کې را نقل کړی.

د پورتنی حديث په څرگنداوي او تشریح کې ډېری علما په دې اند دي چې له کفارو، مشرکانو، مجوسانو، فاسقانو او بې دینه خلکو سره هر ډول ورته والی تر دې حديث لاندې راځي. توپیر نه کوي که هغه ورته والی او شباهت په جامو کې وي، که په صورت کې، او یا هم په دنيوي، عقیدوي او کلتوري امورو کې، لنډه دا چې هر ډول ورته والی او شباهت ناروا او حرام دی؛ حال دا چې حقیقت په دې ډول نه دی. د دې حديث په اړه علماوو تر ډېره بریده افراطي دریځ خپل کړی. په دې هکله د ټولو علماوو نظر تشه یوه ادعا ده، او هېڅ تفسیر او تعبیر یې د علم او استدلال په تله برابر نه څېږي. او په دې ټول پوهېږي چې دین هېڅکله په دعوو خپله خبره نه کوي، بلکې خپله هره خبره په علمي او عقلي دلیل بیانوي. همدا رنگه په دین کې بې بنسټه او بې دلیله دعوې اصلا حای او مقام نه لري.

د دې حديث اصلي موخه دا څرگندول دي چې یو مسلمان ته هېڅکله هم پکار نه دي چې په هغو چارو کې له نورو اقوامو سره شباهت او ورته والی وکړي او یا له هغوی نه یو څه را پور کړي چې په هغو کې اسلام څرگندې او روښانه لارښوونې لري. د بېلکې په ډول، یو مسلمان باید په دې پوه وي چې اسلام د عباداتو په اړه خپل لیدلوری، قوانین او شرطونه لري، د عباداتو په برخه کې له نورو سره شباهت کول، یا له عیسویت، یهودیت او یا بل کوم دین څخه یوه کړنه د عبادت په ډول را پور کول،

هېڅکله اسلام ته د منلو نه ده. په همدې ډول ، هغه دودونه چې اسلام روا کړي ، لکه ولیمه ، اخترونه او داسې نورو ځانگړو ورځو په هکله اسلام خپلې لارښوونې لري چې یو مسلمان بل هېڅ دین او مذهب ته اړتیا نه لري.

د دې برعکس ، په کومو برخو کې چې اسلام څرگندې او ټاکلې لارښوونې نه لري ، په هغو کې هر انسان دا واک او اختیار لري چې د خپلې خوښې او طبیعت له مخې د هر قوم کړنه یا عمل یې چې خوښ وي ، هغه راخپل کړي. د بېلگې په ډول ، اسلام د جامو ، وپښتانو ، تگ ، خبرو اترو ، او ځینو نورو ټولنیزو ادابو په هکله یوازې اصول بیان کړي. یعنې اسلام د جامو په هکله وایي چې درنې او د ستر پټوونکې جامې باید واغوستل شي ؛ په تگ کې اسلام میانه روي غوره بولي ؛ د خبرو لپاره اسلام غږ او د خبرو انداز ته پام کړی. او د شخصیت او ټولنیز ژوند په تړاو نورې ټولې لارښوونې په همدې ډول اصولي خبرې دي.

د اصل په اړه مور پوهېږو چې هر اصل خپل اطلاق غواړي. د دې اصولو اطلاق او عملي کول ، اسلام د مسلمانانو په واک کې ورکړي. د بېلگې په ډول ، د جامو په هکله د دروندوالي اصول بنودل شوی. اوس دا پرېکړه چې درنې جامې څنګه وي ؟ د دې پوښتنې ځواب یې نه دی ورکړی ، ځکه اسلام د انسان را محدودوونکی دین نه دی. که د دې ځواب ویل شوی وای چې دا او دا جامې درنې دي. نو په حقیقت کې به اسلام د انسان لپاره دایره را تنګه کړې وه. دا هغه مسله ده چې د هر عصر تهذیب و تمدن او د هرې ټولنې فرهنگ ورته ځواب ویلای شي. هر عصر د انسان په ژوندانه کې نوي بدلونونه او تغیرات پنځوي. د اسلام تر ټولو ستره ښکلا همدا ده چې هغه مسایل چې په هغو کې انسان نوښت او ابتکار کولای شي او نوي نوي اړخونه پکې را برسېره کولای شي ، د هغو په هکله یې یوازې تر اصولي لارښوونو پورې بسنه کړې.

په دې اساس ، د دې حدیث په استناد دا خبره چې له نورو اقوامو سره په لباس ، صورت ، او ټولنیزو ادابو کې ورته والی او شباهت حرام او د اسلام خلاف کار دی ، بې

بنسټه او د اسلام په سپېڅلې لمن تور داغ دی. اسلام هېڅکله په داسې څیزونو بندیز نه لکوي. هر مسلمان د اسلام اصولو ته په پام سره کولای شي چې هر ډول جامه ، صورت او ټولنيز اداب ور خپل کړي.

د علماوو په هغه نظر يوه بله نيوکه دا هم کېدای شي چې که چېرته له تشبیه څخه دلته د هر ډول ظاهري ، صوري او باطني تشبیه مراد وي ، نو بيا هغوی اړ دي چې د انسان د ظاهر او صورت په اړه د اسلام کامل نظام او لارښوونې هم را په گوته کړي. دا راته وښيي چې اسلام د وېښتانو په اړه څه نظر لري او څه ډول وېښتان په اسلام کې معتبر دي ؛ دغه راز د جامو په اړه گڼو پوښتنو ته ځواب ووايي. خو په دې برخه کې د علماوو ځواب تر ډېره په ځينو کمزورو رواياتو او د عربو پر کلتور او فرهنگ راڅرخي چې دا دواړه د اسلام د يوه حکم لپاره هېڅ ډول اساس او بنياد نه وړاندې کوي. له همدې کبله ، تر ټولو عقلاني او د اسلام رښتيني روح ته نږدې نظر او تعبير همدا دی چې دلته له تشبیه څخه مراد په عقيدوي او عبادتي چارو کې تشبیه ده ، هغه چې اسلام يې په هکله يو بشپړ او جامع تصور او ليدلوری لري.

په دې ځای کې دا نيوکه کېدای شي چې د حديث له الفاظو څخه پورتنی مفهوم نه شي استنباط کېدای. نو بايد په دې پوه شو چې که دا تعبير ترې نه شي اخیستل کېدای ، نو هغه بل تعبير هم بيا ناسم دی.

د همدې حديث تر عنوان او موضوع لاندې ډېر کله د پايڅو د بره ساتلو او ريرې پرېښودلو په اړه هم احکام استنباط کېږي چې دلته به يې هر يو بېل بېل وڅېړو:

الف) د پايڅو مسئله:

د رسول الله صلی الله عليه وسلم په دور کې د عربو مخورو او د ټولني شتمنو کسانو د لنکوټ (لنگ) تړلو دود درلود. د دوی د لنکوټ ټوکر به دومره اوږد وو چې د تک پر مهال به په دوی پسې په ځمکه څښېده. دا دود په عربو کې د غرور او کبر لامل

گرځېدلی وو. دوی به له ډېر غرور نه د لنگوت څښېدونکې برخه له ځمکې نه ور پورته کوله او په دې کې به يې يو ډول وياړ او کبر احساساوه. نبي کریم صلی الله عليه وسلم ، د عربو دې مزاج او د دې دود له کبله د انسان کېرجن کېدو ته په اشاره خپلو صحابوو ته وفرمايل چې تاسو خپل لنگوتونه له پارکيو څخه بره وساتئ او د لنگوت کومه برخه چې تر پارکيو ښکته وي ، هغه به په اور کې وي.

د دې حديث په استناد علماوو ، له دې مسئلې څخه د دين مستقل حکم جوړ کړ او د دې مسئلې تر شا اصلي علت او سبب يې له پامه وغورځاوه. په دې برخه کې علماوو لاندې ټکي له پامه غورځولي چې له کبله يې دا مسئله دومره لانجمنه شوې:

(۱) پيغمبر ع دا امر يوازې له دې امله وکړ چې د جامو هغه ډول په انسان کې کبر پيدا کاوه او په اسلام کې کبر مذموم او يوه ناوړه گناه ده ، نه د جامو ښکته يا پورته ساتل. د دې دليل دا دی چې د دې حکم له اورېدو وروسته ابو بکر صديق رض د پيغمبر ع حضور ته راغی او خپله ستونزه چې لنگوت به يې ښکته ښويده پيغمبر ع ته وويله. نو پيغمبر ع ورته وويل چې دا حکم ستا لپاره نه دی ، په تا کې کبر نشته. که دا يو عام حکم وی ، نو بايد حضرت ابو بکر صديق رض هم ترې مستثنا نه وی.

(۲) په حديث کې د لنگوت کلمه کارول شوې خو کله چې دا حديث نورو ژبو ته ژباړل شوی ، نو همدا کلمه د لنگوت په ځای په پرتوک معنا شوه چې دې حکم له پرتوک يا پتلانه سره هېڅ تړاو نه درلود. د لنگوت په اړه دا حکم نن هم پخپل ځای پاتې دی. په دې معنا چې که چېرته نن هم په يوه ټولنه کې لنگوت د کبر او غرور لامل وپېژندل شي ، نو هلته به هم لنگوت له پارکيو (ښکرو) څخه بره ساتل کېږي. د پرتوک او پتلانه په اړه هر څوک پوهېږي چې په هېڅ ټولنه کې د دې دواړو تېټ ساتل ، د کبر او غرور نښه نه گڼل کېږي. نو په دې اساس ، که پرتوک يا پتلون هر څومره تېټ وي ، تر هغو پورې تر دې حکم لاندې نه شي راتلاي تر څو چې هغه ټولنه په عمومي توگه دا ونه

مني چې له نن څخه وروسته به د پرتوګ يا پتلانه ټيټ ساتل ، د کبرجن او مغرور انسان نښه وي .

(۳) له دې حديث څخه دا استدلال هم ناسم دی چې له نورو سره ځان يو رنگه کول له دې امله ناروا او حرام دی چې نبي کریم ص هم په دې ځای کې د شباغت اصل ته په پام سره خپلو صحابوو ته امر کړی چې تاسې له مشرکينو څخه ځان ځانګړی او بېل کړئ. خو په دې ځای کې دا ټکی له پامه غورځېدلی چې د نبي کریم ص په وړاندې اصل ، شباغت نه وو ، بلکې د کبر او بې ځايه وياړ په څېر يوه لويه او عظيمه گناه وه .

(ب) د ريرې مسئله:

بله لويه مسئله چې له لومړۍ ورځې د علماوو او د مسلمانانو د لوی اکثریت ترمنځ يوه لانجمنه موضوع ترې جوړه شوې ، د ريرې مسئله ده . د ريرې په اړه به د علماوو نظريات او پر هغو د ځينو علماوو او ليکوال تنقيد د نکاتو په بڼه وڅېړو:

(۱) د ريرې په اړه په قرآن کریم کې هېڅ آيت شتون نه لري ، نه په مستقيم ډول د ريرې د فرضيت او وجوب په اړه څه څرګندونه لري ، او نه په نامستقيم ډول د ريرې په اړه کوم حکم يا لارښوونه شته . د دې يو لوی دليل هغه پېښه ده چې يو سړی امام مالک رح ته راغی او د ريرې په اړه يې د قرآن کریم آيت په دليل کې وغوښته . امام مالک رح ورته وفرمايل چې درې ورځې وروسته راشه . امام مالک په درې ورځو کې ټول قرآن کریم – هره ورځ لس سپياړې – ولوست ؛ کله چې هغه سړی راغی ، نو ورته وېي ويل چې په قرآن کریم کې مې هېڅ آيت د ريرې د اثبات لپاره ونه موند ، مګر يو آيت چې الله تعالی فرمايي **وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا** . له فقهي او د فقهي له اصولو سره يو ادنا بلد هم پوهېږي چې له دې آيت څخه په هېڅ ډول د ريرې حکم نه شي استنباط کېدای .

البته یو آیت چې هلته د ږیرې ذکر راغلی ، هغه د موسی ع او هارون ع په اړه دی چې کله موسی ع د خپل ورور هارور ع ږیره ونیسي ، نو هارون ع ورته وایي چې ای زما د مور زویه ما له ږیرې مه نیسه. له دې څخه هم ځینو علماوو دا استدلال کړی چې ږیره یو ارزښتناک او عزتمن انساني جز ده ، له همدې امله هارون ع خپل ورور ته عذر وکړ. د علماوو دا ډله په دې ډول هڅه کوي چې له دې ځایه د ږیرې فرضیت ، له تحریم څخه استنباط کړي چې دا هم د دین له بنسټیزو اصولو سره په ټکر کې ده. حقیقت دا دی چې د مصر خلکو ږیرې ته په درنه سترګه کتل او د خپلې ټولنې سپین ږيرو او هغو ځوانانو ته چې ږیره به یې پرې ایښې وه ، د قدر او عزت په سترګه کتل. په دې توګه ، لري نه ده چې موسی ع هم په همدې اساس دا خبره کړې وي.

(۲) په دې اړه دوهم لوی استدلال دا وړاندې کېږي چې د څلور واړو لویو مذاهبو امامان په دې یوه خوله دي چې ږیره فرض ده ؛ او دا د ږیرې د فرضیت لپاره د کره او مستند دلیل په توګه وړاندې کېږي. خو پر دې باید پوه شو چې د څلورو لویو امامانو دا خبره یوازې یوه ادعا ده او د خپل نظر د اثبات او استناد لپاره هېڅ دلیل ورسره نشته ؛ د دې یو څرګند دلیل پورته د امام مالک رح په واقعه کې تېر شو. د دین د یوه حکم لپاره یوازې د څو امامانو ادعا اساس نه لري ، بلکې دلیل یې باید له قرآن او یا سنت څخه وړاندې شي.

(۳) د ږیرې په تړاو ګڼ شمېر حدیثونه روایت شوي چې شاوخوا په ټولو کې یوه خبره — په سند ؛ او په متن کې د یو څه لفظي تغیر سره — شوې. په دې ټولو احادیثو کې د ږیرې پرېښودل ، د برېټونو خړپیل ، د ږیرې اوږدول او د برېټونو کمول ، له یهودو ، نصاراوو او مجوسو سره د مخالفت لپاره د ږیرې پرېښودل او برېټونو خړپیل او دې ته ورته خبره تکرار شوې. په دې ځای کې یو اصول باید تر پام لاندې وي چې د اسلام احکام مستقل بالذات وي. په دې معنا چې هېڅکله د اسلام یو حکم د یوه پردي علت ، معلول نه وي ، بلکې د هر حکم سرچینه پخپله د اسلام دننی نظام ، فلسفه ،

حکمت او چوکاټ وي. په دې ټولو احاديثو کې پيغمبر ع هر ځل همدا فرمايي چې له يهودو او نصاراوو سره مخالفت وکړئ، يعنې د ږيرې پرېښودل د اسلام يو مستقل حکم نه دی، بلکې د يوه عارضي او مؤقتي علت له مخې مسلمانانو ته امر کېږي چې ږيرې پرېږدئ او برېټونه وخرېږئ؛ ځکه که له دې احاديثو څخه د ږيرې فرضيت استنباط کېدای شوی، نو د برېټونو خرييل ولې فرض نه گڼل کېږي؟ او هغه څلور امامان د برېټونو په هکله هم ولې يوه خوله نه کېږي؟ د دې لامل دا دی چې ږيره او برېټونه پرېښودل يا خرييل د اسلام يو حکم او امر نه دی، بلکې په يوه ځانگړي مهال کې د ځانگړي مصلحت لپاره امر پرې شوی دی.

۴) په دې وروستي ټکي کې به څو منل شوو واقعيتونو ته اشاره وکړو. په دې کې هېڅ شک نشته چې ږيره ټولو انبياوو پرې ايښې او د انساني فطرت يوه برخه ده. خو پر دې پوهېږو چې دا دواړه د ديني احکامو بنسټ نه شي گرځول کېدای. دا هم له شک وتلې خبره ده چې ږيره د مسلمانانو يو ځانگړی شعار دی؛ په هر دور کې د مسلمانانو لويې ډلې ږيره پرې ايښې او په همدې شعار پېژندل شوي دي. دا يو څرگند حقيقت دی چې هر مسلمان له خپل خوږ پيغمبر سره د زړه له کومې مينه کوي او د همدې مينې د اظهار لپاره د هماغه مبارک ص په متابعت کې ږيره پرېږدي. په دې کې شک نشته چې الله تعالی به پر دې کار هرومرو هغه بنده ته اجر او ثواب ورکوي. خو دا هم له ياده ويستل نه دي پکار چې ږيره د اسلام يو حکم نه دی، په ښه نيت يې پرېښودل که ثواب لري؛ نو بل خوا ته خرييل او يا کمول يې هم هېڅ گناه او معاصي نه ده. د ږيرې له امله پر يو چا د کفر، بې دينه او منافق ټاټې لگول، د ږيرې له خرييلو لوی گناهونه او جرايم دي. دغه راز، هغه چا چې ږيره يې نه وي پرې ايښې، هغو ته هم بويه چې هغه چاته په سپکه سترگه ونه گوري چې ږيره يې پرې ايښې وي او نه هم ورته بويه چې په ږيره پورې خدا او رشخند وکړي؛ ځکه د انسان د بدن په يوې برخې رشخند او

تمسخر کول ، (العیاذ باللہ) پر الله رشخند او تمسخر کول دي او دا یوه لویه گناه او تېروتنه ده.

موسيقي

الله تعالی د انسان په شخصیت او طبیعت کې تنوع او ګڼوالی ایښی دی. انسان که له یوې خوا یو مهربانه او نرم خویه مخلوق دی ، نو بل خوا یې طبیعت له غوسې او قهر څخه هم بې برخې نه دی. یو لور ته که انسان ته د خدا په څېر غوره ډالی ورکول شوې ، نو په ورته وخت کې کله نا کله انسان ژاري او اوښکې هم تویوي.

الله تعالی انسان په تر ټولو غوره فطرت سره پنځولی دی او کوم دین او مذهب یې چې انسان ته وربښلی دی ، هغه هم د انسان له فطرت سره سم او برابر دین دی. د دې دین هېڅ حکم او امر به له انساني فطرت سره ټکر ونه لري ، او که هر کله د کوم حکم او انساني فطرت ترمنځ ټکر ترسترګو شو ، نو باید پوه شو چې د دې حکم سرچینه هغه دین نه ده او یا د دې حکم په مقابل کې ولاړ شخص عادي انسان نه دی. بشري فطرت (په لومړنۍ بڼه) او اسلام (په خالص ډول) هم معنا او مترادف تعبیرونه دي.

په همدې اساس ، د نورو ګڼو تقاضاوو او غوښتنو ترڅنګ ساز ، سرود ، نغمې او موسیقي ته تمایل او غوښتنه هم د انساني فطرت یوه لازمي او لویه برخه جوړوي. انسان فطرتا داسې پنځول شوی چې د کلماتو ترمنځ ځانګړی تناسب او وزن ، د بېلا بېلو مرغانو آهنگ لرونکي اوازونه ، د بېلا بېلو آلاتو له همغږۍ او جوړجاړي نه ټوکېدلی موسیقیت او له بنایسته او مترنم غږ څخه برخمن حنجرو څخه راوتلي سرودونه او نغمې یې باطن ته لار کوي او د خوند او کیف یو حالت پکې پیدا کوي.

موسیقي او ساز د انسان د فطرت لپاره یو پردی او نا اشنا شی نه دی ؛ بلکې د موسیقي هر ډول حالت او آهنگ په انسان کې هماغه حالت او احساس رامنځته کوي. په دې معنا چې آرامه موسیقي انسان ته د آرامتیا احساس ورکوي ، غمجن ساز انسان د خوشالۍ له حالت څخه د غم او خفګان حالت ته رسوي ، مسته او تېزه موسیقي په انسان کې د چابکتیا او ګړندي خوځښت لامل ګرځي ؛ که چېرته موسیقي د انساني

فطرت لپاره یو نا اشنا شی وی ، نو دا دومره تغیرات او بدلونونه او د انسان په احساس او عاطفه کې د بدلون راوستلو دا دومره لوی ځواک په موسیقي کې له کومه شو؟ ولې پر انسان ګډوډ او بې نظمه اوازونه بد لګېږي او کرکه ترې کوي ، خو له تناسب ، آهنگ او موسیقيت سره مل اواز خوند ورکوي او د اورېدو تلوسه یې ورسره وي ؟

د دې تر ټولو څرګند علت و سبب دا دی چې د نړۍ پر مخ ټول هنرونه د انسان په فطرت کې اخیښل شوي دي او اسلام هم هغو ته ځانګړې او په ډېر اغېزمن ډول پاملرنه کړې. الله تعالی په قرآن کریم کې د هنرونو لپاره د ((زینت)) تعبیر په کار وړی. تزئین په عربي کې د ښایسته کولو ، سینګارولو ، پسرولو ، د یو شي له اصلي حالت څخه ویستلو او یو ښکلی او په زړه کېناستونکی حالت او ډول وربښلو او ډیزان کولو په معنا کارېږي. تزئین او زینت د حسن او جمال له کلمو سره فرق لري. حسن او جمال په اصل کې د فطرت څرګندونه او اظهار وي ، خو تزئین د یوه بې ډوله ، نامنظم ، بې خونده او ګډوډ شي ، منظم او مرتب کولو ته ویل کېږي. کله چې عربان وایي چې پلانکی شی مو مزین یا تزئین کړ ، نو په دې معنا ده چې له اولني حالت څخه یې غوره او بهتره کړ.

دلته یوه پوښتنه کېدای شي چې د زینت او هنر ترمنځ څه اړیکه ده؟ د دې لپاره څه دلیل دی چې الله تعالی د زینت کلمه د هنرونو لپاره استعمال کړي؟

نن ورځ چې موږ کوم څه د هنر په نوم وپېژنو ، هغه په حقیقت کې د ځینو شته څیزونو او وړتیاوو له غوره ، منظم او ښایسته کولو څخه منځته راغلي دي. دا نظم او ښایست ځینې وختونه په انسان کې طبیعي وي ، خو ځینې وختونه بیا انسان پخپله هڅه او زیار هغه شته هنر صیقل ، منظم او مزین کړی وي. د بېلګې په ډول ، د هر عادي انسان له حنجرې څخه اوازونه راوځي ، خو د ځینو انسانانو اواز او غږ له نورو څخه توپیر لري ، د هغوی غږ خور ، مترنم ، په زړه کېناستونکی او له ځانګړي آهنگ او موسیقيت سره مل وي. د هغه په اورېدو د انسان ذهن او روح آرامتیا او ډاډ ترلاسه

کوي. ځينې په طبيعي او فطرتي توگه دا ډول ساحرانه غږ لري ، خو ځينو د يو څه رياضت او زيار وروسته دې حد ته رسولى وي. الله تعالى د بې شمېره اوازونو ترمنځ د همدې ځانگړې ډلې غږ ته د زينت تعبير راوړي. په همدې ډول ، د وينا لپاره هر عادي انسان د تورو او کلماو يوه مجموعه او ټولگه په کار اچوي ، خو ځينو انسانانو ته خداى داسې استعداد ورکړى وي چې کله په يو خاص حالت کې وي ، نو له خولې څخه هر راوتونکى لفظ او جمله يې له يوه ځانگړي تناسب ، آهنگ او ترنم سره مخ وي. له همدې څخه شعر او شاعري رامنځته کېږي. د وينا په برخه کې ، د ټولو انسانانو ترمنځ د دې ځانگړې ډلې د وړتيا لپاره د زينت اصطلاح کارول شوې. دغه راز ، ځينو انسانانو ته الله تعالى يو بل ځانگړى استعداد او وړتيا ور په برخه کړې وي ، هغه دا چې کله هغوى دوه غږ لرونکي اجسام له يو بل سره ټکوي او وهي ، نو هغه يوازې د غورونو د پردو خپروونکي اوازونه نه وي ، بلکې له يوه ځانگړي انسجام ، خوند ، لذت او معنا سره مل وي. د انسان له دې استعداد څخه د موسيقۍ هنر پنځېږي. موسيقي له دې پرته بل هېڅ هم نه ده چې انسان د وينا لپاره کوم کلمات او الفاظ کاروي ، هماغه الفاظ او کلمات د ځينو الاتو او وسايلو په مرسته تر اورېدونکي رسوي ؛ خو دا رسونه له الفاظو څخه زياته لطيفه ، له ډېرې عاطفې ډکه ، له ژور احساس سره مل او د انساني اروا ته د لار کولو له يوه پياوړي ځواک څخه برخمنه وي. او دا هماغه څه دي چې الله تعالى يې په خپل عظيم کتاب کې په زينت سره تعبيروي.

الله تعالى په ډېر ټينگار او سخته لهجه د زينتونو (هنرونو) په هکله خپل پيغمبر ته فرمايي چې اې زما پيغمبره ، دې خلکو ته چې له دين څخه يې يوازې د حلال او حرام يوه لوبه جوړه کړې او په الله تعالى پورې دروغ تړي ، ووايه (قُلْ)؛ هغه زينتونه (بنکلي شوي هنرونه او فنون) چا حرام کړي چې الله تعالى د خپلو بندگانو لپاره راويستلي (مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ)؛ او دا يهودان او نصارا چې د ځينو خوراکونو په اړه د حراموالي فتوا ورکوي ، نو دوى ته ووايه چې هغه خو ستاسې د خپلو اعمالو له کبله

پر تاسې حرام شوي ؛ که نه ما (الله) خو د زینتونو ترڅنګ پاک او سپېڅلي خواړه هم نه دي حرام کړي (وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ).

له دې وروسته الله تعالی ، د مؤمنو بندګانو نفسیاتو ته په کتو یو ځل بیا په ټینګار وایي: اې زما پیغمبره ، ښایي له مؤمنانو سره دا شک او اندېښنه پیدا شي چې دا زینتونه به الله تعالی د پخوانیو خلکو لپاره حلال کړي وي ، زموږ لپاره به حرام وي ، ځکه موږ خو مسلمانان او مؤمنان یو ؛ نو ته ورته ووايه (قُلْ) چې دا نعمونه خو په دې دنیا کې دې د همدې مسلمانانو او مؤمنانو لپاره (هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) او په آخرت کې هسې هم دا ټول نعمتونه او زینتونه د دوی لپاره ځانګړي او خالص شوي دي (حَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ) ؛ له دې وروسته ، الله تعالی فرمایي چې موږ خو خپل آیتونه په دې ډول څرګند بیانوو ، نو له دې څرګندو خبرو څخه هم چې یو څوک مفهوم او معنا نه شي اخیستلای ، نو هغه دې خپل علم زیات کړي ، ځکه په دې څرګندو آیتونو او ښاننو یوازې د علم خاوندان پوهېږي (كَذَلِكَ نَقُصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ).

د دې آیت په تفسیر کې ابو الکلام آزاد پخپل مشهور تفسیر ((ترجمان القرآن)) کې لیکي:

((د مذاهبو د پیروانو بې لارۍ دا وه چې هغو ګمان کاوه چې اروایي نېکمرغي هماغه وخت ترلاسه کېدای شي چې نړۍ ته شا وړول شي او د خدای لمانځنې غوښتنه دا ده چې له زینتونو او اسانتیاوو څخه ځان ګوښه کړای شي. قرآن وایي چې حقیقت د دې برعکس دی. تاسو فکر کوئ چې د ژوند زینتونه د دې لپاره دي چې پرېښودل شي. حال دا چې دا د همدې لپاره دي چې په کار واچول شي. دنیا او په دنیا کې ټول شته نعمتونه په سمه توګه کارول له الهي رضا سره سر خوري.))

ورپسې زیاتوي چې:

((دلته له زینت څخه مراد ټول هغه څه دي چې د ژوند له طبعي اړتیاوو څخه زیات وي. مثلاً بڼې جامې ، بڼه خواړه ، د روزگار ټول بې زیانه اسانتیاوې او خوندونه.))

په دې پسې الله تعالی د ادیانو لرونکو خلکو په عامه توګه او د مسلمانانو ترمنځ په خاصه توګه هغې سترې لانجې او پوښتنې ته ځواب وایي چې اخر حرام څه دي؟ نو الله تعالی پخپله ورته فرمایي چې ما یوازې او یوازې دا لاندې شیان پر تاسو حرام کړي؛ په دې ځای کې بیا په خپل ګران پیغمبر محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم غیر کوي چې ورته ووايه چې ستا رب یوازې او یوازې دا شیان حرام کړي (قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي):

۱- الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ؛ ما فحشا، بې حیایي او د بې شرمۍ ټول افعال، اعمال، عقاید او افکار حرام ګرځولي. دا فحشا که په پټه وي، او که په ښکاره وي؛ ما حرام ګرځولي.

۲- وَالْإِثْمَ: او ګناهونه.

۳- وَالْبَغْيَ بغيرِ الْحَقِّ: او ناحقه تېری.

۴- وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا؛ او ما دا حرام کړي چې یو داسې څوک له ما سره شریک کړای شي چې هېڅ سند، دلیل او حجت ورباندې نه وي نازل شوی. او که په لنډو کې ووايو نو الله تعالی شرک حرام ګرځولی.

۵- وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ؛ د آیت په پای کې الله تعالی فرمایي چې ما دا هم حرام کړي چې یو څوک له خپل ځان څخه یو څه کړي او د خپلې خوښې، طبیعت او هوا له مخې یو څه حرام وګرځوي. ما دا حرام ګرځولي چې یو ملا، امام، فقیه او مجتهد را پاڅېري او زما په اړه هغه څه ووايي چې هغه زما خبره نه وي او پخپله هم علم پرې ونه لري.

په پورتنیو ایتونو کې د حلال او حرام ترمنځ داسې پرېکنده کرښه وایستل شوه چې تر قیامت پورې څرګنده او روښانه ده؛ او هغه مسئله چې د یوه مذهب ټول بنسټ ور باندې ودان وي، هغه پخپله الله تعالی هواره او حل کړه. له دې وروسته به یو څه هماغه وخت حرام ګرځي، چې کله یو له دې پورتنیو ذکر شوو مواردو څخه پکې پیدا شي؛ له هغه پرته نور هر څه مباح دي، لکه د الله تعالی له دې آیت څخه چې څرګندېږي:

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً؛ ژباړه: هماغه ذات چې هر هغه څه یې ستاسو لپاره خلق کړي چې په ځمکه کې دي.

په دې ځای کې یو بل اړخ هم خونډور او په زړه پورې دی. هغه دا چې الله تعالی یوازې د زینتونو، هنرونو او فنونو په اړه د حلالوالي فتوا نه ده وړاندې کړې؛ بلکې په قرآن کریم کې یې ځای — ځای د دې هنرونو بېلګې او مثالونه هم وړاندې کړي، مثلاً

د کورنیو څارویو (په ځانګړې توګه غواوو) په هکله د الله تعالی ارشاد په دې ډول دی:

وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ (النحل: ۶)؛ ژباړه: او (دا هم) تاسو ته یو ډول ښکلا ده پکې چې سهار یې وباسئ او ماښام یې بېرته راولئ.

په دې آیت کې الله تعالی د کورونو د سینګار او بڼایسته کولو هنر ته اشاره کوي چې نن ورځ د ښکلا پوهنې په برخه کې یوه علمي او اکاډمیکه موضوع ګرځېدلې.

په همدې ډول، الله تعالی په یو بل ځای کې د اسمان ښکلا او د جوړښت، ودانۍ او ساختمانسازۍ هنر ته د انسان پام اړول غواړي:

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَزَيَّنَّاهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ (ق: ۶)؛ ژباړه: آیا د دوی د پاسه اسمان ته یې نه دي کتلي چې موږ څنګه جوړ کړی، ښکلی کړی مو دی او هیڅ چاود پکې نشته.

د بدلون پر لور

دا لاندې درې آيتونه هم در وگورئ:

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ... [الآية] (الملک: ۵)؛ ژباړه: او بې شکه مور (تاسې ته) نژدې اسمان په چراغونو سينگار کړی.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ (الحجر: ۱۶)؛ ژباړه: او بې شکه په اسمان کې مو برجونه پيدا کړي او هغه مو د نندار چيانو دپاره ښکلی کړی دی.

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ (الصفات: ۶)؛ ژباړه: يقيناً مور د دنيا اسمان ښکلی کړی د ستورو په ښايست.

په دې لاندې آيت کې الله تعالی خپلو بندگانو ته په امريه صيغه ارشاد کوي چې اې د آدم اولادې، کله چې زما د عبادت لپاره جوماتونه ته راځئ، نو ځان سينگار کړئ. او دا حديث چې ((ان الله جميل، يحب الجمال)) د همدې آيت اساس و بنسټ راته بيانوي:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ... [الآية] (الأعراف: ۳۱)؛ ژباړه: اې د آدم اولادې! د هر عبادت په وخت کې مو خپل د ښکلا لباس واخلي.

الله تعالی د زينت گڼ موارد يادوي او انسان ته دا بار بار ور يادوي چې اې زما بندگانو ما هېڅکله پر تاسو زينتونه، ښکلاوې، د ساعتېری او تفريح خيزونه، د زړه او اروا د ارمتيا لپاره موسيقي او ساز نه دي حرام کړي، بلکې دا ټول په خپلو ټاکلو حدودو کې روا او ډېری مهال ستايل شوي خيزونه دي:

وَالْحَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ لِيَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (النحل: ۸)؛ ژباړه: اسونه، کچر او خره يې هم ددې دپاره پيدا کړل چې هم پرې سپاره شئ او هم ښکلاوي او نور داسې شيان هم پيدا کوي چې تاسو ورباندې نه پوهېږئ.

په دې آيت کې الله تعالى خپلو بندگانو ته فرمايي چې که څه هم دا زينتونه ستاسو لپاره حلال او روا گرځول شوي ، خو گورئ خپل ټول وخت مو همدې ته ځانگړی نه کړئ ، بلکې دا ټول زينتونه چې ستاسو لپاره حلال کړای شوي ، يوازې او يوازې د دې لپاره دي چې په تاسو کې څوک غوره اعمال ترسره کوي:

إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِيَتَّبِعُوهُمْ أَتَيْتُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (الكهف: ۷)؛ ژباړه: څه چې پردې ځمکه دي هغه مو د هغې دپاره ښکلا گرځولي ، تر څو هغوی وازميو چې کوم يو يې په عمل کې ډېر غوره دی.

که له دې را تېر شو او د نبی کریم ص د احاديثو مجموعې ته سر ور ښکاره کړو ، نو هلته وينو چې پيغمبر ع د ښکلا ، هنرونو او زينت په اړه خپل عمومي نظر له دې ځای څخه پيلوي چې:

ان الله جميل يحب الجمال ؛ ژباړه: الله ښکلی دی او له ښکلا سره مينه لري.

د خور او ښايسته غږ په هکله خپل نظر په دې ډول څرگندوي: زَيُّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ ، يعني قرآن کریم مو په خپلو غږونو سره ښکلی کړئ. په دې معنا چې په ښکلي ، ښايسته او مترنم اوازو يې تلاوت کړئ. د حديثو لوی محقق امام الباني رحمه الله د دې حديث په هکله د صحيح حکم ورکړی.

د مصر ستر عالم ، ډاکټر يوسف القرضاوي په خپل کتاب ((په اسلام کې ښکلي هنرونه)) کې يو حديث راوړي چې نبی کریم ص فرمايي: هغه څوک له مور څخه نه دی چې په ښه غږ سره قرآن کریم نه تلاوت کوي. په همدې کتاب کې د اسلامي نړۍ دا ستر اسلامپوه زياتوي چې:

((نبي کریم به شعر او شاعری ته غور ایښوده او ستاینه به یې کوله. د بېلګې په ډول
 نبي کریم ص به د کعب ابن زوهیر اشعارو ته غور نیوه... دغه راز، نبي کریم ص به
 شعر او شاعري د دین د تبلیغ لپاره هم کاروله.))

له هغو روایتونو څخه د اسلامي تاریخ هر ادنا لوستونکی خبر دی چې نبي کریم ص به
 د دعوت او غزاګانو پر مهال، حسان بن ثابت شعر ویلو ته هڅاوه.

د شعر په اړه نبي کریم ص فرمایي: ان من الشعر حکمة؛ ژباړه: بې شکه چې ځینې
 اشعار له حکمت څخه ډک وي.

له پورتني ټول بحث څخه یوه خبره د لمر په څېر روښانه کېږي چې اسلام هېڅکله د
 ښکلو هنرونو او پاکو فنونو لکه موسیقي، انځورګري، رسامي، نقاشي، مجسمه سازي،
 شاعري او د fine arts نورو څانګو سره مخالفت نه دی ښودلای. او د الله تعالی د
 همدې پورتنیو آیتونو په استناد په پوره ډاډ ویلای شو چې د هنر هره څانګه مباح،
 حلاله او په ځینو حالاتو کې لاستایل شوې او غوره ده؛ او یوازې هغه وخت به حرام
 ګڼل کېږي چې کله له هغو پنځو شیانو څخه یو پکې داخل شي.

په دې ځای کې، خپل بحث یوازې د موسیقي هنر ته ځانګړی کوو او د اسلامي متونو
 (قرآن او صحیح احادیثو) په رڼا کې دا څېړو چې اسلام د موسیقي په اړه څه نظر لري.
 هغه علما چې موسیقي یې حرامه ګڼلې، د هغوی استدلال څه دی؟ دغه راز، ولې
 ځینو علماوو د موسیقي په حق کې خپله فتوا ورکړې؟ د هغوی استدلال څه دی؟ د
 بحث د لنډ او واضح کولو په موخه لیکوال ښه وګڼله چې د موسیقي د حرمت په اړه
 د علماوو هر دلیل د نکاتو په شکل راټول شي او همالته یو ځای ورسره د نورو علماوو
 نظر او د علماوو پر نظرونو خپل تنقید هم څرګند کړي:

۱) هغه علما چې موسیقي حرامه ګڼي، له قرآن کریم څخه د هغوی تر ټولو لوی دلیل
 په لاندې آیت کې د ((لَهُوَ الْحَدِيثُ)) عبارت دی. وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ

لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّخِذَهَا هُزُوًا أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ (لقمان: ٦)؛
ژباړه: او له خلکو نه ځينې (کسان) هغه دي چې چټي خبرې پيري ، تر څو په ناپوهۍ سره (خلک) د الله له لارې واړوي او هغه ټوکې وگني ، د داسې خلکو دپاره سپکوونکي عذاب دی.

په دې آيت کې د لهو الحديث په اړه د ابن مسعود رض او ابن عباس رض نظر دا دی چې دلته له لهو الحديث څخه مراد غنا او موسيقي ده. که څه هم ، د دې عبارت په هکله د مفسرينو ترمنځ اختلاف دی ، خو بيا هم هغه علما چې موسيقي حرامه گڼي ، هغوی پر همدې ټينگار کوي چې د قرآن دوه لويو مفسرينو په همدې ټينگار کړی چې دلته ترې مراد موسيقي او غناء ده. د دې عبارت په اړه نور تفسيرونه په لاندې ډول دي ؛ دلته بايد يوه خبره په پام کې وي چې د مفسرينو لويه ډله په همدې يوه خوله ده چې له دې څخه مراد غنا او موسيقي ده.

١- ضحاک: لهو الحديث نه مراد شرک دی.

٢- له لهو الحديث څخه مراد هر هغه څه دي چې يو انسان د الله تعالی له اطاعت څخه وباسي.

٣- د دې آيت په تفسير کې د هند ستر عالم اشرف علي تهانوي رحمه الله تعالی په خپل تفسير ((بيان القرآن)) کې د دې آيت شان نزول په دې ډول بيانوي:

((د دې آيتونو شان نزول دا دی چې نظر بن الحارث يو شتمن کافر وو ، هغه به د تجارت لپاره فارس ته سفر کاوه ، نو هلته به يې د عجمي پاهانو کيسې او تاريخونه وپېرل او قريشو ته به يې ويل چې محمد ص تاسو ته د عاد او ثمود کيسې کوي زه درته د رستم او اسفنديار او د فارس د پاچاهانو کيسې کوم ؛ خلکو به دا کيسې په مينه اورېدې او له قرآن کریم څخه به يې مخ اړاوه. دغه راز هغه يوه سندرغاړې وينځه پېرلې وه ، نو کله به يې چې کوم څوک د اسلام لور ته مايله وليدل نو هغه به يې خپلې

وينځې ته ور وست او هغې ته به يې وويل چې دې ته خواږه وركړه او سندرې ورته واوروه او هغه كس ته به يې ويل چې دا تر هغه څه غوره دي چې محمد ص مو ور بولي چې لمونځ وكړئ او روژه ونيسئ او خپل ځان قربان كړئ؛ نو شان نزول كه څه هم خاص دى ، خو د الفاظو د عموميت له كبله يې حكم عام دى.))

خو بايد په پام كې مو وي چې پورتنى آيت هېڅكله د موسيقۍ د حرمت لپاره صحيح دليل و حجت نه دى ، ځكه دلته وروستنيو علماوو څو ټكي له پامه غورځولي:

په دې ځاى كې چې ابن عباس او نورو صحابوو د لاهو الحديث معنا په موسيقۍ او غناء كړې ، نو هغوى د قرآن كريم په اصل مدعا او هدف ډېر ښه ځان پوه كړى. لاهو الحديث په هر عصر كې بېل بېل كېدلای شي ، ځكه لاهو الحديث بې هوده ، بې گټې ، بې معنا او د وخت ضايع كوونكو كارونو او خبرو ته ويل كېږي ؛ هغه وخت عربو د خپل دود له مخې د موسيقۍ او غنا محفلونه او مجلسونه جوړول ، چې هلته به تر سهاره په ناروا ، حرامو او پليټو كارونو كې اخته وو. نو ابن عباس رض د خپلې ټولنې له جاج اخیستو وروسته دا موقف غوره كړ چې له دې څخه د الله تعالى مراد بل څه نه ، بلكې د موسيقۍ او ساز و سرود همدا محفلونه دي. خو دلته بايد له ياده ونه باسو چې د يوه روايت له مخې ابن عباس رض پخپله هم د موسيقۍ په حق كې خپل نظر وركړى. په دې اساس ، كه نن ورځ د كركت لوبه ، د فېسبوك بې وخته او له اندازې زيات كارول ، او دغه راز هر بل مباح كار چې د دې لامل وگرځي چې يو مسلمان د الله تعالى له اطاعت او عبادت څخه را وگرځوي ، نو هغه ټول د لاهو الحديث په كټكورى كې راځي. يوسف قرضاوي ليكي چې:

((د دوى په اند ، موسيقي بې معنا او پوچې خبرې دي ، له همدې كبله يو څوك بايد ځان ترې وساتي. خو د دې لپاره چې د دوى دا ادعا باطله ثابته كړم ، لومړى بايد د لاهو الحديث معنا واضحه كړم. لاهو الحديث په دې آيت كې بې ځايه وينا او پوچو خبرو ته

اشاره کوي. که چېرته مور آيت تر پايه را ولولو ، ډېر ژر به پوه شو چې له لهو الحديث
څخه همدا مراد ده.)) ورپسې قضاوي حفظه الله د قرآن کریم همدا آيت راوړی. بيا
زياتوي:

((که بيا هم چېرته داسې ومنو چې په آيت کې له لهو الحديث څخه مراد موسيقي ده ،
نو بيا هم هېڅ نښه نه ليدل کېږي چې د موسيقي په مستقيم ممانعت دلالت وکړي.))
علامه قضاوي د بحث په دوام کې د ابن حزم حواله ورکوي:

((ابن حزم په دې اند وو چې د لهو الحديث په اړه د دوی دا ادعا په درې دلايلو بې
بنسټه او بې بنياده ده:

يو ، هېڅ داسې ثبوت نشته چې پيغمبر ع د سندرو له ويلو يا اورېدلو منع کړې وي.
دوه ، د دوی قضاوت د نورو صحابوو او وروستنيو مفسرينو په خلاف تللی دی. درې ،
د آيت سياق او سباق چې دوی د خپل دليل بنسټ ايښی ، د دوی له فتوا او نظر سره
مستقيم تضاد لري ، ځکه دا آيت هغه خلک يادوي چې د ټولو په اجماع سره کافر
وي ، ځکه هغه د الله تعالی پر لاره پسځند او ملنډې وځي. په همدې ډول ابن حزم
دوام ورکوي چې که چېرې يو انسان په دې نيت قرآن کریم وپېږي چې خلک د الله
تعالی له لارې څخه پرې واړوي او د قرآن کریم پر آيتونو ملنډې او رشځند ووهي ، نو
هغه يو کافر گنل کېږي. او په دې بنياد ، د الله تعالی په وړاندې د هغو مجرمينو
انحرافات لوی جرايم دي ، الله تعالی هېڅکله هغه څوک نه دي غنډلي چې لهو
الحديث د تفريح او له هنرونو څخه د خوند اخيستو په بدل کې پېږي. نو په دې اساس ،
دا خبره چې الله تعالی موسيقي حرامه کړې ، بې بنياده ده. دغه راز ، هر هغه څوک
چې قصدا ، د قرآن کریم يا احاديثو د تلاوت او لوست او يا د دې لپاره چې له يو چا
سره خبرې اترې وکړي او يا موسيقي واوري يا وپنځوي تر څو خلکو ور باندې بې لارې
کړي ، بې له شکه چې يو گناهگار او نافرمانه انسان دی. د دې برعکس ، يو څوک چې

هېڅ شي ته هم اجازه نه ورکوي چې له مذهبي وجيښو څخه يې غافله کړي ، نېک او صالح انسان شمېرل کېږي.))

ډاکټر قرضاوي د علماوو د همدې نظر د ناسموالي د اثبات لپاره د امام غزالي احياء العلوم ته هم سر ور پورې کوي:

((امام غزالي وايي: که چېرې الله تعالی د يوه غيرقصدي قسم لپاره يو انسان مکلف نه بولي او حساب نه ورسره کوي ، نو په همدې ډول به هغه ذات ، يو انسان د موسيقۍ او سندرو اورېدو لپاره هم محاسبه نه کړي ؛ په دې چې دواړه کارونه بې گټې دي.))

۲) د موسيقۍ د حرمت په اړه له علماوو سره دوهم لوی او تر ټولو ستره سرچينه د پيغمبر ص احاديث دي. که څه هم د موسيقۍ په هکله تقريباً ټول راغلي احاديث او روايتونه د سند او متن له مخې تر پراخ تنقيد لاندې دي او که بيا يو نيم حديث په دې هکله صحيح او کره هم وي ، نو له هغه څخه هم په هېڅ ډول د موسيقي حرمت نه ثابتېږي ؛ حال دا چې ډېری داسې صحيح او پر سند ولاړ حديثونه شته چې پخپله د موسيقۍ پر حلالوالي دلالت کوي. کوم حديثونه چې د موسيقۍ د حرمت په اړه وړاندې کېږي ، د هغو په هکله ډاکټر قرضاوي حفظه الله د ابن حزم نظر په دې ډول راوړي:

((ابن حزم وايي چې دوی د خپلې ادعا د اثبات لپاره هېڅ صحيح حديث نه لري. نوموړی زياتوي چې ټول هغه احاديث چې د موسيقۍ د حرمت په هکله روايت کېږي له ځانه جوړ شوي (يعنې موضوع) احاديث دي. په دې معنا چې د هغو متن د پيغمبر ص د ويناوو لپاره د منل شوو نورمونو په خلاف تللی او يا روايت کوونکو پکې دروغ وړ زيات کړي. ابن حزم په الله قسم خوري چې که چېرته له هغو څخه يو حديث هم د باوري حافظه لرونکو راويانو مسلسل سند لرلای ، او له هر ډول زياتونو او تحريفاتو څخه پاک وی او په ټوله معنا د پيغمبر ص قول او وينا وی ، نو زه به د هغو د صحت او ثقه توب په بيانولو کې هېڅکله نه وای ټکنی شوی.))

خو پر دې سربېره هم ، په دې ځای کې هغه حدیثونه چې په دې برخه کې پرې ډېر زیات ټینګار کېږي ، را اخلو او یوه عمومي کتنه ورته کوو:

الف) لومړنی حدیث چې تر ډېره صحیح او مؤثق ګڼل کېږي ، هغه حدیث دی چې پیغمبر فرمایي چې یو وخت به داسې راشي زما امت به شرمځایونه ، ورېښم ، شراب او معازف حلال کړي. ((لَيَكُونَنَّ مِنْ أُمَّتِي أَقْوَامٌ يَسْتَحِلُّونَ الْجَرَ وَالْحَرِيرَ وَالْخَمْرَ وَالْمَعَازِفَ...الِاخ))

پر دې حدیث شوی تنقید لاندې خپرل شوی:

ابن حزم رحمه الله د دې حدیث په هکله وایي چې:

((دا حدیث منقطع دی او منقطع حدیث هېڅکله حجت او دلیل نه شي کېدای.)) ورپسې زیاتوي چې: ((په دې اړه هېڅ صحیح حدیث وجود نه لري ، او ټول احادیث موضوع دي.)) نوموړی عالم په دې حدیث چې ((دعهن فان لكل قوم عيدا وهذا عيدنا)) استدلال کوي او وایي چې د موسیقۍ او سندرو اورېدل روا او جایز ده. بیا زیاتوي چې ((لم یأت حدیث فيه النهي عن سماعه صحیحا ؛ ژباړه: هېڅ داسې صحیح حدیث نشته دی چې په هغه کې د موسیقۍ د اورېدو ممانعت راغلی وي.))

پر دې حدیث د دې کتاب د لیکوال تنقید دا دی چې له دې څخه په هېڅ دلیل د موسیقۍ حرمت نه شي ثابتېدلای ؛ ځکه چې دلته یاد شوي چې یو وخت به دا امت شرمځایونه حلال وګڼي او ورېښم به حلال وګڼي ؛ نو په دې ځای کې یوه پوښتنه را پیدا کېږي چې آیا هغه مهال اسلام هر ډول شرمځایونه حرام ګڼل چې وروسته به یې حلال ګڼي ؟ د شرمځایونو د حلالوالي او حراموالي په هکله اسلام خپل احکام لري ، نه ټول شرمځایونه حرام دي او نه ټول شرمځایونه حلال دي. له همدې کبله دلته باید هر شی تشریح او تفسیر شي او خپل چوکاټ او حدود ورته وټاکل شي. دغه راز ، ورېښم هم در واخلي. آیا ورېښم مطلق حرام دي او که په ځینو حالتونو کې د ورېښمو کارول

حلال هم دي؟ په همدې ترڅ کې علما مجبور دي چې د موسيقۍ په هکله هم عمومي قضاوت ونه کړي، او د موسيقۍ په هر حالت او ډول خبرې وکړي او بيا يې حلال، حلال وگڼي او حرامو ته يې حرام ووايي.

(ب) په دې تړاو بل حديث چې روايت کېږي دا دی: الغناء ينبت النفاق في القلب كما ينبت الماء البقل؛ ژباړه: موسيقي په زړه کې نفاق زرغونوي لکه اوبه چې سبزي و ترکاري را زرغونوي. خو د دې حديث په هکله امام الالباني وايي چې دا يو ضعيف حديث دی.

د دې حديث په اړه ابن حجر د بخاري په شرحه ((فتح الباري)) کې اوږد شاليد او علت بيان کړی. نوموړی د يوه حديث چې وروسته را روان دی په تشریح کې ليکي چې کله د فارس او روم واکمنۍ فتح شوې نو صحابه کرامو د فارس او روم د موسيقۍ او سندرو محفلونه وليدل؛ په هغو محفلونو کې به دوی شرابونه څښل او محفل به د ښايسته نجونو په انځورونو سينگار وو او په سندرو کې به يې د حرامو شيانو ستاينه کوله او داسې اشعار به يې پکې ويل چې طبيعتونه به يې بدلول، د گناهونو په لور به يې بلنه کوله، له همدې کبله ابن مسعود به ويل چې: الغناء ينبت النفاق في القلب، كما ينبت الماء البقل. او ابن حجر رحمه الله هم دا حديث مرفوع بللی.

ابن حجر له دې وروسته زياتوي چې د عربو غناء او موسيقي له دې ناوړتياوو او پليتيو پاکه وه، له همدې امله پيغمبر ع دا ډول موسيقي ناروا نه ده گڼلې.

(ج) په دې هکله درېيم حديث چې د حديثونو په معتبرو کتابونو کې ډېر روايت شوی دا دی چې گرنجونی د شيطان مزمار (د موسيقۍ آله، نۍ ته ورته) ده؛ ((الجرس مزمار الشيطان)).

پر دې حديث څو تنقيدي ټکي د پام وړي دي:

لومړی، دا حديث د مطلقې موسيقۍ د حرمت لپاره اصلا حجت او دليل نه شي کېدای، ځکه دلته يوازې د موسيقۍ يوه آله چې د يوه خاص علت له کبله د شيطان مزمار بلل شوی، حرامه گڼل شوې ده.

دوهم ، که چېرته د زممار له کلمې څخه دا استنباط کېږي چې هر ډول ساز او سرنی د شیطان کار دی ، نو دا باید له یاده ونه باسو چې د زممار همدا کلمه نبي کریم ص په نورو ځایونو کې هم کارولې ؛ لکه:

((يَا أَبَا مُوسَى لَقَدْ أُوتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ))؛ په دې حدیث کې نبي کریم ص د ابو موسی اشعري له خولې د قرآن کریم د تلاوت له اورېدو وروسته ورته وویل: اې ابو موسی ، بې شکه تاته د داود ع د کورنۍ له زممارونو څخه یو زممار درکول شوی دی.))

دغه راز ، په یوه بل حدیث کې چې کله حضرت ابو بکر صدیق رض او نبي کریم ص د عائشې کور ته راغلل ، او په کور کې دوو نجونو موسیقي غږوله ، نو حضرت ابو بکر صدیق ورته غوسه شو او ویې ویل: ((أَمْزَامِيرُ الشَّيْطَانِ فِي بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ))؛ ژباړه: آیا د رسول الله ص په کور کې د شیطان مزامیر؟ نو نبي کریم ص ورته وویل: ((يَا أَبَا بَكْرٍ ، إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عَيْدًا وَهَذَا عَيْدُنَا))؛ ژباړه: اې ابو بکره ، د هر قوم لپاره اختر وي او دا زموږ اختر دی.

نو که چېرته موسیقي په عمومي ډول د شیطان مزامیر وای ، او یا موسیقي په مطلق ډول حرامه وی ، نو ولې د الله رسول په خپل کور کې شیطاني آلاتو ته اجازه ورکوي؟ درې ، لکه څنګه چې پورته وویل شوو چې جرس د یوه خاص علت له کبله د شیطان زممار ګڼل شوی ، ځکه که هر جرس زممار وای ، نو پیغمبر ع به هېڅکله د وحی نزول له ((صلصلة الجرس)) سره نه وو تشبیه کړي. که چېرته دا کلمه هر ډول جرس ته وکاروو ، نو په حقیقت کې به مو د پیغمبر ع پر سپېڅلې او معصومه لمنه تور داغ لکولی وي چې یو ځای جرس له وحی سره تشبیه کوي او بل ځای بیا جرس د شیطان زممار بولي.

د) د موسيقۍ د حرمت په اړه درېيم حديث هغه دی چې يوه ورځ حضرت ابن عمر رض په خپل اوس سپور وو او له کومې خوا نه د موسيقۍ غږ راغی. ابن عمر رض په خپلو غوږونو کې گوتې کېښودې ، او له لږ ځنډ وروسته يې له خپل غلام څخه وپوښتل چې آیا اوس غږ راځي. هغه ورته سر وښوراوه. لږ ځنډ وروسته يې بيا ورته وويل چې آیا اوس هم راځي؟ هغه ورته وويل چې نه. نو بيا يې خپلې گوتې له خپلو غوږونو څخه وايستې او ويې ويل چې يوه ورځ نبي کریم ص هم همداسې کړي وو.

پر دې حديث هم گڼې نيوکې کېدای شي:

لومړی ، علامه قضاوي په دې اړه ليکي چې که چېرته موسيقي په مطلق ډول حرامه وي ، نو د ابن عمر رض په څېر ستر صحابي ولې يوازې خپل ځان له گناه څخه ځان وژغوره او خپل غلام يې پرېښود چې په گناه کې اخته اوسي؟

دوهمه ، که موسيقي په مطلق ډول حرامه وای لکه څنگه يې چې نن ورځ علماء وايي ، نو بيا ولې پيغمبر ع پخپله په غوږونو کې گوتې کېښودې او د موسيقۍ د مطلق حرمت په اړه ولې غلی پاتې شو؟

درېيمه ، دا ټولو ته څرگنده ده چې ابن عمر رض هغه صحابي وو چې په ډېر کلک او جدي ډول يې د پيغمبر ص سنتونه پر ځای کول. تر دې چې کوم ځای به پيغمبر ع د ونې له بناخ څخه د ځان ساتلو په موخه ټيټ شوی وو ، نو ابن عمر رض به له اړتيا پرته هم ځان ټيټ کړ. دا د ابن عمر رض له پيغمبر ص سره ځانگړې مينه او محبت وو چې د هغه مبارک ص د هر حالت او سنت پيروي يې کوله. خو د هغه دا اعمال په دين کې حجت نه شي گرځېدای.

څلورمه ، په دې ځای کې دا هم بعيده نه ده چې په ځينو طبيعتونو ډېری شيان ښه نه لکي او دا د پيغمبر ص او ابن عمر رض خپل طبيعت وو چې د موسيقۍ غږ ور باندې ښه نه لکېده ؛ له همدې يې په غوږونو کې گوتې کېښودې. د دې يو لوی لامل

دا دی چې له پیغمبر ص او پخپله ابن عمر رض څخه د موسیقۍ د روا والي او جواز په اړه گڼ صحیح او معتبر روایات نقل شوي. ډاکټر قرضاوي حفظه الله په خپل کتاب ((په اسلام کې ښکلي هنرونه)) کې د ابن عمر په اړه همداسې یو روایت راوړی:

((ابن حزم له ابن سیرین څخه روایت کوي چې یو ځل مدینې ته یو سړی د وینځو د پلورلو لپاره راغی. هغه ابن جعفر ته راغی او هغه وینځې یې نوموړي ته وړاندې کړې او یوې وینځې ته یې امر وکړ چې سندره ورته ووايي. کله چې وینځې سندره ویله ، نو ابن عمر هم غوړ ورته نیولی وو. کله چې د نرخ له ټاکلو وروسته ، ابن جعفر هغه وپېرله. نو هغه سړی ابن عمر ته راغی او ورته ویې ویل: ای عبدالرحمانه ، دا یوه ناسمه معامله ده ، هغه باید ماته اوه سوه درهمه زیات راکړي وای. ابن عمر رض ، عبدالله ابن جعفر را وغوښت او ورته ویې ویل: دا سړی فکر کوي چې دا معامله په انصاف نه ده شوې ځکه د وینځې په بدل کې دې اوه سوه درهمه کم ورکړي. ته باید یا هغه ته اضافي درهم ورکړې او یا بېرته وینځه ور وسپارې. هغه ورته وویل: زه به یې اضافي درهم ورکړم.

د دې روایت په تشریح کې ، ابن حزم وایي چې له دې نه په ډاگه کېږي چې ابن عمر رض د هغې وینځې سندرو ته غوړ نیولی وو او هېڅ نیوکه یې ور باندې ونه کړه. تر دې چې د هغې نجلۍ په پلور کې یې مرسته وکړه. دا حدیث غیرمنقطع سند لري او یقیناً چې له ځانه جوړ شوی ، یعنی موضوع نه دی.))

هغه احادیث چې په هغو کې نبي کریم ص موسیقي روا گڼلې:

- ۱- أعلنوا النکاح واضربوا علیه بالغربال.
- ۲- یا أبا بکر ، إن لكل قوم عيداً وهذا عيدنا.
- ۳- قال النبي - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: ليس منا من لم يتغن بالقرآن.
- ۴- دعهن فان لكل قوم عيداً وهذا عيدنا.

د موسیقۍ په اړه د لا زیات بحث ، روایاتو او حدیثونو لپاره به ښه وي چې د علامه قرضاوي ((په اسلام کې ښکلي هنرونه)) وکتل شي ؛ ځکه په دې ځای کې مو موخه

یوازې هغه احادیث وو چې د موسیقۍ د حرمت په اړه تر ټولو زیات د علماوو په خولو کې دي.

له دې وروسته به د صحابوو، تابعینو او علماوو له ډلې هغه اشخاص یاد کړو چې موسیقۍ یې روا او مباح ګڼله.

عمر رض موسیقۍ روا ګڼله، او دی ابن عبدالبر یاد کړی؛

عثمان رضي موسیقۍ روا ګڼله، او دی الماوردي یاد کړی؛

عبدالرحمن بن عوف موسیقۍ روا ګڼله، او دی ابن ابي شیبه یاد کړی؛

سعد بن ابي وقاص او ابن عمر موسیقۍ روا ګڼله، او دوی ابن قتیبه یاد کړي؛

أبو مسعود البدری، أسامة بن زید، بلال او خوات بن جبير موسیقۍ روا ګڼله، او دوی البیهی یاد کړي؛

عبدالله بن الأرقم موسیقۍ مباح ګڼله، او دی ابو عمر یاد کړی؛

جعفر بن ابي طالب موسیقۍ روا ګڼله، او دی السهرودي په خپل اثر ((عوارفه)) کې یاد کړی؛

البراء بن مالک موسیقۍ روا ګڼله، او دی ابو نعیم یاد کړی؛

ابن الزبیر موسیقۍ روا ګڼله، او دی د ((القوت)) صاحب یاد کړی؛

أبو الفرج په خپل کتاب ((تاریخه)) کې دا اشخاص یاد کړي چې موسیقۍ او سندري یې روا ګڼلې: ابن جعفر، معاویه، عمر بن العاص، النعمان بن بشیر، حسان بن

ثابت، خارجه بن زید او عبدالرحمن بن حسان؛

قرظة بن كعب موسیقۍ روا ګڼله، او دی الهروي یاد کړی؛

ریاح بن المغترف او په تابعینو کې لوی شمېر اشخاصو موسیقۍ روا ګڼله، او دوی ابن طاهر، ابن قتیبه او أبو الفرج یاد کړي.

امام طبري رحمه الله فرمایي: دا ډول موسیقۍ (هغه چې د نبي کریم ص په کور کې غږېدله او هغه منع نه ده ترې کړې او هغه موسیقۍ چې سلفو صالحینو روا ګڼلې او اورېدله یې) د بشپړې اجماع له مخې په مطلق ډول مباح ده.

او له تابعینو وروسته تر نن ورځې پورې دا د اسلامي نړۍ هغه ستر علماء، فقهاء او مفسرین دي چې موسیقۍ یې روا ګڼلې: امام غزالي، ابن حزم، امام طبري، امام

بیهقي ، ډاکټر يوسف قرضاوي ، اشرف علي تهانوي ، مولينا جلال الدين بلخي ، ابو الکلام آزاد او داسې نور...

د بحث په پای کې یوې خبرې ته اشاره خورا اړینه ده چې هر ډول سندرې او محفلونه هېڅکله په اسلام کې روا او حلال نه دي ، بلکې خپل حدود او شرطونه لري چې په دې اړه یو ځل بیا هم د اسلامي نړۍ پر ستر مفکر و عالم ډاکټر قرضاوي تکیه کوو ، او په دې اړه د هغه یاد کړي حدود او شروط (د لیکوال له زیاتونو ، نظرونو او څرگندونو سره) په اختصار او لنډیز سره بیانوو:

(۱) هره هغه سندره ناروا او غیرمشرع ده چې په هغه کې په شرک ، کفر ، ارتدار ، بې دینې او بې لارۍ پورې تړلي عقاید ، افکار ، خبرې او څرگندونې شوې وي. هغه سندره چې په هغو کې د دین یو حکم ، شعار یا امر ته سپکاوی شوی وي ، یا ور باندې ملنډې او رشخند وهل شوی وي او یا داسې موضوعات ولري چې له اخلاقي اړخه د خلکو د بې لارې کولو وېر ورسره مل وي ، د هغو اورېدل ناروا او نامناسب کار دی. په همدې تناظر کې د هغو سندرو اورېدل هم ناوړه عمل دی چې ملي ، ژبني ، نسلي او ذاتي تعصب او تبعیض ته پکې بلنه شوې وي ، او یا د یوه ناروا او شریعت سره خلاف کار لپاره د خلکو د جذبو او ولولو پاروونکې خبرې پکې راغلې وي ؛ ځکه دا ټول کارونه د قرآن او سنت د صحیح او کره دلایلو پر بنسټ ناروا او نامشروع اعمال و اقوال دي.

(۲) د هغو سندرو اورېدل حرام دي چې د یوې ښځې د عورت او شرمځایونو ستاینه پکې شوې وي. او یا د ښځو د بر بندوالي په اړه انګېرنې او تصورات پکې راغلي وي. په همدې ډول ، هغه سندرې هم له اسلام سره په ټکر کې دي چې په هغو کې شهوت پاروونکي کلمات استعمال شوي وي.

(۳) د داسې ښځې له خولې سندرې اورېدل ممنوع دي چې د بدن هغه ځایونه چې اسلام یې د پټولو امر کړی ، لوڅ وي او یا سندره په داسې حرکاتو او خوځښتونو سره زمزمه کړي چې شهوت پاروونکي وي. له یوې ښځینه سندرغاړې څخه یوازې هغه مهال

د سندري اورېدل روا ده چې بدن يې په اسلامي حجاب پټ او د زمزمې پر مهال داسې حرکات ونه لري چې د ناستو ځوانانو شهوت را وپاروي او جنسي بې لارۍ ته لاره هواره کړي.

(۴) د موسيقۍ هر هغه مجلس او ناسته چې مسلمانان د الله تعالی له اطاعت او عبادت څخه وباسي ، هغه د لېو الحديث تر عمومي عنوان لاندې راځي ؛ دا ډول غونډو او مجلسونو ته ورته ناروا او خپل وخت ور باندې ضايع کول له يوه مسلمان سره ور نه برېښي. موسيقي د خوند او تفريح لپاره وي او په ټوله کې يو داسې فعاليت دی چې بايد په اضافي وخت کې وشي ؛ د ديني او مذهبي فرايضو د ترسره کولو په وخت کې موسيقي اورېدل ، له اړتيا زيات سندور ته غور نيول او خپل ډېر وخت د موسيقۍ په اورېدو تېرول ، ډېر ناستايل شوي او د غندلو وړ کړنې دي.

(۵) دغه راز ، د سندرو د ويلو پر مهال سندرغاړي/سندرغاړې بايد شراب يا نور نشه يي توکي ونه کاروي ، ځکه دا دواړه په اسلام کې ناروا او شيطاني چټل کارونه بلل شوي او له دې څخه ځان ساتل پکار دي ؛ ځکه په دې ځای کې د دې وېره شته چې اورېدونکي هم د سندرغاړي د اغېز له امله په شرابو يا نشو روږدی شي. ورته مسئله د هغو کليپونو په اړه هم ده چې د قمار او جوارۍ لپاره جوړ شوي ، داسې کليپونو ته ورته پخپله مذموم او د اسلام خلاف کړنه ده ، بيا د سندرو اورېدو او د ډمانو موسيقۍ ته کېناستل خو په لومړي سر کې ناروا او غيرمشروع دی.

د بنحو په اړه

۱) آیا بنحی له عقلي او دیني پلوه ناقصه دي؟

په اسلامي نړۍ کې د بنحو په اړه یو ناسم او بې بنسټه تصور او انگېرنه چې له ځینو حدیثونو څخه پر غلط او ناسم برداشت او اخذ بنا دی ، دود ده. هغه دا چې په یوه حدیث کې نبي کریم ص بنحو ته په وینا کې ارشاد کوي چې ستاسو په عقل او دین کې نقص دی ؛ او کله چې یوه بنحی ترې پوښتنه کوي چې موږ ولې ناقصې یو؟ نو نبي کریم ص په ځواب کې ورته وايي چې ستاسو د عقلونو نقص دا دی چې ستاسو د دوو شاهدي د یوه سرې له شاهدي سره برابره ده ؛ او په دین کې ستاسو نقص دا دی چې پر تاسو حیض راځي او هغه مهال تاسو نه لمونځ کولای شئ او نه روژې نیولای شئ.

د دې حدیث پر بنسټ ، علماء په دې فکر و نظر دي چې بنحی ناقصه العقلة دي او له ذهني او فکري پلوه کمزورې دي. کله چې علماء دا نظر وړاندې کړي ، نو د دې یوه حتمي پایله دا راوځي چې یو ناقص العقلة موجود ته باید په سیاسي ، ټولنيزو او نورو چارو کې برخه ور نه کول شي ، ځکه دوی د خپل عقلي نقص له کبله سم قضاوت او اعتدال نه شي کولای ؛ بل ټکی دا ترې راوځي چې بنحی د خپل عقلي نقص له کبله باید د سړو محکومې او په دوهمه درجه کې ژوند وکړي. له دې نظر څخه د پایلو لړۍ به تر هغو دوام لري ، تر څو چې د دې حدیث اړوند خپل پوهاوي او برداشت ته بیا کتنه ونه کړو او د متنپوهنې او علم الحدیث په مټ د حدیث اصل مدعا او مطلب ته ځان ونه رسوو.

په دې ځای کې بیا هم خپل بحث په څو ټکو کې راغونډوو:

(۱) په دې اړه هر څومره حدیثونه چې راغلي هغه ضعیف ، د سند له پلوه تر ډېره منقطع ، راویان یې د کمزورو حافظو او ضبط خاوندان او له خپلمنځي متني تعارض سره مخ دي.

(۲) د دې حدیث په تشریح و تفسیر او له الفاظو څخه په معنا اخیستنې کې علماوو دا ټکی له پامه غورځولی چې پیغمبر ص خه ډول ټولني ، کلتوري او فرهنگي چاپیریال او اغېزمن دود و دستور ته په کتو دا خبره کړې. د عربو ټولنه یو نرواکه ټولنه وه او ښځو د دوهمې او لاس لاندې طبقې په څېر ژوند درلود. ښځو له کور څخه دباندې چارو کې لاسوهنه نه کوله او تر ډېره پورې په کور پورې تړلې وې. (دا بېله خبره ده چې ځینو ښځو په سوداگریزو ، علمي ، ټولنیزو او سیاسي چارو کې هم ونډه لرله ؛ خو د هغوی شمېر د گوتو په شمېر وو.)

طبیعي ده چې په دا ډول ټولنه کې به ښځه په ډېری چارو نه پوهېږي او پوهه به یې کمه وي. د ښځو همدې حالت ته په کتو په کاروباري او سوداگریزو چارو کې د ښځو شاهدي نیمايي گڼل شوې او لامل یې دا ښودل شوی چې که چېرته یوه پکې غلطه شي ، نو دا بله به یې غلطې اصلاح کړي. دا له دې امله نه ده چې ښځې له عقلي پلوه کمزورې دي ، بلکې د کاروبار اړوند د هغوی کم پوهاوی دلته خنډ گرځېدلای.

د همدې قرآني اصول له مخې ، نن ورځ قاضیان او قانون جوړوونکي کولای شي دا قانون وضع کړي چې په ټاکنو کې هغه بندیان یوازې گډون نه شي کولای چې له تېرو لسو شاوخوا کلونو راهیسې په زندان کې وو او د هېواد له حالاتو څخه خبر نه دي ، دوی اړ دي چې د رایې ورکولو لپاره یو ازاد غړی هم د رایه اچونې خونو ته ننوځي. (که څه هم د رایه اچونې خونو ته به هر تن یوازې ننوځي.) او یا هغه لېونی چې همدا نن یې لېونتوب له منځه تللی وي ، د هغه په اړه هم همداسې پرېکړه کېدای شي. نو آیا دلته به د هغه بندي او روغ شوي لېوني په اړه دا پرېکړه کوو چې عقلي نقص لري ، نو

ځکه باید دوه تنه ورسره لار شي او که د هغوی د کمو معلوماتو او پوهې له امله دا قضاوت شوی؟

(۳) له دې حدیث څخه یو بل ناسم استنباط دا دی چې بڼې ناقص العقله دي ، خو سړي نه دي. دا بحث به څو شېبې یوې خواته کړو چې یو څوک ناقص العقله دي یا نه دي. خو دا یو بې بنسټه برداشت دی چې بڼې ناقص العقله بلل شوې ، نو له دې څخه لازمي دا پایله واخیستل شي چې سړي کامل العقله شوو. او اوس دا وانگېرل شي سړي افضل شوو او بڼې اسفل! دا یوه بې بنسټه او بې ځایه پایله ده چې له دې حدیث څخه اخیستل کېږي. دا همداسې مثال لري لکه یو څوک چې دا خبره وکړي چې سړي ډېر احساساتي و جذباتي دي ، نو ایا دا په دې معنا ده چې بڼې احساساتي نه دي؟

دا باید له یاده ونه باسو چې په سرو کې هم ډېری داسې شته چې د چارو په اړه د کم پوهاوي او ناورتیا له امله ځینې چارې باید ور ونه سپارل شي. د دې یوه تر ټولو ښه بېلگه پخپله په نبوي دور کې پېښه شوه چې کله یو صحابي نبي کریم ص ته راغی او د یوې سیمې مشري یې ترې وغوښته ، نو نبي کریم ص منع کړ او ورته ویې ویل چې ته د دې کار لپاره وړ نه یې. نو آیا له دې څخه نتیجه واخلو چې هغه صحابي (خدای مه کړه) ناقص العقل وو؟

(۴) په دې ځای کې ډېری کلمات په هغه معنا نه دي راغلي چې څه ډول برداشت موږ ترې کړی. په دې ځای کې د نقص معنا زیان ، نیمگړتیا یا تاوان نه دی ، بلکې د حدیث متن او د قرآن کریم ځینو آیتونو ته په پام سره دې پایلې ته رسېدلای شو چې دلته ترې مراد دا ده چې له تاسو نه په دنیوي امورو کې ځینې (لکه سیاسي ، ټولنیز ، علمي او فرهنګي) چارې پورته شوې او تاسو د هغو په هکله مکلف نه یاستی ؛ دغه راز ، په دین کې هم ځینې چارې داسې دي چې د هغو کول پر تاسو نه دي لازم شوي او یا له تاسو پورته شوې دي.

د دې لپاره دوه دلیلونه ورکولای شو:

(الف) که چېرته له نقص څخه د نیمګړي او یا تاوان معنا واخلو، نو د عطفی واو د موجودیت له کبله مجبوره یو چې همدا معنا د دین تر کلمې پورې تعدي کړو. چې په دې ډول به مو د الله تعالی د اصولو او حکمت په خلاف ګام اوچت کړی وي. په دې چې دا الله تعالی دی چې د حیض په حالت کې یې ښځې پر لمانځه او روژې نیولو نه دي مکلف کړي، او دا د ښځو لپاره یو زیان نه، بلکې د الله تعالی له لوري یو رخصت دی. آیا دا د یوه پیغمبر له ذات څخه لرې نه ده چې پخپله د دین وړاندې کوونکی او مبلغ دی، د الله تعالی له لوري وړاندې شوی رخصت، یو زیان او نیمګړتیا وګڼي؟

او که په دې ځای کې همدا استنباط وکړو، نو بیا اړ یو چې د مسافر لپاره د قصر د لمانځه رخصت هم د مسافر لپاره د دین زیان وګڼو! دغه راز، د یوه ناروغ لپاره د روژې میاشتې رخصت، هم باید د دې ناروغ لپاره یو زیان وګڼل شي؛ او همداسې د دین نور رخصتونه هم در واخلي.

(ب) بله کلمه چې دلته په هغه معنا چې په مور کې دود ده او په هغه معنا نه ده کارېدلې، هغه د عقل کلمه ده. عقل په عربي ژبه کې ګڼې معناوې لري؛ او په دې ځای کې له عقل څخه مراد دنیوي امور او چارې دي، نه د هوښیاری او ځیرکۍ سرچینه. هره ژبه د خبرو او وینا کولو لپاره خپل انداز او طرز لري، په دې ځای کې د ناقص عقل اصطلاح په همدې ډول راغلې لکه مور چې کله وایو چې پلانکی خو هېڅ عقل نه لري یا بې عقل دی، نو له دې نه خو هېڅکله یو څوک دا معنا نه اخلي چې الله تعالی، هغه سړی له عقل څخه تش پیدا کړی، عقل یې نه دی ورکړی او تعقلې ځواک و قوه نه لري، بلکې زموږ هدف دا وي چې په دې موضوع کې هغه شخص پوهه، تجربه، معلومات او مهارت نه لري.

٢) د بنحو د حجاب او پردې مسئله:

په اسلامي نړۍ کې د بنحو په اړه دوهمه لانجمنه او تر دې دمه ناحل شوې مسئله د بنحو د حجاب او پردې پورې اړوند ده. په دې اړه د علماوو ترمنځ دومره گڼ او ژور اختلافونه دي چې په عملي ډگر کې مسلمانان لالهانده او سرگردانه دي او د عمل کولو لپاره هېڅ نظر او موقف ته زړه نه شي ښه کولای.

د دې یوه ښکاره پایله دا ده چې عادي مسلمانان دومره په تفریط اخته دي چې نن ورځ په دې اړه د اسلام دريځ ورته هېڅ مهم نه ښکاري او تر ډېره بریده د اسلام له چوکاټ څخه بهر وتي دي؛ بل خوا مسلمان علماء په خپل هماغه افراط ولاړ دي، او د قرآن کریم له آیتونو له ناسم استنباط او برداشت او په کمزورو او ضعیفو روایاتو باندې د تکیې له امله یې داسې دريځ غوره کړی چې له اسلام سره تر لرې لرې پورې سر نه خوري. په دې ځای کې دواړو لورو اعتدال او علمي و اکاډمیک بنسټ پرې ایښی او د افراط او تفریط خواوو ته کاره شوي.

په دې ځای کې یوازې د قرآن کریم پر یوه آیت چې په حقیقت کې په ټوله معنا د بنحو د حجاب او پردې په اړه بشپړ او جامع احکام لري، خبرې او بحث شوی؛ او هغو مسایلو ته کتنه شوې چې د حجاب تر حکم لاندې راځي.

وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلَا يَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (النور: ٣١)

ژباړه: او مؤمنو بڼخو ته هم ووايه چې خپل نظرونه بڼکته ساتي ، د خپلو عورتونو ساتنه دې کوي او خپل سينگار دې نه بڼکاروي پرته له هغه چې په خپله راڅرگند شي او په خپلو سينو دې خپل پروني واچوي او خپل سينگار دې نه بڼکاره کوي ، مگر خپلو مېرونو ته ، پلرونو ته ، د مېرونو پلرونو ته ، زامنو ته ، د مېرونو زامنو ته ، وروڼو ته ، د وروڼو زامنو ته ، د خویندو زامنو ته ، خپلو خاصو بڼخو ته ، خپلو مريانو ته يې ، خپلو هغو لاس لاندې نارينه وو ته چې شهوت والا نه وي او يا هغو ماشومانو ته چې لا د بڼخو پټو خبرو باندې نه وي خبر شوي او خپلې پښې دې دومره په زوره نه وهي چې دهغوی پټ کړی سينگار څرگند کړی شي ، او اې مؤمنانو تاسو ټول الله ته توبه وباسئ ددې دپاره چې بری درپه برخه شي .

د پردې او حجاب په اړه دا آيت دومره هر اړخيز او جامع دی ، چې له هغه وروسته بل هېڅ آيت ، روايت ، حديث او يا د علماوو اجماع ته اړتيا نه پاتېږي . په دې آيت کې هغه ټول موارد او لارښوونې ذکر شوې چې مؤمنې بڼخې يې بايد په پام کې ولري . په دې ځای کې د پردې هر حکم چې له دې آيت څخه استنباط کېږي ، ټکی په ټکی بيانوو:

(۱) له هېڅ مؤمنې بڼخې سره نه بڼايي چې يوه پردې نارينه ته له اړتيا پرته وگوري او د نارينه د بدن بېلا بېلو غړو ته وگوري ، لکه په يوه حديث کې چې راځي چې نبي کریم ص بڼخو ته امر وکړ چې کله يو سړی سجده ته لار شي ، نو تاسو ورته مه گورئ .

که چېرته د يوه اړين کار له مخې اړتيا شوه چې بڼخه او سړی له يو بل سره مخامخ شي ، نو د دواړو لپاره تر ټولو وړ لاره دا ده چې يو بل ته له کتو پرته خپله ستونزه له يو بل سره حل کړي . په دې ځای کې دا نيوکه به بې ځايه وي چې يوې بڼخې ته روا نه دي چې له پردې سرې سره خبرې وکړي ، يا يې پردی سړی غږ واوري . د دې دليل دا دی چې په نبوي دور کې به بڼخې نبي کریم ص ته راتلې ، له هغه به يې پوښتنې کولې او دې پوښتنې او ځواب ته به نورو صحابوو هم غوږ نيولی وو . د دې نيوکې په استناد

کې چې کوم آیت وړاندې کېږي ، هغه په حقیقت کې د نبی کریم ص مېرمنو او امهات المؤمنین ته لارښوونه شوې وه چې تاسو له پردیو نارینه وو سره په داسې انداز خبرې مه کوئ چې هغوی بل گومان وکړي. په دې اساس ، دا لارښوونه نن هم مور د خپلو کورنیو ښځینه غړو ته کولای شو چې له پردیو سره په ډېر نرم انداز خبرې مه کوئ ، خو لکه څنګه چې الله تعالی امهات المؤمنین له خبرو نه دې منع کړې ، مور هم دا حق نه لرو چې منع یې کړو.

(۲) د ښځو لپاره اړینه ده چې د خپلو عورتونو ساتنه وکړي او دا ساتنه یوازې په دې ډول نه کېږي چې له هغه ناوړه او پلیت عمل څخه ځان وساتل شي ، بلکې د هغه پر لور ورغلي ټولې لارې هم بندې شي. په دې توګه ، د همدې آیت له مخې ښځو ته پکار ده چې داسې جامې پر تن کړي چې عورتونه یې ترې ښکاره نه شي او نه هم باید شهوت پاروونکی لباس وي. په اسلام کې د جامو په اړه یوازې همدومره ویل شوي چې باید غټې او درنې جامې واغوستل شي.

(۳) عموماً ښځې ځینې وختونه سینګار کوي ، او د یوه حدیث له مخې ښځو ته د سینګار کولو امر هم شوی دی ؛ په دې ځای کې قرآن کریم یوازې دومره اشاره کوي چې کله تاسو سینګار وکړئ ، نو هغه نورو ته مه څرګندوئ ، مګر هغه چې پخپله څرګندېږي. د پخپله څرګندېدونکي سینګار په هکله مفسرینو لیکلي چې له دې څخه مراد لاسونه او مخ دي ؛ نو په دې اساس ، له همدې آیت څخه په استنباط ویلای شو چې د مخ او لاسونو لوڅول د ښځو لپاره روا دي او هېڅ کوم شرعي ممانعت پکې نشته ، البته که څوک د خپل طبیعت له مخې خپل مخ او لاسونه پټوي ، دا د هغوی خپله خوښه ده ، د کوم شرعي حکم اطاعت نه دی.

په دې هکله د ځینو نیوکه دا وي چې پخپله مخ هم د ښځې زینت ګڼل کېږي ، نو هغه هم په ستر کې راځي ، مګر دلته څو ټکو ته پام پکار دی:

يو ، دلته له زينت څخه مراد (حسن او جمال) نه دی ، د زينت په هکله د موسیقي په اړه اوږد بحث شوی ، دلته يې بيا نه تکراروو. زينت له حسن او جمال سره توپير لري .

دوه ، دلته له زينت څخه مراد هغه اضافي سينگار او گانه دي چې بنځې په بېلا بېلو مراسمو کې کاروي ، بنځې دې هماغه سينگار پټ وساتي .

(۴) بنځې بايد پخپلو سينو پروني او څادرونه واچوي او د بدن دا برخه بايد په ښه ډول پټه کړي. د پروني په هکله د الله تعالی حکم تر همدې ځايه دی ، له دې وروسته په څادر (ټيکري) باندې خپل سر پټول د يوې بنځې د طبيعت او د ټولنې د کلتور له مخې منل کېدای شي ، خو په دې برخه کې شرعي ممانعت نشته .

دغه راز ، د برقو يا حجابونو شرعي امر گڼل خو د اسلام له اساسي لارښوونو څخه يوه بيخي لرې خبره ده ، اسلام خو د سر پټول هم نه دي ياد کړي. په دې اساس ، په پوره ډاډ او دليل ويلای شو چې شنه برقه ، تور حجاب او په څادر او ټيکري کې د سر پټول يو شرعي حکم نه ، بلکې د ځينو ټولنو خپل دود او کلتور دی .

(۵) بنځې له خپل ښکاره کېدونکي سينگار پرته ، پاتې سينگار او گانه له دې ذکر شوو اشخاصو پرته هېچا ته هم د ښکارولو جواز نه لري چې هغه دا دي: خپل مېړونه ، پلرونه ، د مېړونو پلرونه ، زامن ، د مېړونو زامن ، وروڼه ، د وروڼو زامن ، د خویندو زامن ، خپلې خاصې بنځې ، خپل مريان ، خپل هغه لاس لاندې نارينه چې شهوت والا نه وي او يا هغه ماشومان چې لا د ښځو په پټو خبرو باندې نه وي خبر شوي .

د دې ترڅنگ ، د اسلام يوې بلې قاعدې او اصل له مخې چې د اضطرار او اړتيا اصل ده ، بنځې کولای شي چې په سخت اضطراري حالت کې د خپل بدن هر غړی ښځينه و نارينه ډاکټر ته ښکاره کړي ؛ خو دا رخصت يوازې او يوازې هغه وخت دی چې په حقيقي معنا سره د اضطرار حالت رامنځته شوی وي .

۶) د تگ پر مهال دې ښځې هماغه چلند غوره کړي چې له يوه مؤمن سره ښايي يعنې ارامه ، په وقار او ميانه روى تگ بايد ور خپل کړي. پکار نه ده چې د تگ پر مهال خبلې پښې دومره په زور ووهي چې د شاوخوا شته کسانو ور پام شي ، او که چيرته په هغوى کې د کمزورو طبایعو ځوانان وي ، نو د هغوى د شهوت او جنسي تقاضا د پارېدو لامل وگرځي.

د دې آيت په اساس به يوه بل جزوي اړخ ته هم اشاره وکړو. دا آيت د هغو علماوو لپاره يو ښه ځواب دی چې د ښځو په بيرون تگ او گرځېدو بنديز ردي ؛ ځکه که چيرته پر ښځو دا ډول بنديز واى ، نو الله تعالى به ولې ورته فرمايل چې د تگ پر مهال پښې په زوره مه وهئ؟ همدا آيت پر دې دليل دی چې د ښځو په بيرون گرځېدو او د اړين کار لپاره د تگ په هکله هېڅ ډول شرعي ممانعت نشته.

۷) د آيت په پای کې الله تعالى خپلو بندگانو ته چې ضعيف يې خلق کړي او پر دې عالم دی چې زما بندگان به ډېرى مهال له نېغې لارې ښوېږي ، شيطان به يې په ښو چارو سترگې ور پټوي او ناوړه او بد اعمال به ورته ښکلي کوي ، امر کوي چې اې مؤمنانو تاسو ټول الله ته توبه وباسئ ددې لپاره چې برى درپه برخه شي.

پای

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**